

ИБТИДАИ МӘКТӘБ
ВӘ
МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

1

БАҢЫ

1976

Бүтүн өлкөлөрин пролетарлары, бирлешин!

1970-чи илдэн чыхыр.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ
ВӘ
МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘГАЛӘЛӘР МӘЧМУӘСИ

№ 1 (37)

ЈАНВАР—ФЕВРАЛ

„АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ“
ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

М У Н Д Ə Р И Ч А Т

J. КƏРИМОВ—Дəрсə верилən мұасир тəлəблэр һаггында	3
ЕПК—1975	
M. МУСАЈЕВ—Азəрбајчан дили дəрслəриндə əкс-əлагəвин тəшкили јоллары	11
M. МУСТАФАЈЕВ—I синифдə гираəтин шуурлулугу үзрə ишин тəшкили	15
A. ТАЛДЫКИНА—Дəрсдə програмлашдырылмыш тəлим элементлəриндən истифадə тəчрүбəсиндən	19
Республика «Педагожи мұһазирлэр»и	
A. ИСМАЈЫЛОВ—Ушагын мəктəбə һазырланмасында аилə вə мəктəбин əлбир иши	24
P. НƏБИЈЕВА—Ушаглары мəктəбə һазырламагда ушаг багчасы илə аилəнин биркə иши	27
Фəнлəрин тəдриси	
Ш. ГАРАЛОВ—Орфографик сəһвлəрин һесаба алынмасы јоллары	29
B. ТАҒЫЈЕВ—Азкомплектли синифлэр үчүн дəрс мəдвəли	31
Z. ƏЛИЈЕВА—Јени билијин əјрəдилмəsi процесиндə тəкрар	42
B. ГУЛИЈЕВ—Физики тəрбијə үзрə нəзəри мəлүматлар: мəнимсəмəјин шакирд шəхсијјəтинə тəсири.	45
K. ƏЛИЈЕВ—Сəзлəрин чохмəналылығы үзəриндə ишин бəзи мəсəлəлəri	47
И. БАҒЫРОВ—Сыра, чəркə вə јерини гəјдаларынын əјрəдилмəsi тəчрүбəсиндən	51
C. ИСМАЈЫЛОВ—Тəлим процесиндə техника васитəлəрдən истифадə тəчрүбəсиндən	55
Психоложи мəсəлəлэр	
X. МƏММƏДОВ—Шəрни гавраманын психолокијасы	59
Бизим иш јолдашларымыз	
K. КƏРИМОВ—Пешəјə үрəклə багландыгда	63
Көркəмли сənəткарларымыз	
P. ШƏФƏГ—Кезал иғмəкар.	65
Мəктəбəгəдər тəрбијə	
«Ушаг багчасында тəрбијə програмы»на даир методик кəстəришлэр.	67
Ушаглара күчə һэрəkəти гəјдаларынын əјрəдєк.	74
Ушаглэр үчүн јазылмышдыр	
«Сəһəri ким ачыр?»	79
B. ШАДРИН—Ушаг дүшүнчəsi. Дəрулуғ.	80

ДӘРСӨ ВЕРИЛӘН МҮАСИР ТӘЛӘБЛӘР ЫАГГЫНДА

Ж. Ш. КӘРИМОВ

Үчиллик ибтидаи тәлим системине кечилмәси илә әлагәдар тәлимине мәзмунунун јенидән гурулмасы мүәллимләрин, маариф ишчиләринин, методист алимләрин јарадычы фәаллығыны көрүнмәиш дәрәчәдә артырды. Инди һәр јердә ибтидаи синифләрдә тәлим вә тәрбијә просесинин тәкмилләшдирилмәси јоллары үзрә ахтарыш кедир. Белә ахтарышлар она көрә апарылыр ки, сон илләрдә ибтидаи тәлим саһәсиндә бир сыра мүһүм наилијјәтләримизлә јанашы, һәлә дә програм материалынын мәнимсәнилмәсиндә чидди нөгсанлара јол верилир. Һәлә дә мәктәбләримиздә тәлимдә кериләјән вә ики ил ејни синифдә галан он минләрдә шакирд вардыр.

Тәдгигат көстәрир ки, тәлимдә кериләмә вә ики ил ејни синифдә галма һалларынын башлыча сәбәби (55,5 фәиз) шакирдләрин тәлим иши саһәсиндәки әгли бачарығынын зәиф инкишафы илә, дикәр сәбәби (18,5 фәиз) сағламлығынын вәзијјәти илә, үчүнчү сәбәби исә (17 фәиз) аиләнин вә јашыдларынын мәнфи тәсири илә бағлыдыр.

Бүтүн бунлар тәлим-тәрбијә ишләринин, илк нөвбәдә дәрс просесинин тәкмилләшдирилмәсинин нә дәрәчәдә бөјүк әһәмијјәтә малик олдуғуну ајдын көстәрир.

Тәлимине јени мәзмунуна кечид елми-техники тәрәггинин мүһүм проблемләриндән бири олуб, елми мә'луматлары, истәһсалатын сүр'әтли инкишафы илә бағлыдыр. Она көрә дә бу проблеми јалныз програмда нәзәрдә тутулмуш биликләрин тәдрис планында ајрылмыш

вахт ичәрисиндә шакирдләрә верилмәси вәзифәсинин һәлли илә мөһдудлашдырмағ сәһв оларды. Даһа чәтин, даһа мәс'улијјәтли вәзифәни јеринә јетирмәк ләзимдыр. Бу вәзифә һансыдыр?

Тәдрис просеси елә гурулмалыдыр ки, орта үмумтәһсил мәктәбләри үчүн әсаснамәнин тәләбләринә мувафиг оларағ шакирдләр елмләрин әсасларына даир мөһкәм биликләр алынлар, олары мүстәгил вә мүнтәзәм артырмағы бачарсынлар. Тәлим елә гурулмалыдыр ки, мәктәблиләрин әгли инкишафы максимум дәрәчәдә тәмин едилсин. Бир сөзлә, инкишафәтдиричи тәлим һәјәтә кечирилсин.

Тәлимдә арзу едилән нәтичәјә наил олмағ үчүн шакирдин әгли ишине бачарыгла рәһбәрлик етмәк аздыр. Шакирддә биликләри мәнимсәмәјә чәһдин баш галдырмасы, тәлимә һәвәсин ојанмасы, башга сөзлә, тәлим мотивинин јаранмасы да чох вачибдир. Бүтүн бунлар елә бил шакирдин мә'нәви гүввәсини һәрәкәтә кәтирир, тәлими инкишафын мүһәррикинә чевирир.

Әкәр тәлим материалы мәнимсәнилмирсә, мүәллим чохлу вахт итирмәли олур. Ахы белә вахтларда тәкрар үчүн әләвә вахт тәләб олунур вә һәр шеј јенидән башланыр. Бир нечә шакирдә көрә тәкрарән изаһатын апарылмасы даһа писдир. Бу заман дикәр шакирдләр ја мәзмунсуз ишлә мәшғул олур, ја да интизама риәјәт етмәк хатиринә ејни шеји һәвәссиз динләјирләр. Она көрә дә шакирдин үмуми инкишафы диггәт мәркәзинә тојулмалыдыр. Һәм дә шакирдләрин инкишафы үз-

рә иш тәсадүфдән-тәсадүфә дежил, мүнтәзәм, һәр бир дәрседә апарылмалыдыр. Бу заман инкишаф академик Л. В. Занковун дедији кими, мәнимсәмәнин әсасы олачагдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләрдин үмуми инкишафы тәмин олуан синифдә, мәсәлән, орфографик савадлылыг, јахуд мәсәлә һәлл етмәк бачарығы жүксәк олур.

Тәлим просесиндә шакирдләрдин мүстәгиллијини вә јарадычы фәаллығынын жүксәдилмәси дәрсин тәшкил вә методикасынын тәкмилләшдирилмәси илә сых әлағәдардыр. Шакирдләрдин мүстәгиллијини вә идрак фәаллығыны жүксәлтмәк истигамәтиндә көрүлән тәдбирләр чох вахт она көрә һәјата кечирилмир ки, тәдрис ишинин тәшкилат формасы, хусусилә комбинә едилмиш (јахуд, гарышыг) дәрс бу иши чәтинләшдирир.

Комбинә едилмиш дәрседә, адәтән, материал мүәллим тәрәфиндән ифадә олунур, шакирдләр јенидән нағыл едилрәр, дәрслик үзрә иш евдә мөһкәмләндирилир вә нөвбәти дәрседә јенидән тәкратланыр. Беләликлә, ејни мәсәлә, ејни шәкилдә дөрд дөфә тәкратланыр: мүәллим јени материалы изаһ едәркән, ону мөһкәмләндирирәкән, ев тапшырығыны јеринә јетирәркән вә сонракы дәрседә сәргү просесиндә. Дәрсин белә јекнәсәг шәкилдә тәшкилә шакирдләрдин јарадычы фәалијәтинә ағыр зәрбә ендирир.

Һәр бир дәрс елә гурулмалыдыр ки, онун ајры-ајры һиссәләри вә онларын бирләшмәси дидактик мөгсәдләрә, өјрәнилән материалларын, синфия хусусијәтинә, ушагларын јашына ујғун олсун, әввәлки дәрсләрә әсаслансын вә сонракы дәрсләр үчүн һазырлыг ролуну ојнасын.

Тәчрүбә көстәрир ки, һәр һансы материалдан вә синифдән асылы олараг дәрсин гурулушу дәјишир. Билик, бачарыг вә вәрдишләрдин мөһкәмләндирилмәсини онларла илк танышлыгга үзви сурәтдә бирләшмәсинә һәср олуан дәрсләр о заман јахшы нәтичә верир ки, тәдрис материалы асанлыгга тәркиб

һиссәләринә ајрылсын, јени аңлајышларла јанашы бачарыг вә вәрдишләри дә өзүнә дахил етсин. Јени материалын евдә мүстәгил шәкилдә мөһкәмләндирилмәси мәсләһәт көрүлән дәрсләр о заман өзүнү доғрулдур ки, о гәдәр дә мүрәккәб олмајан, тәсвир характерли вә нәзәри материал, јахуд мәшг чалышмалары үзәриндә иш кетсин.

Тәркибиндә аз аңлајышларын олдуғу, синифдә асанлыгга мәнимсәнилә биләчәк, мөһкәм јадда сахланмасы тәләб олунмајан мәшг чалышмаларындан ибарәт тәдрис материалы өјрәдиләркән ев тапшырығы вермәмәк мүмкүндүр. Тәкратын мөвзунун сонунә кечирилмәсинә һәср олунмуш дәрсләрдин апарылмасы о заман мәгсәдәујғундур ки, мүһүм мәсәләләрин баша дүшүлмәси шакирдләрдән бүтөвлүкдә мөвзу үзрә билик тәләб етмиш олсун. Мүстәгил ев иши әсасән синифдә өјрәнилмиш биликләрдин кенишләндирилмәсини вә дәринләшдирилмәсини әһәтә едән дәрсләр синифдә мәчбури фронтал ишләрдин јеринә јетирилдији вә шакирдләрдин мүхтәлиф мәсәләләр үзрә дәрин мүстәгил иш апармаға һазыр олдуғлары шәраитдә јахшы нәтичә верир.

Јени програм вә дәрсликләрлә иш емләрдин әсасларынын тәлимдин методикасынын зәңкиләшдирилмәсини тәләб едилр. Һәјат көстәрир ки, јалпыз ән'әнәви методик пријомлардан истифадә едилмәси јахшы нәтичә вермир. Лакин бу һеч дә бүтүн ән'әнәви методиканын көһнәлмәси вә өз әһәмијәтини итирмәси һаггында фикир сөјләмәјә дә әсас вермир. Мәсәләнин бу чүр примитив, баша дүшүлмәси дә ишә зәрәр јетирәр. Әкәр биз јени системи програм, дәрслик вә үсуллары кечмиш тәчрүбәдән тәчрид етсәјдик чох чидди сәһвә јол вермиш олардыг.

Үчиллик ибтидан тәлим системи, јени програм вә дәрсликләр совет мәктәбинин бүтүн әввәлки тәчрүбәсинә әсасланыр. Узун илләрдән бәри топланмыш тәчрүбә илә тәлимдин јени мазмуну арасында мөһкәм вә дәрин дахили әлағә мөвчуддур.

Јени програм вә дәрсликләрлә тәлимә кечилмәси мәсәләсинин бәзиләри тәрәфиндән чох примитив баша дүшүлмәси нәтижәсиндә мүүјән анлашылмазлыглар баш вермишди. Бә'зи мүүаллимләр белә һесаба едирләр ки, I синифдә савад тәлими, гираәт вә ријазижатын тәдриси көкүндән дәјишдијиндән кечмиш үсул вә пријомлар гәтијјән јарамыр. Ондар мәшғәләлери, әсасән, евә көчүрмәјә, ушаға охумағы, јазмағы вә һесабламағы әјрәтмәк саһәсиндә ишин ағырлығыны валидејнләрин үзәринә салмаға чалышырдылар. Бу исә ичтимаијјәтин һағлы етиразына сәбәб олурду. Һалбуки мәктәбин әсаснамәсиндә һәр бир синиф үзрә шакирдләрия ев тапшырығына верилән вахт конкрет көстәрилмишдир. Һәр бир мүүаллим шакирдләри јүкләмәмәли, онлара фәрди јанашма јолу илә тәдрис имканларындан максимум дәрәчәдә истифадә етмәлидир. Башга сөзлә, һәр бир мүүаллим дәрсин тәкмилләшдирилмәсинә сәј көстәрмәлидир.

Дәрси тәкмилләшдирәркән биз иләк нөвбәдә һәр бир фәннин истинад етдији елмә әсауланмалыјыг. Мүүаллим јалныз һазыр елми биликләрдән истифадә етмәклә кифајәтләймәмәли, имкан даһилиндә јени елми һәгигәтләрин әлдә олунамасында да иштирак етмәлидир. М. Н. Скаткинн көстәрдији кими, дәрс педагожи процесин чох вә ја аз дәрәчәдә битмиш һиссәси вә ја «һүчәјрәсидир». Күнәш бир дамла суда әкс олуңдуғу кими, тәлимин бүтүн чәһәтләри дә дәрсдә әкс олуңур. (Бах. Совершенствовање процесса обучения. Изд-во «Педагогика», М., 1971, сәһ. 149.)

М. Н. Скаткин мүүасир дөврдә дәрсә верилән үмуми тәләбләри һағлы оларағ һәјатын дигтә етдији ичтимаи инкишафын дөрд истигамәти илә бағлајыр:

1) елм вә техниканын чошғун инкишафы—**елми-техники ингилаб**;

2) елмин истәһсалата тәтбиги—**әмәјин јарадычы характер дашыма-сы**;

3) иш вахтынын тәдричән ихтисар едилмәси вә сәрбәст вахтын артмасы;

4) капитализмлә идеоложи мүүбаризәнин кәскинләшмәси (јенә орада, сәһ. 149—153).

~~Һәр бир дәрсдә, онун һәр бир анында ичтимаи инкишафын бу мүүһүм истигамәтләри нәзәрә алынмалыдыр.~~ Демәли, дәрсин тәшкили, онун сәвијјәси һәр бир мүүаллимин шәхси иши дејил, ичтимаи, сијаси характер дашыјан үмумдөвләт әһәмијјәтли бир шејдир. Һәр бир дәрсдә, онун һәр бир анында ичтимаи инкишафын бу мүүһүм истигамәтләри нәзәрә алынмалыдыр.

Дәрсә һазырлашаркән мүүаллим, һәр шејдән әввәл, гаршыда дуран мәғсәди, конкрет вәзифәләри мүүәјәйләшдирмәлидир. Бу исә бәзиләринин дүшүңдүјү кими, о гәдәр дә асан вәзифә дејилдир. Адәтән, мүүәллимләр дәрсин мәғсәдини јалныз јени биликләрин верилмәси вә вәрдишләрин ашыланмасы илә мәһдудлашдырыр, һәмин биликләр вә вәрдишләрлә сых бағлы олан тәрбијәви вәзифәләри вә ушағларын инкишафы мәсәләсини уңудурлар. Тәлим просеси елә тәшкил олуңмалыдыр ки, ушағларда материалист дунјабахышы, вәтәнә мәһәббәт, бејнәлмиләлчилик, коллективчилик, әмәјә мәһәббәт кими јүксәк әхлағи кејфијјәтләр јарансын. Тәлим тапшырығларыны јеринә јетирмә процесиндә шакирдләрин диггәтинин, јаддашынын, тәфәккүрүнүн, һиссләринин, ирадәсинин, бүтөвлүкдә шәхсијјәтинин тәрбијә олуңмасына чидди фикир верилмәлидир. Бунсуз дәрсин инкишафетдиричи вә тәрбијәдичи әһәмијјәти азалыр.

Дәрсин мәғсәдини мүүәјәйләшдирәркән тәлим системиндә онуңла сых бағлы олан әввәлки вә сонраки дәрсләрин мәғсәди вә мазмуну да нәзәрә алынмалыдыр. «Мүүәллим дәрсә һазырлашаркән гаршысында белә бир суал гојмалыдыр: Әввәлки дәрсләрдән нәјә истинад етмәлијәм? Әввәлләр гојдугум кәрпичләрин үстүнә һансы јени кәрпичләри әләвә едәчәјәм? Әввәлләр сәпдијим билик

тохумларына нечә гуллуг едәчәјәм? Торпагы кәләчәк сәпинә һазырламаг, кәләчәкдә жүксәк педагожи мәһсул алмаг үчүн мән бу күн нә етмәлијәм?» (Јенә орада, сәһ. 154).

Дәрсин мәгсәди шакирд үчүн дә ајдын олмалыдыр. Чүнки һәр бир фикир гаршыда ајдын вәзифәнин һәллинин зәрурилијинин гојулма-сында башлајыр.

Ибтидаи синиф шакирдләри чох заман бу вә ја дикәр иши тамамилә јанлыш јеринә јетирдикләри заман дүзкүн истигамәт вериләркән сөзә бахмыр: һәтта аглајырлар. «Мүәллим белә дејиб» дејәрәк тәкид едирләр. Лакин онлар мүәллимин вердији бу вә ја дикәр талшырыгы нә үчүн мәһз белә јеринә јетирмәли олдуларыны билмәлидирләр. Һәлә бу аздыр. Шакирд јеринә јетирдији әмәлијатын һарада, нә үчүн лазым олдуғуну, практик әһәмијәтини дә дәрк етмәлидир. Вәзифә дәрк олу-мадыгда тәлимин мәгсәди механики ишә чеврилир. Бу исә тәлимә һәвәси азалдыр. Гаршыда дуран мәгсәд ајдын олдугда вә шакирд јени шеј өјрәнәчәјини билдикдә интен-сив ишләјир, онда фикри фәаллыг артыр, өјрәнмәјә дахили тәләбат ја-раныр.

Дәрсин мәзмунлу, жүксәк сәвијәдә кечмәси мүәллимин јарадычы әмәји, конкрет олараг һәмин дәрсдәки фәалијәти илә бағлыдыр. Марагсыз вә сөнүк кечән дәрс шакирд-ләр үчүн дарыхдырычы вә ағыр жүк олур. Мүәллим чалышмалыдыр ки, дәрсдә ушаглар сыхынты кечирмә-син, дарыхмасын, «көзүачыг јухла-масынлар». Тәлим просесиндә ән мәнфи чәһәт, онун ән гәддар дүш-мәни мәһз будур. Мүәллим унутма-малыдыр ки, белә емәсијалардан мәнрум, өлкүн, һәтта мәнфи емәси-јаларла мүшајәт олунан бирчә дәрс ушагларда тәлимә, билијә, ел-мә, мүәллимә өмүрлүк икраһ һисси ојада биләр. Демәли, мүәллимин дәрсдә өз фикрини нечә ифадә едә-чәји үзәриндә дүшүнмәси чох мү-һүм мәсәләдир. Бу исә мүәллимин һәмин фәнни нечә севмәсиндән, фәнни, мөвзуну нечә билмәсиндән

ону ифадә етмәјә нечә һазырлашма-сында асылыдыр.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, мүәл-лимләр чох заман дәрсин методик чәһәтдән дүзкүн тәшкил етмәк, ма-териалын шүүрлу мәнимсәнилмәси-нә наил олмаг мәгсәди илә әввәлчә синифдә мөһкәм интизам јаратмага чалышырлар. Бәзи мүәллимләр бу јолла аз-чох наилијәт әлдә едир-ләрсә дә онларын дәрсләриндә гуру рәсмијәт һөкм сүрүр. Габагчыл мү-әллимләрин дәрсләриндә исә ша-кирдләрин диггәти мүәјјән интизам тәдбирләринин һесабына дејил, син-фин фикри фәалијәтинин фәаллаш-дырылмасы һесабына сахланылар. Интизам тәлим просесинин дүзкүн тәшкили үчүн вәситә дејил, әксинә дүзкүн тәшкил едилмиш тәлимин нәтичәси олур.

Бәзи мүәллимләр дәрсә чидди һазырлашыр, јени биликләри ушаг-лара јахшы чатдырырларса да, икинчи чәһәти—дәрсдә шакирдләр-ин вәзијәтини јаддан чыхарыр-лар. Чох мараглы вә мүһүм мәсәлә үзәриндә мүстәгил ишләјән, узун мүддәт мүәллими кәркинликлә дин-ләјән шакирдләр јорулур вә бу јор-гунлуг өзүнү сонра көстәрир. Она көрә дә мүәллим дәрсдә азачыг кәр-кинлик, диггәтсизлик һисс едән ки-ми ани дә олса фәсилә вермәлидир.

Ибтидаи синифләрдә ана дили, ријазијәт вә дикәр дәрсләрдә диг-гәтин әифләмәсинин гаршысыны алмаг үчүн бәдән тәрбијәси дәгигә-си, ушагларын ән чох хошладыгла-ры нәғмәнин охунмасы, һәтта зара-фатын көмәји илә күлүш тәшкил едилмәлидир.

Һәмишә чидди, лакин чанлы, эмо-сионал өјрәтмәк лазымдыр. Дәрсә тәбәссүмлә кирән, јери кәлдикчә ушаглары күлдүрмәји вә үрәкдән күлмәји бачаран мүәллим һәмә тә-рәфиндән севилик, һәмәнын гәлбиндә өзүнә јер тапыр. Она көрә дә ча-лышмаг лазымдыр ки, һәр бир дәрс ушагларын һәјатына, мәнәвијәти-на јенилик, күмраһлыг кәтирсин, онлар евә шән, һәвәслә, јоргунлуг һисс етмәдән гајытсынлар. Бир сөз-лә ушағын һәјаты евә гајыдандан

сонра дежил, мектебдә, дәрсин өзүндә башлансын.

Тәдрис материалларынын шакирдләрин күчүнә мувафиглији дәрсә верилән мүнүм тәләбләрден биридир. Адәтән, бу тәләби тәлим материалынын јүнкүл, һамы тәрәфиндән асан баша дүшүлән олмасы ки ми гәбул едирләр. Икинчи чәһәт—материалын шакирдләрин күчләри чатан чәтинлик сәвијјәсинә ујғунлуғу нәзәрә алынмыр. Белә дүшүнөләр унудурлар ки, асан, јүнкүл материаллар шакирдләрин «кифајәт гәдәр јүкләнмәмәси» горхусуну јарадыр, мәлум мәсәләләрин чәјнәмәси шакирдләрин јериндә сәјмалары илә нәтичәләнир.

Академик Л. В. Занковун лабораторијасынын чохиллик экспериментал тәдигаты сүбүт етмишдир ки, тәлими шакирдләрин күчүнә мувафиг, јүксәк чәтинлик сәвијјәсиндә гурмағ лазымдыр. Бу, јени програмларын илк вә мүнүм принципидир. Бунсуз шакирдләрин идрак фәалијјәтинин инкишафыны тәмин етмәк чәтиндир.

Шакирдләрин һазырлығыны нәзәрә алмағла һәр бир конкрет дәрә үчүн чәтинлик дәрәчәсинин мүәјјәнләшдирилмәси мүнүм мәсәләдир. Бу тәләб мүнүтәзәм нәзәрә алындыгда шакирдләрин тәлимә марағы артыр, биликләри шүүрлу олур, үмуми инкишафы сүрәтлә кедир.

Әлдә едилмиш биликләрин һәјәтлә, шакирдләрин шәхси тәчрүбәси илә, јарадычы әмәклә, коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси илә әләгәләндирилмәси дәрсин мәзмунуна верилән ән мүнүм тәләбдир.

Фәалијјәтин елә бир саһәси јохдур ки, онун үчүн јарадычы ахтарышлар характерик олмамыш олсун. Әмәјин һәр һансы саһәсиндә инсан јалныз фәалијјәтин һазыр габилитетиндән истифадә едә билмәз. Ондан јени шеј тапмағ, мөвчуд әмәк гәјдәсини сәмәрәләшдирмәк тәләб олунур. Она көрә дә јарадычы тәфәккүрүн инкишафы кәчләрин һәјәтә вә әмәјә һазырланмаларынын башлыча шәрти һесаб олунур. Н. К. Крупскаја јазыр ки, өзү өјрәнмәји

бачармајан, јалныз мүәллимин дедикләрини мәнимсәјән шакирд бир шејә јарамаз. Биз јетишмәкдә олан нәслә биликләрә мүстәгил јијәләнмәји өјрәтмәлијик. Бу бизим совет мектебинин һәлл етмәли олдуғу ән мүнүм проблемләрден биридир.

Бу заман дәрсдә газанылан биликләр шакирдләрә јахын, алашылан вә лазымлы олур. Белә бир вәрдишә јијәләнмиш шакирдләр сонралар мүхтәлиф шәраитдә газандығы биликләрин көмәји илә даһа дүзкүн вә јахшы фәалијјәт көстәрир. Чалышмағ лазымдыр ки, ушағлар дәрсдә мүәсир һәјәти, совет адамларынын гәһрәман әмәјини, бөјүк һаилијјәтләримизи көрсүнләр.

Дәрсдә газанылмыш биликләрин әмәк просесиндә тәтбиги ону дүшүнүлмүш шәкилдә елми әсәсләрдә гурмаға имкан верир. Белә әмәк ушағын шүүруну мүхтәлиф һәјәти тәсәввүрләрлә зәнкиләшдирир. Тәлимдә јерли материаллардан истифадә олунмасы дәрси марағлы едир, онун мәзмунуну ушағларә јахынлашдырыр, биликләрин шүүрлу вә мөһкәм мәнимсәнилмәсини тәмин едир.

Дәрсин сәмәрәли тәшкили онда тәтбиг едилән үсул вә пријомларын характериндән дә асылдыр. Һәр һансы үсул вә пријом материалын мәзмунундан вә дәрсин мәгсәдиндән асылы оларағ сечилмәлидир. Бу заман мүәллим шакирдләрин мувафиг биликләрә јијәләнмәләри илә јанашы, һәм дә онларын дәркетмә габилитетинин инкишафыны нәзәрдән гачырмамалыдыр.

Ән'әнәви методика үзрә ибтидаи синифләрдә дәрс просесиндә һәр шеј програм даирәсиндә биликләрин мәнимсәдилмәсинә табә едилирди. Бу истигамәти әсәс көтүрән мүәллимләрин әксәријјәти тәлим материалыны чох садә шәкилдә, ајдын изаһ едир (лазым кәлдикдә бир нечә дәфә), нәзәри материалы һазыр нүмунәләр әсәсиндә синифдә вә едә шакирдләрә тәкратладыр, нөвбәти дәрсдә јенә онун үзәриндә хејли вахт итирирди. Беләликлә, материал үзрә чохлу ејничинсли әмәлијјат је-

ринә јетирилди, мүәллимин бүтүн сә'ји әсасән, практик вәрдишләрин јарадылмасына јөнәлдилди. Газанылмыш биликләрин күлли мигдарда тәкрар нәтичәсиндә мөһкәмләндирилдији белә шәраитдә әсас жүк тәфәккүрүи дејил, јаддашын үзәринә дүшүрдү. Тәкрар тәдрис материалын әзбәрләмәк үчүн јеканә әмәлијјат һесаба олунурду. Тәбиидир ки, тә'лимин бу јолу шакирдләрин инкишафынә ләкидилди. Ушаг бу күн һәр шеји билди, бир мүддәтдән сонра һеч бир шеј билмирди. Јахуд, мүәјјән мәсәләни дәрсликләри нүмунә әсасында шәрһ едә билән ушаг ону бәнзәр һала тәтбиғ етмәкдә, мүстәғил мисал кәтирмәкдә чәтинлик чәкирди. Башга шәраитдә она һәр шеј јени көрүнүрдү. Бир сөзлә, шакирдләрин идрак габилијјәтинин инкишафына, јарадычы тәфәккүрүи ләзими әһәмийјәт верилмирди. Онлар мүстәғил фәалијјәтә һазыр олмурдулар. Она көрә дә јени систем мөвчуд тә'лим үсуллары вә пријомларынә тәкмилләшдирмәји зәрури бир мәсәлә кими ирәли сүрдү. Ушаглары фәал вә мүстәғил мүнәкимә жүрүтмәјә, охшарлығ вә фәргә көрә тутушдурмаға, үмумиләшдирмәјә, нәтичә чыхармаға, башга сөзлә, идрак вәзифәләрини јеринә јетирмәјә мәнбур едән үсул вә пријомлардан истифадә зәрури һесаба олунду. Идрак вәзифәләри дедикдә, көрүндүјү кими, елә вәзифәләр нәзәрдә тутулур ки, онларын һәлли просесиндә шакирдләр мүстәғил ахтарышлар јеринә јетирир, мүәјјән фактлары тәһлил етмәклә өзләри үчүн јени биликләри вә ја бу биликләри әлдә етмәјин јени гајдаларынә мәнимсәмәјә јөнәлди.

Бүтүн бунлар проблемли тә'лими мүнһум бир васитә кими ирәли сүрүр. Шакирдләрин гаршысында ардычыл вә мөгсәдә јөнәлдилмиш шәкилдә идрак проблемләри ирәли сүрүлдүр вә онлар мүәллимин рәһбәрлији алтында һәммин проблемләри һәлл етмәклә јени биликләрә фәал јијәләнирләр. Дәрсдә идрак проблемләри һәммин фәһн үчүн типик суалларын, нәзәри вә експериментал тапшырығ-

ларын, тәчрүбәләрин гојулмасы илә ирәли сүрүлүр. Суал, тапшырығ өз-өзлүјүндә тә'лими проблемли етмир. Мүәллим онлара проблем характери вермәлидир. Ашағыдакы тәләб-ләрә чаваб верән һәр һансы тапшырығ идрак проблеми ола биләр:

1. Идрак чәтинлијјинә малик олур, өјрәнилән проблем үзәриндә дүшүнмәји тәләб едир.

2. Идрак марағына сәбәб олур.

3. Шакирдләрин әввәлләр газандығлары биликләрә вә тәчрүбәјә истинад едир (анперсепсија баш верир).

Проблемли тә'лимин маһийәти ондан ибарәтдир ки, мүәллим дәрсдә мүәјјән нијјәтлә идрак чәтинлији шәраити (проблем ситуасија) јарадыр вә шакирдләри јени мөвзунун өјрәнилмәси үчүн бир вә ја бир нечә фикри әмәлијјатдан (тәһлил, тәркиб, мугајисә, аналокија, үмумиләшдирмә вә с.) мүстәғил истифадә етмәк гаршысында гојур.

Проблем шәраитин (проблем ситуасијасынын) јарадылмасы проблемли тә'лим системинин јалныз илкин мәрһәләсидир. Сонра «ондан чыхмағ» зәруридир. Проблемли тә'лимин сонракы мәрһәләләри ашағыдакылардыр:

1. Идрак проблеми—фәрзијјәнин һәллинин мүмкүн вариантларынә ирәли сүрмәк.

2. Фәрзијјәни нәзәри вә практик шәкилдә јохламағ.

3. Даһа реал фәрзијјәни сечмәк.

4. Идрак нәтичәсини формалашдырмағ. (Бах. Пути повышения эффективности обучения. Изд-во «Просвещение», М., 1973, сәһ. 35).

Проблемли тә'лим просесиндә фәал мүнәһидә вә дүшүнчә тәләб едән идрак вәзифәләри евристик јолла әлдә едилди. Јахшы баша дүшүлән мәсәлә идрак марағы доғур, тәфәккүрүи һәрәкәтвәричи гүввәсинә чеврилди.

Габагчыл мүәллимләр тез-тез шакирдләри ахтарычы просесә гошулмаға, дүшүнмәјә тәһрик едән суал-

лар вермәклә проблем ситуасија ја-
радырлар. Шакирдләри онларда
олан билик ейтијаты илә һәлл едә
билмәјәчәкләри мәсәләләр гаршы-
сында гојурлар. Мүәллим шакирд-
ләри инандырыр ки, бу суала чаваб
вермәдән, бу тапшырығы јеринә је-
тирмәдән материалын мәзмунуну
баша дүшә билмәјәчәкләр. Шакир-
дин билији кифајәт етмир. О фикир-
ләшир, кечмиш биликләрә вә тәч-
рүбәсинә нәзәр салыр, арашдырыр,
мүһакимә јүрүдүр, чох чәтинликлә
чаваб тапыр. Шакирд тапшырығы
мүвәффегијәтлә јеринә јетирәндә
онда идрак марағы артыр, о севи-
нир, даһа мүрәккәб тапшырығы је-
ринә јетирмәк истәјир.

Проблемли тә'лим шакирдләри
«тәдгигатчылыға» алышдырмағы
тәләб едир. Бу заман мәктәбли елә
бил тәдгигатчы вәзијјәтиндә олур,
онун идрак фәалијјәти алимин тәд-
гигат фәалијјәтинә јахынлашыр. О,
гаршысында гојулмуш проблеми
һәлл едәркән мүстәгил биликләрә
јијәләнир. Мәгсәди һәмишә арзу
олуна, марағлы вә ајды, һәр бир
ушағын фикрини вә марағыны оја-
лан дәрс мүәллимә вә шакирдә
кәшф севинчи кәтирир.

Фикри кәркинликсиз кечән дәрс
өз гијмәтини итирир. Дәрсдә бүтүн
үсул вә пријомлар һәр бир шакирди
јенилијин кәшф едилмәсинин «ше-
рики» етмәлидир. Белә дәрсдә «фи-
кирләш», «мүгајисә ет», «тутушдур»,
«сүбут ет», «үмүмләшдир», «нәти-
нә чыхар», «фикрини үстүндә дур»,
«фикрини мүдафиә ет» кими тәләб-
ләр верилмәлидир. Јалныз кәркин
әмәк нәтичәсиндә газанылмыш би-
лик, бачарыг вә вәрдишләр мөһкәм
вә шуурлу олур.

Тә'лим процесиндә шакирдләрә
фәрди јанашма дәрсә верилән эн
мүһүм тәләбләрден биридир. Тәчру-
бә көстәрир ки, ушаглар мәктәбә
мүхтәлиф һазырлыгга кәлирләр. I
сифә кәлән ушагларын тә'лим ма-
териалыны гаврама имканлары
мүхтәлиф олур. Бу фәргин арадан
галдырылмасы үчүн мүәллимин бө-
јүк сә'ј көстәрмәсинә бахмајараг

III, һәтта јухары сифләрдә дә он-
ларын инкишаф сәвијјәсини јахын-
лашдырмаг чәтин олур. Она көрә дә
тә'лимдә фәрди јанашма мүһүм әһә-
мијјәт газаныр. Мүәллим дәрсдә һәр
бир шакирдин потенциал имканын-
дан там шәкилдә истифадә етмәли-
дир. Дәрс боју һәр бир шакирд өз
күчүнә мүвафиг тапшырығын јери-
нә јетирилмәси илә мәшгул олмәлы-
дыр. Тә'лим процесиндә ишин белә
тәшкилини тә'мин етмәк үчүн мүәл-
лим һәр бир шакирди диггәтлә вә
дәгиг өјрәнмәлидир. Бунсуз дәрсдә
мөвзунун характериндән асылы ола-
раг зәиф вә гүзвәтли шакирдләрә
фәрди јанашмаг, фәрди вә фронтал
иши мәгсәдәүјгүн шәкилдә нәвбә-
ләшдирмәк мүмкүн дејилдир.

Тә'лимдә фәрди јанашманын эн
мүһүм васитәләриндән бири карточ-
калардыр. Мәктәб тәчрүбәсиндә
карточкалардан әкс-әлағә васитәси
кими истифадә едилир, ләкин зәиф,
јахуд гүзвәтли шакирдләр үчүн мү-
вафиг карточкаларын јазылыб һа-
зырланмасы бөјүк әмәк тәләб етди-
јиндән өзүнә кениш јер тута билмә-
мишир. Белә карточкалардан исти-
фадә едилдикдә сифидә мүәллим
үч групп ушагла ишләмәли олур.
Синфин әсас һиссәси дәреликдәки
чалышмалары јеринә јетирир. Зә-
ифләр тәдричән онларын сәвијјәси-
нә јахынлашыр вә үмуми процесә
гошулуурлар.

Дәрсдә мүасир техники васитә-
ләрдән истифадә едилмәси мүәлли-
мин әмәјини интенсивләшдирир, аз
гүввә сәрф етмәклә даһа јүксәк нә-
тичә газанмаға имкан верир.

Мүәллимин мүхтәлиф үсул вә
пријомлардан истифадә етмәсинә
бахмајараг бир чох һалларда тә'-
лимдә керидә галан шакирдләрә тә-
садүф едилир. Она көрә дә дәрсдә
тәкранын дүшүнүлмүш шәкилдә
тәшкили вачибдир.

Јухарыда ејни материалын дәфә-
ләрлә јерсиз тәкраны, тә'лим проце-
синдә јалныз јаддаша әсасланмаг
псләнди. Бу, һеч дә, үмумијјәтлә,
тәкрандан имтина етмәк кими баша
дүшүлмәмәлидир. Тәкраны јохла-

манын тәһлилиндән сонра апармаг лазымдыр. Вахтын әсас һиссәси сатһи мәһнимсәһилмиш материалларын тәкрарына һәср едилмәлидир. Мүәјјән мөвзу тәкрарланаркән чалышмаг лазымдыр ки, јени материал әввәлләр кечилмиш материалларла алагәләндирилсин, һәм дә јени шәраит јарадылсын.

Чалышмаг лазымдыр ки, һәр бир дәрәдә тәкрарлајычы вә үмумиләшдиричи мүсаһибәһин мәзмуну һәмһин дәрәдә тәһлил олууһын тәрчивәсиндән чох узаглара кетсин. Ејни заманда тәкрар едилән бүтүн материал үмуми фикирлә бирләшмәли вә јени мөвзу илә сых бағлы олмалыдыр. Бу просесдә шакирдләр әлдә етдикләрини мөһкәмләндир-

мәклә јанашы, һәм дә дәрһиләшдирмәлидирләр.

Дәрәсә верилән тәләбләр чох мүхтәлифдир. Бурада јалһыз бир нечә тәләбһин бә'зи чәһәтләринә тохунулду. Тә'лим просесиндә бу тәләбләрин мүвәффәғијјәтлә һәјата кечирилмәси шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин дүзкүн һесаба алышмасы вә гијмәтләндирилмәси илә дә сых бағлыдыр. Шакирдләрин фәалијјәти гијмәтләндириләркән јалһыз биликләринин дүзкүн, там, шүүрлу, системли олмасы дејил, һәм дә онларын мүшаһидәчилији, тәһлил етмә, мүһакимә јүрүтмә, субут етмә, өјрәндикләрини практикада тәтбиғ етмә бачарығы нәзәрә алынмалыдыр.



ҺӨРМӘТЛИ ОХУЧУЛАР!

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији вә Дөвләт Елһи-Тәдғигат Педагогика Институту ибтидаи синифләр үчүн ана дили дәрсликләринин мүзакирәсини кечирмәји гәрара алмышлар. Мәчмуәһин јахын нөмрәләриндә, һәмһин дәрсликләрин мүзакирәсинә башланачағ. Ана дили дәрсликләри үзрә тәдрис просесиндә гаршыһыза чыхан чәтиһликләр, һиссә етдијиниз нөгсанлар барәдә фикир вә мүлаһизәләринизи јазыб редаксияја көндәрмәјиниз хаһиш олунур. Сизин гејдләриниз, шүбһәсиз, дәрсликләрин тәкмилләшмәсинә көмәк кәстәрәчәкдир. (Үнван: Бақы —370000. Низами күчәси, 58. «Азәрбајчан мәктәби» журналы редаксиясы).

1975-чи илин ахырларында Азербайжан мәктәпләриндә тәдрис ишләри просесинин даһа да тәкмилләшдирилмәси мәсәләләринә һәср едилмиш республика мүәллимләринин икинчи елми-практик конфрансы (ЕПК) кечирилмишдир.

Конфрансын «Ибтидан тәлим методикасы» бөлмәсиндә елми ишчи вә мүәллимләрин марағлы мәрузәләри динләнилмишдир. Бу нөмрәдән етибарән һәмин материаллар дәрч едиләчәкдир. Ашағыда онлардан үчү верилир.

Азербайжан дили дәрсләриндә әкс-әлагәнин тәшкили јоллары

М. МУСАЈЕВ

Азербайжан ММТИ педагогика вә психологика кафедрасынын
баш мүәллими

Фәал вә јарадычы дүшүнмәк, билликләрә мүстәгил јијәләнмәк, ону практикаја бачарыгла тәтбиг едә билмәк кими зәрури кејфијјәтләр шакирдләрә, әсасән, тәлим просесиндә ашыланыр. Бу бахымдан һәр һансы фәннин тәдриси илә әлагәдар тәлим пријомлары вә үсулларынын тәкмилләшдирилмәси шакирдләрин мүнтәзәм фәал ишә чәлб едилмәси, онларын зәһни фәалијјәтинин гүввәтләндирилмәси истигамәтиндә кетмәлидир. Инди ибтидан синифләрдә елә сәмәрәли үсул вә пријомларын тәтбиги тәләб олуноур ки, шакирдләр сөзүн әсил мәнасында тәлим алмағы өјрәнсинләр, онларын мүстәгил дүшүнмә габилитјәти интенсив шәкилдә инкишаф етдирилсин. Шакирдләрин тәлим әмәјинин мәһсулдарлығыны артырмағ јолу илә билликләрин мәнимсәнилмәси кејфијјәтини јүксәлтмәк, онларда мәсәләләрә мүхтәлиф чәһәт-

дән сәјлә јанашмағ вә јарадычылығла һәлл етмәк бачарығы тәрбијә етмәк мүмкүндүр.

Фәрәһли һалдыр ки, ибтидан синифләрдә Азербайжан дилинин мүәсир тәләбләр сәвијјәсиндә тәдриси саһәсиндә зәнкин тәчрүбә газанылмышдыр. Дил дәрсләриндә шакирдләрин нитг вә тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәк, онларда дилә шүүрлу мүнәсибәт тәрбијә етмәк саһәсиндә газанылмыш иш тәчрүбәси кениш өјрәнилир, үмумиләшдирилир вә тәблиғ олуноур. Һазырда мөвчуд үсул вә пријомлардан, васитә вә иш формаларындан ән сәмәрәлисини сечиб кәтүрмәк вә онлардан мәһарәтлә истифадә етмәклә програмда нәзәрдә тутулмуш биллик, бачарығ вә вәрдишләрин шүүрлу мәнимсәнилмәсини тәмин етмәк, шакирдләрин әгли кејфијјәтләринин инкишафыны стимуллашдырмағ мүһүм мәсәләдир.

Сәмәрәли пријомлардан бири әкс-әләгәдир. Шакирдләрдән мүәллимә өтүрүлән мә'луматлар әкс-әләгә адланыр. Дүз әләгә просесиндә шакирд дәрслик вә дикәр мәнбәләрдән мүәллимин истигамәти илә јени билкләр алырса, әкс-әләгә заманы мүәллим верилмиш биликләрин шакирдләр тәрәфиндән нечә дәрк едилдијини мүәјјәнләшдирир. Өтүрүлмүш ияформасијалара мувафиг олараг грамматик мәфһумларын мәнимсәнилмәси, онлар арасында әләгә вә мунасибәтәрин мүәјјән едилмәси, онларын нитгә тәтбиги илә әләгәдар шакирдләрин биллик кејфијјәти һаггында мүәллимин әлдә етдији ияформасијалар она кәдәчәк ишини тәсһий вә тәһлил етмәјә имкан верир. Ајдын мәсәләдир ки, тәдрис олунаң фәни үзрә шакирдләрин билијини јохланылмасы вә гијмәтләндирилмәси әкс-әләгәнин бир формасы олмаг етибарилә педагогикада чоҳдан өзүнә јер еләмиш мәсәләдир. Дилин тәдрисинә даир јазылмыш әсәр вә методик төвсијәләрдә бу иш формасынын тәтбигинә даир материаллар кифајәт гәдәрдир. Мәсәлә бурасындадыр ки, әһ'әнәви јохлама формасы илә шакирдләрин дилдән газандыглары биликләри комплекс шәкилдә үзә чыхармаг, јени кејфијјәтләри бу зәминдә ашыламаг чәтһидир. Әкс-әләгә јолу илә нәинки Азәрбајҗан дилинин бүтүн саһәләри үзрә мәнимсәнилмиш биликләри ашкара чыхармаг, һабелә шакирдләрин идрак габилијјәтләрини нечә инкишаф етмәсинә, бир сөзлә, онларын үмуми инкишафынын кедишинә нәзәрәт етмәк мүмкүн олур.

Ибтидан синифләр үзрә Азәрбајҗан дили дәрсләриндә әкс-әләгә пријомунун һансы формаларындан истифадә олунаур? Бу саһәдә јол верилән јанылмаларын характери нәдән ибарәтдир?

Сон заманлар синиф мүәллимләрини чоху шакирдләрин биликләрини һесаба алмаг вә гијмәтләндирмәк үчүн пајлама материалы олан карточкалардан кениш истифадә едиләр. Бунун әһәмијјәти

онунла изаһ едилир ки, әкс-әләгәнин һәмин варианты тәтбиг әлуңдугда бүтүн синиф фәал ишә чәлб едилир вә фәрди ишлә коллектив иши узлашдырмаг мүмкүн олур. Лакин әкс-әләгәнин һәмин формасындан истифадәнин бүтүн вариантлары ефектли ола биләрми?

Дәрсини мушаһидә етдијимиз мүәллимләрдән бири «Исмин һалланмасы» мөвзусу илә әләгәдар шакирдләрин билијини јохламаг вә гијмәтләндирмәк мәгсәди илә јазы тахтасыны дөрд һиссәјә бөлдү, ејни заманда дөрд шакирдә үзәриндә суал вә тапшырыглар јазылмыш карточкалар верди, онларын һәр биринә ајрылмыш һиссәдә ишләмәк тапшырылды. Галан шакирдләрдән исә исмин, о чүмләдән сону саит вә г вә к саитләри илә гуртаран исимләрин һалланмасы мөвзулары сорушулды. Мүәллим карточкалардан истифадә етмәклә бир нечә шакирдин мәнимсәдији билији ејни заманда мүәјјән етмәји гаршысына мәгсәд гојмушду. Мүәллим әкс-әләгә илә һәмин шакирдләрин, мусаһибә јолу илә дикәр шакирдләрин мөвзу үзрә биликләрини һаггы сурәтдә үзә чыхара билмәди. Әввәлә, она көрә ки, карточкалар јазылан суал вә тапшырыглар (Сону саитлә гуртаран исимләр нечә һалланыр? Чичәк сөзүнү һалландыр вә с.) шакирдләрин тәфәккүрүнү дејил, һафизәсини фәаллашдырмаг мәгсәдинә хидмәт етмишдир. һәмчинин карточка илә ишләјән ушаглар мусаһибә просесиндә јолдашларынын вердикләри чаваблары механики тәкрарламышлар. Демәли, әкс-әләгә формалары (карточка вә сорғу) бир-биринә узлашдырылмадыгындан мөвзу үзрә биликләрин нечә мәнимсәнидијини мүәјјән етмәк мүмкүн олмамышдыр.

Дикәр синифдә исә әкс-әләгәнин мәгсәдәујгун формаларындан истифадә едилмишдир. Синиф нәзарәтчиси архасына ад вә фамилија јазылмыш 12 карточканы саһибләринә чатдырмышдыр. Мүәллим суал вә тапшырыглары, дил фактларыны елә сечмишдир ки, онларын көмәји илә кечиләнләрин нечә мәнимсәнил-

дијини мүүжән етмәк мүмкүн олмуш-
дур. Фикримизи изаһ етмәк үчүн
һәммин карточкалардан нүмунэләрә
нәзәр салаг:

К—1

1. Сону саитлә гуртаран исимләр ки-
ми һалланан сөзләрин алтындан бир, һал
шәкилчиләринин алтындан ики хәтт
чәк: дајыма, заводу, шахтаны, көзинти-
дә, партанын, чагырыша, сәрин, кәлин,
дәрә, Әдиләдән.

2. Сәһвләри дүзәлдиб үзәриндә јени-
дән јаз: Сабаһ мәктәбдә һәјәти тәминлә-
јәчәјин. гајыга, көпәнәкә, дага, багчаын,
түтәјдән, инәјдә, дәрманнан, түкүн, јар-
вахта.

К—2

1. Сону самитлә гуртаран исимләр ки-
ми һалланан сөзләрин алтындан бир, һал
шәкилчиләринин алтындан ики хәтт
чәк: думандан, заводу, дашлығы, Наилә-
нин, гојун, атаја, колхозчунун, дәри, из-
ласа, гуру, Сәријјәнин.

2. Сәһвләрин алтындан хәтт чәк вә
үстүндә дүзкүн шәкилдә јаз: ушагы,
дирәкин, савхозун, ипәјдә, јарлаждан,
думаннан, дәрманнан, гајыга вә с.

Дикәр шакирдләри фәал ишә
чәлб етмәк үчүн мүүллим «Ана ди-
ли» дәрслијиндән шакирдләрә та-
ныш олан мәтнин биринчи абзасы-
ны охумуш, орадакы исимләри сечиб
јазмаг вә һансы һалда ифадә олу-
дугуну мөтәризәдә көстәрмәк тап-
шырығыны вермишдир.

Көрүндүјү кими, мүүллим карточ-
калар үчүн суаллары вә тапшырыг
материалларыны елә сечмишдир ки,
шакирдләр дил фактларынын тәһ-
лилини апармагла биликләри нечә
мәнимсәдикләрини нүмајиш етдир-
мишләр. Бу заман әкс-әлагәнин һә-
мин формасынын көмәји илә ша-
кирдләрин идрак фәалијәтинә нәзәр-
рәт етмәк мүмкүн олмушдур.

Дикәр шакирдләрин кечилмишлә-
ри нечә мәнимсәдијини јохламаг
үчүн мүүллим сечмә имланын көмә-
јиндән истифадә етмишдир. Демәли,
мүүллим әкс-әлагәнин көмәји илә
бүтөвлүкдә синфин реал билик сә-
вијјәсини тәһлил етмәјә, аз вахт
ичәрисиндә шакирдләрин идрак га-
билијјәтинин инкишафына нәзарәт
етмәјә чалышмышдыр.

Дия дәрсләринин бүтүн мәрһәлә-
ләриндә әкс-әлагәдән интенсив шә-

килдә истифадә етмәк имканлары
кенишдир: мәсәлән, I синифдә ша-
кирдләр һәр бир чүмләдә кимин вә
нәјин һаггында данышылмасы, онун
һаггында нә исә дејилмәси илә та-
ныш олур, сөзләрә дәфәләрлә ким?
нә? нә едир? нечәдир? суалларыны
верирләр. II синифдә бу биликләр
әсасында «Мүбтәда вә хәбәр» мөв-
зусу тәдрис олуноур. Мүүллим бир
нечә сөзү (ушаг, һава, мәктәб, јаз-
маг, галдырмаг) јазы тахтасына
јазыр. Шакирдләр һәммин сөзләрин
көмәји илә чүмләләр дүзәлдир, һәр
чүмләдә кимин вә нәјин һаггында
данышылдығыны тәһлил едир вә нә-
тичә чыхарырлар: Чүмләдә кимин
вә нәјин һаггында данышылдығыны
билдирән ким? нә? суалларына
чаваб олан сөзләр мүбтәда адла-
ныр.

Беләликлә, бир тәрәфдән јени би-
лик мүстәгил јолла мәнимсәнилик,
дикәр тәрәфдән өјрәдилмиш билик-
ләрин нечә мәнимсәнилдијини аш-
кара чыхармаг мүмкүн олуноур. Бу
әкс-әлагәнин ән сәмәрәли вари-
анты һесаб едилир. Дикәр факт.
III синиф мүүллими Р. Әлијәва (Ис-
мајыллы рајону, 3 нөмрәли мәк-
тәб) «Мәсдәрин һалланмасы» мөв-
зусунун тәдриси просесиндә ша-
кирдләрдән **чичәк** вә **будаг** сөзләри-
ни һалландырмагы тәләб етди.
Ушаглар һәммин сөзләри асанлыгла
һалландырды, г вә к самитләри илә
гуртаран исимләрин һалланмасы
гајдасы һаггында изаһат вердиләр.
Сонра шакирдләр мүүллимин тәлә-
би илә **ојнамаг** вә **кетмәк** мәсдәрлә-
рини һалландырдылар. Мүгајисә ет-
мәклә белә нәтичәјә кәлдиләр ки,
мәсдәрләр дә исимләр кими һалла-
ныр, мәсдәрләр һалланаркән исим-
ләрдә олдуғу кими, јијәлик, јөнлүк,
тәсирлик һалларында г—г-јә, к—ј-
ј кечир.

Азәрбајчан дили дәрсләриндә әкс-
әлагә формаларындан бири перфо-
картлардыр. Мүүллим мөвзуноун не-
чә мәнимсәнилдијини мүүжән етмәк
мәгсәди илә перфокарта бир нечә
суал јазыр. Перфокартта һәр бир
суал вә ја тапшырыға бири дүз, га-
ланлары сәһв олмагла чаваблар да
јазылыр. Шакирд һансы чавабы

дүз һесаһ едирсә, ону хүсуси ишәрә илә көстәрир. Беләликлә, өйрәнилмиш мөвзу илә бүтүн синиф шакирдләринин билијини аз мүддәтдә ашкара чыхармағ мүмкүн олуp. Бакы шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәбин габағчыл мүәллимләри мүәјјән мөвзунун тәдрисиндән сонра шакирдләрин билик кејфијјәтини өйрәнмәк мәгсәдилә перфокартлардан кениш истифадә едирләр: мәсәлән, «Фе'л» мөвзусунун мәнимсәнилмәси кејфијјәтини өйрәнмәк үчүн белә перфокартдан истифадә едирләр:

Фе'л нәјә дејилир?

1. Һәрәкәт билдирән сөzlәрә фе'л дејилир.
2. Һәрәкәтин адыны билдирән сөzlәрә фе'л дејилир.
3. Әшјанын һәрәкәтини билдирән сөzlәрә фе'л дејилир.

Ашағыдакы сөzlәр фе'лләрдиp

1. Чағырыш, бахыш, көндәриш, күлүш.
2. Медәчәјик, бахыр, көндәриp, чағырды, јағачағ.
3. Мәктәблијәм, сарыдыp, бағчадыp, амамдыp.

Һансы дүзкүндүp?

1. Ојунчағ, сөзүндәки чағ кәләчәк заман шәкилчисиدير.
2. Дәмир сөзүндәки иp индики заман шәкилчисиدير.
3. Кәлди сөзүндәки ди кечмиш заман шәкилчисиدير.

Ашағыдакы фе'лләр биринчи шәхсин тәкиндә ишләнишидиp

1. Алырыг, јазырыг, бахырыг, јашајырыг.
2. Кәлирәм, охудум, јаздым, биләчәјәм.
3. Вахырсан, күлүрсән, дејирсән, гәлурсән.
4. Дүшдүләр, бахдылар, ојнадылар, јаздылар.

Ашағыдакы фе'лләр икинчи шәхсин тәкиндә ишләнишидиp

1. Кәлирәм, кәзирәм, алырам, суладырам, јазачағам.
2. Дүшдүн, көздүн, охудун, јаздын, бахдын.
3. Алдын, јохлајачағын, севиндик, охудуг, јазырыг.

4. Кәлирик, јорулдуг, охујуруг, горујачағыг.

Ашағыдакы сөzlәр әкс-мә'налы фе'лләрдиp

1. Јатыp-јатмыp, позур-позмур, дур-дурмур.
2. Јашајыр, сүрүp, көрүp, бахыр, сорушур, хәбәр алыp.
3. Ениp-галхыр, дурур-отурур, данышыр-сусур.

Һансы чаваб дәғрудур?

1. **Чајыр** сөзүнүн көкү чај-дыp, ыр—индики заман шәкилчисиدير. **Һармағ** сөзүнүн көкү Һар-дыp, мағ—мәсдәр шәкилчисиدير.
2. **Башлајыр** сөзүнүн көкү башла-дыp, јыр—индики заман шәкилчисиدير. **Дәмир** сөзүнүн көкү дәм-диp, иp—индики заман шәкилчисиدير.
3. **Чағырыш** сөзүнүн көкү (чағыp) фе'л олса да чағырыш сөзү фе'л дејилдиp. Она көрә дә һәрәкәтин адыны билдириp вә нә? суалына чаваб олуp. **Тарла** сөзүнүн сонундакы ла фе'л дүзәлдән шәкилчи дејил, чүнки фе'лләр нә? суалына чаваб олмур.

Шакирдин Азәрбајчан дили дәрсләриндә јол вердији сәһви дүшүнәрәкдән тәсһий едиб-етмәмәси, бу ишин онун шүүрунда из бурахыб-бурахмамасыны мүәјјән етмәк чох заман чәтин олуp. Бу вә ја дикәр сөзүн нечә јарандығыны ајдынлашдырмағ мәгсәди илә мүәллимин апардыгы сорғу бу вәзифәни јалныз гисмән һәлл едир. Вәзифә ондан ибарәтдиp ки, мүәллим һәр бир шакирдин јол вердији характерик сәһвләри нечә баша дүшдүјүнү мүәјјәнләшидиp билсин. Јалныз белә шәраитдә мүәллим ишиндәки нөгсанлары дүзәлтмәјә имкан тапа биләр.

Габағчыл синиф мүәллимләрләрнин иш тәчрүбәси көстәриp ки, бу вәзифәнин һәјата кечирилмәсиндә карточкалар хүсуси рол ојнајыр: мәсәлән, шакирдләрдән бири килограм сөзүнү килаграм, Наилә сөзүнү Најилә, дәрмандан сөзүнү дәрманнан вә с. јазмышдыp. Мүәллим һәмин сөzlәрин дүзкүн јазылышыны бир нечә дәфә көстәрмәјә чалышмышдыp. О, бурахылан сәһвин характеринә ујғун һәр бир шакирд үчүн карточка тәртиб етмиш, сөзү јенидән ораја јазмыш, сәһв јазылмыш орфограмын алтындан хәтт чәк-

миш, она охшар дикәр сөзләр яз-
маг тапшырыгыны вермишдир. Би-
ринчи шакирд карточкаја комсо-
молчу, Москва, колхоз, икинчиси,
Сәмајә, Сәријјә, Сүрәјјә (?), үчүн-
чүсү, думандан, чобандан, тикан-
дан, сөзләрини язмышдыр. Иши бу
чүр тәшкил етмәклә мүүллим мүү-
жәи етмишдир ки, I вә III шакирд
јол вердикләри сәһви баша дүш-
мүш, II исә лазымы сәвијјәдә дәрк
етмәмишдир.

Ғабагчыл синиф мүүллимләри ша-
кирдләрә сәһв материал вериб, бу-
рахылмыш сәһвләри онлара тапдыр-
магла өјрәнилмиш материалын не-
чә дәрк едилдијини мүүжәиләшдир-
мәјә чәһд кәстәрирләр. Сәһвләрин
фәрди вә коллектив шәкилдә ша-
кирдләрә тапдырылмасы просесиндә
әкс-әләғәнин бу формасындан
истифадә едиләркән шакирдләрин
јол вердикләри характерик сәһвлә-
ри диггәтлә арашдырмаг лазым кә-
лир: мәсәлә, һәрфбурахма вә

һәрфартырма, чүмләдә сөзләрин
сыраланмасы, чүмлә вә мәтнин һис-
сәләри арасында рабитәнин по-
зулмасы, изаһат просесиндә дүзкүн
олмајан мұһакимә сөјләнилмәси вә
с. сәһвләр үзәриндә апарылан иш-
ләрин нечә сәмәрә вердијини өјрән-
мәк үчүн мүүллим карточкаларын
һәр биринә характерик сәһвләри
языр. Шакирдләр сәһв ифадә олу-
нан сөз, чүмлә, мәтн вә мұһакимә-
ни сечир, верилмиш нүмунә әсасын-
да онун нә үчүн сәһв олдуғуну изаһ
едирләр.

Көрүндүјү кими, Азәрбајчан ди-
ли дәрсләриндә әкс-әләғә пријо-
мундан истифадәнин кениш имкан-
лары вардыр. Һәмин пријом грам-
матик биликләрин комплекс мәним-
сәнилмәси просесини асанлашды-
рыр, онларын нечә дәрк едилмәсини,
кәләчәкдә ашыланмалы биликләри
гәбул етмәјә шакирдин нә дәрәчәдә
һазыр олдуғуну ашкар етмәкдә мұ-
әллимә көмәк кәстәрир.

I синифдә гираәтин шүүрлүлүғү үзрә ишин тәшкили

М. МУСТАФАЈЕВ

Азәрбајчан ДЕТПИ-нин аспиранты

Ибтидан тәлимин гаршысында
дуран башлыча вәзифәләрдән бири
шакирдләрә дүзкүн гираәт вердиш-
ләринин ашыланмасындан ибарәт-
дир. Ушағлара дүзкүн гираәт вер-
дишләринин ашыланмасы дедикдә
јалныз мәтнин дүзкүн охунмасы де-
јил, һәм дә сүр'әтлә, ифадәли вә шү-
урлу охунмасы нәзәрдә тутулур.
Ушағын материалы нә дәрәчәдә ба-
ша дүшмәси, онун мәзмунуну шүүр-
лу мәнимсәмәси чох мұһүм мәсәлә-
дир. К. Д. Ушински бу барәдә јаз-
мышдыр: «Охумаг—бу һәлә һәр шеј
демәк дејил, әсас иш—нә охумаг вә
охунаны нечә баша дүшмәкдир».

Ибтидан синифләр програмынын
ана дили бөлмәсиндә шүүрлу охуја
тәлимин илк күнләриндән чидди
фикир верилмәси тәләб олунар. Ша-

кирдләр илк гираәт дәрсләриндән
башлајараг програм һәчминдә ве-
рилмиш ән садә мәтнләри дүзкүн
охумагла јанашы, һәм дә онун мә-
насыны баша дүшмәлидирләр. (Сәк-
кизиллик мәктәб програмлары. Иб-
тидан синифләр. Бақы, 1972, сәһ.
6). Беләликлә, илк гираәт дәрслә-
риндән башлајараг оху илә јанашы
онун шүүрлүлүғү да тәмин едил-
миш олур.

Республиканын мәктәбләриндә
апарылан мұшаһидәләр кәстәрир
ки, синиф мүүллимләринин әксәриј-
јәти әлифба тәлими дөврүндә бу ва-
чиб мәсәләни унудараг, әсасән, ша-
кирдләрин һәрфләри танымалары-
на, оху техникасына, сүр'әтлә оху-
маларына наил олмаға чалышыр-
лар. Бәзи методист вә педагоглар

бунула элагәдар јанлыш мөвгедә дајанаһаг, гираәтин шүүрлулуғу мәсәләсинә алифбадан сонракы дөврдә фикир верилмәси мәсәләсини ирәли сүрүрләр. Онларын фикринчә, шакирд үзүндән дүзкүн вә мүәјјән гәјдада сүр'әтлә охумағы бачармаса гираәтин шүүрлулуғундан даһышмаға дәјмәз.

Бу фикирлә, шүбһәсиҙ, разылашмағ олмаз. Әкәр шакирд һәр һансы сөзү вә ја чүмләнни охујаркән онун мә'насыны баша дүшмәзсә, ондә механики гираәт вәрдишләри јарана биләр. Бу иһә кәләчәкдә тә'лим материаларынын мәзмунунун өјрәдилмәсини чәтинләшдирәр. Одур ки, мүәллим «...шакирдин илк сөзү охумаға башладығы андан гираәтин шүүрлу олмасы гәјгысына галмалыдыр» (А. Абдуллајев, Ј. Кәримов. Ибтидаи синифләрдә ана дили тәдрисинин методикасы. «Маариф» нәшријјаты, Бақы, 1968, сәһ. 108).

Адәтән, ушағларда механики оху вә ја сөзләрин садәчә әзбәрләнмәси һаллары тә'лимин илк пилләсиндә даһа чоһ мүшәһидә олунур. Чүнки бу заман шакирд диггәтини бир нечә объект үзәринә јөнәлтмәк зәруријјәти гаршысында галыр. Белә ки, с, диггәтини ејни заманда сөзә, онун һечә тәркибинә, охунмасына, мә'насына, гираәтин сүр'әтинә, бә'зән дә мәтндәки дурғу ишарәләринә јөнәлтдијиндән, мәзмунунун дәрк олунмасы иши чәтинләшир вә ја унутулур. Көрүндүјү кими, шакирдләрдә шүүрлу гираәт вәрдишинин јарадылмасы үчүн, мүәллим илк гираәт дәрсләриндән башлајарағ буна хусуси фикир вермәли, охунан һәр бир сөзүн мә'насынын шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн алашылмасына чалышмалыдыр.

Рабитәли мәтн охунаркән гираәтин шүүрлулуғу үзрә апарылан иш бир гәдәр мүрәккәбләшир. Бу заман һәр бир сөзүн вә ја чүмләнни, мәнтиги чәһәтдән битмиш абзасын мә'насынын, бүтөвлүкдә мәтнин мәзмунунун баша дүшүлмәси тәләб олунур. Н. Н. Шепетова кәстәрир ки, гираәтин шүүрлулуғунун тә'мин олунмасы үчүн шакирдләр ашағы-

дакылары баша дүшмәлидирләр. 1) һәр бир сөзүн мә'насыны; 2) һәр бир чүмләдәки әсас фикри; 3) һәр абзасда верилән мәнтиги мә'наны; 4) бүтөвлүкдә мәтнин әсас мәзмунуну мүәјјән етмәји, әсас вә икинчи дәрәчәли фикирләри, булар арасында даһили элагәни тапа билмәји, онлар арасында мәнтиги элагә јаратмағы (Методика чтения в начальной школе. Учпедгиз, М., 1958. сәһ. 35).

Мә'лумдур ки, гираәт мәтнләри мәзмунуна вә формасына көрә, бәдни вә елми-күтләви олмагла ики гисмә ајрылыр. Мүхтәлиф характердә олан мәтнләрин оху тәрзи (пријомлары) да шүбһәсиҙ, мүхтәлифдир. Бүтүн бунлар кәстәрир ки, гираәтин шүүрлулуғу үзрә иши јалныз бу вә ја дикәр мәтнин охунмасы, дәрсин бу вә ја дикәр мәрһәләси илә мөһдудлашдырмағ олмаз. Бу иши бүтүн мәтнләрин гираәти илә элагәдар, дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә апармағ зәруридир.

Гираәтин шүүрлулуғу үзрә иш мүәллимин илк кириш мүсаһибәсиндән башланмалыдыр. Кириш мүсаһибәси шүүрлу охунун тәшкилиндә илк мәрһәләдир. Охуначағ әсәрлә марагланмағ вә онун мәзмуну һағгында илк тәсәввүр дә бурадан башлајыр. Мүәллим әввәлчә охуначағ мәтнин мәзмунуна даир шакирдләрдә мүәјјән һәвәс, марағ јаратмалы вә онлары әсәрдә тәсвир едилән һадисәләри, образлары анламаға һазырламалыдыр. Кириш мүсаһибәсинин гаршысында мүһүм вәзифәләр дурур:

а) охуначағ гираәтин мәзмунуна шакирдләрдә марағ ојатмағ;

б) шакирдләри әсәрдә тәсвир едилән һадисәләри, образлары анламаға һазырламағ;

в) таныш олмајан вә аз таныш олан сөзләри, образлы ифадәләри шакирдләрә баша салмағ.

Кириш мүсаһибәсини механики сурәтдә, бүтүн мөвзуларын охунмасына тәтбиг етмәк олмаз. Белә мүсаһибәләр јалныз еһтијач дујулдуғда апарылмалыдыр: мәсәлән I синифдә «Көзәл јаз» вә ја «Илк гар» мәт-

ми охунаркән кириш мұсаһибәсини апарылмасына еһтијач һисс олунмур. Әввалән, бу мөвзулар һәмни фәсилләрдә кечилир, диқәр тәрәфдән бу мөвзулардан әввәл охунмуш мәтнләрни көмәји илә шакирдләрдә јазыи вә гышыи кәлмәси һаггында мүәјјән тәсәввүр јарадылмышдыр.

Кириш мұсаһибәсиниң гыса вә ајдын олмасы үчүн мүәллим әввәлчәдән шакирдләрә верәчәји суалын садәлијинә вә ајдылыгына чалышмалыдыр.

Гираәтин шүүрлулуғунун тә’мин едилмәси үчүн мәтидә верилмиш һәр бир сөз вә ја ифадәнин дүзкүн изаһ олунмасы мүһүм шәртдир. Мәтидәки чәтин сөз вә ифадәләрни бир гисминиң, хүсусилә онун идејасыныи баша дүшүлмәсини чәтинләшдирән сөзләрин мә’насы кириш мұсаһибәсиндә изаһ едилмәлидир. Бу, мәтнин гираәтиниң диггәтлә динләнилмәсини вә мәзмунун асанлыгла мәнимсәнилмәсини тә’мин едир. «Аплашылмајан сөзләрин вә ибарәләрни изаһына кәлинчә, буларын һәр икисини охудан габаг етмәк лазымдыр, белә ки, шакирд охуја башларкән анчаг сөзләрин дүзкүн тәләффүз едилмәси, нитгин дүзкүн вә ифадәли олмасы гајгысына галсын. Бурада, артыг шакирдин гираәтиниң суаллар вә изаһатларла кәсмәјин јери дејилдир» (К. Д. Ушински. Сечилмиш педагожи әсәрләри. Азәрнәшр, сәһ. 267). Лакин бә’зи методистләр һаглы олараг белә фикир ирәли сүрүрләр ки, сөзләри тәкликдә көтүрүб изаһ етмәк фәјдалы дејил. Чүнки һәр һансы сөз әсил мә’насыны контекст дахилиндә тапыр вә бу, узун мүддәт шакирдин јадында галыр. Одур ки, мәти харичиндә сөзләрин дүзкүн изаһы вә баша дүшүлмәси (хүсусилә I синифдә) мүмкүн дејил. Чүмлә ичәриндә сөзүн мә’насы мүәјјән едилдикдән сонра, сөз ајрылыб јазы тахтасына јазылмалы вә изаһ олунмалы, лакин дәрәдә артыг вахтын итирилмәмәси үчүн, һәмни чүмләләр әввәлчәдән мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Мәтидә верилмиш чәтин сөз вә ифадәләри шакирдләрә шүүрлу мәнимсәтмәк үчүн ашағыдакы јоллардан истифадә етмәк фәјдалыдыр:

1) таныш олмајан әшјанын өзүнү көстәрмәк (мәсәлән, памбыг, јун, сүнбүл, бугда, нефт, даш көмүр вә с.);

2) таныш олмајан әшјанын шәклини көстәрмәк (трамвај, троллејбус, котан, комбајн, гатар, дағ, фуникулјор вә с.);

3) таныш олмајан бә’зи сөзләри, ифадәләри ушағларә таныш олан сөзләрлә әвәз етмәк (синоним сөзләрин көмәји илә; мәсәлән, шиддәтли-күчлү-кәскин (күләк), уча-һүндүр-јүксәк, бөјүк-јекә-ири, көрпә-балача-кичик вә с.);

4) үмуми анлајыш алтында кәдән сөзләри һиссәләрә ајырмаг вә ја группашдырмаг (мәсәлән, ев шејләри—габ-гачаг, мебел, һејван—инәк, гојун, кечи, ат вә с.); бир мәфһүм ифадә едән әшјанын адларыны демәк (мәсәлән, ағач, кол, чичәк—биткидир вә ја алма, армуд вә с. мејвәдир вә с.).

Шакирдләрдә шүүрлу гираәт вәрдишиниң јарадылмасы һәр бир сөзүн мөһкәм мәнимсәнилмәсини тәләб едир. Одур ки, мәти шакирдләр тәрәфиндән охунаркән ајры-ајры сөзләрин, чүмләләрин мә’насыны мүәллим онлардан сорушмалы вә билмәдикләрини өзү изаһ етмәлидир.

Мүәллим јери кәлдикчә мүәјјән ифадәләри дә изаһ етмәлидир: мәсәлән, «Зејнәб дәфтәрини Күлназа узадыб деди:

— Ал, чавабыны көчүр. Мән дүз һәлл етмишәм.

Рәшид исә деди:

— Көчүрмә, Күлназ, кәл мән сәни баша салым, өзүн һәлл ет» («Јахшы јолдаш»).

Бурада Зејнәбин вә ја Рәшидин дүзкүн һәрәкәт етдијини мүәллим суалларын (вә ја ән садә фактларын) көмәји илә шакирдләрә баша салмалыдыр.

Мәтидә верилмиш бу чүр фикирләрин ачылмасы мәзмунун дәриндән

баша дүшүлмөсү үчүн чох вачиб-дир.

Мәтнин мазмунуну бүтөвлүкдө мөнимсөтмөк үчүн материалы һиссәләрә бөләрәк охутдурмаг фәйда-лыдыр: мәсәлән, «Гарышга вә кө-жәрчин» (Л. Толстој) һекајәсини бир нечә дәфә бүтөв охутдурдугдан сон-ра ики һиссәјә бөлүб охутмаг олар.

Биринчи һиссә: «Гарышга чайын гырагына кәлди. О, су ичмәк истә-жирди. Бирдән сүрүшүб суја дүшдү. О богулурду. Көжәрчин буну көрдү. Димдијиндә апардыгы балача бир будагы чаја атды. Гарышга будагын үстүнә чыхды. О өлүмдән хилас ол-ду».

Икинчи һиссә: «Бир дәфә көжәр-чин овчунун гурдуғу тора дүшдү. Овчу севинә-севинә тору жырмаг иста-жирди. Гарышга көжәрчинин көмә-јинә чатды. О, овчунун ајагыны санчыды. Овчу уфулдады вә тору элиндән бурахды. Көжәрчин пырыл-ты илә учуб кетди».

Һекајә бу чүр һиссәләрә охун-дугда, һәр һиссәдән сонра мөәллим онун мазмунуну мөнимсөмәјә даир суаллар верир. Суаллар садә, ајдын вә елә мазмунда олмалыдыр ки, ша-кирд онун көмәји илә башлыча фик-ри ашкара чыхара билсин. Биринчи һиссә үзрә ашагыдакы суаллары вермәк олар:

1) Гарышга нә үчүн чайын гыра-гына кәлди?

2) Бу заман гарышганын башы-на нә кәлди?

3) Көжәрчин ону өлүмдән нечә хи-лас етди?

Мөәллим сонунчу суалын чавабы-ны китабдан охумагы тәклиф едә биләр. Мазмуну дүзкүн анламыш шакирд чәтинлик чәкмәдән һекајәдә һәмин суала чаваб олан парчаны («Көжәрчин буну көрдү. Димдијиндә апардыгы балача бир будагы чаја атды. Гарышга будагын үстүнә чых-ды. О, өлүмдән хилас олду») оху-јачагдыр. Һекајәнин мөхтәлиф һис-сәләри үзрә верилмиш белә суаллар мәтнин мазмунуну даһа дәриндән баша дүшүлмәсинә көмәк едир. Јал-ныз бундан сонра һәр бир һиссәјә башлыг вермәк дә асанлашыр. Ша-

кирдләр I һиссәјә «Көжәрчинин га-рышганы өлүмдән хилас етмәси», II һиссәјә «Гарышганын көжәрчинә кө-мәји» шәклиндә башлыг верирләр.

Мазмунун үмуми характериндән асылы олараг, бәзи мәтнләри рол-лар үзрә охутдурмаг гираәтин ша-кирдләр тәрәфиндән мараглы вә шү-урлу олмасына даһа мөсбәт тәсир көстәрир. Бу чүр иши он чох диалог-лу әсәрләри вә ја тәмсилләри кечәр-кән тәтбиг етмәк лазымдыр. Гираә-тин роллар үзрә тәшкили бүтүн ша-кирдләри фәаллашдырыр, мазмуну исә даһа дәриндән мөнимсөмәјә кө-мәк едир. «Түлкү вә сәрчә», «Ушаг вә довшан», «Кетдин көрдүн...», «Нәнә вә нәнә», «Елдар», «Көжәрчин вә бугда», «Саһибә», «Ләкләк, Әк-ләк, Мәкләк», «Пис адәт», «Јади-кар», «Түлкү вә дурна» вә с. мөвзу-лары кечәркән роллар үзрә охутдур-маг (сәһнәләшдирмәк) лазымдыр. Бу заман мөәллим шакирдләрин һәр-рәкәтләринә, мәтидә мөәјјән мәнти-ги вургуларын дүзкүн ишләдилмә-синә, әсәрдәки образларын, фәсилә-ләрин көзләнилмәсинә дә диггәт вермәлидир. Башга сөзлә, ифәдәли-ликдән шүурлулуғун мөһүм вәситә-си кими истифадә едилмәлидир.

Мәтнин мазмунуну шүурлу мө-нимсәнилмәси онун шакирдләр тәр-рәфиндән нечә нағыл олунмасында да өзүнү көстәрир. Мәтнин нағыл олунмасы мазмунун там мөнимсә-нилмәсиндән сонра апарылмалы-дыр. Мәтнин шакирдләр тәрәфиндән нағыл едилмәси онун нә дәрәчәдә мөнимсәнилмәсини ашкара чыхар-мага имкан верир. Тәәссүф ки, бәзи мөәллимләр гираәт дәрсләриндә мазмунун нағыл олунмасына (хүсу-силә әлифба тәлими дөврүндә) о гә-дәр дә әһәмијјәт вермирләр. Олар әсас диггәти, дүзкүн охуја верир, мәтнин нағыл олунмасы үзрә иши исә дәрә илинин ахырларындан япармагы мәгсәдәүиғун сајырлар. Шүбһәсиз, бунула һеч чүр разы-лашмаг олмаз. Мәтнин мазмунуну нағыл едилмәсинә тәлимин илк күн-ләриндән фикир вермәк лазымдыр. I синифдә ушаглара мәтнләри әсә-сән суаллар вә ја дәрсликдә верил-

миш шәкилләр үзрә (вә ја хусуси шәкилләр үзрә) нағыл етмәји өҗрәт-мәк лазымдыр.

Нағылетмәнин нисбәтән кениш јаылмыш вә ән асан нөвүнү—мәзмунун өз сөзләри илә данышылмасыны I сенифдә һәмишә тәтбиг ет-мәк зәрәрдидир. Чүнки шакирдләр-рин бу дөврдә сөз еһтијаты кифәјәт дәрәчәдә зәнкин олмадығындаи, он-лар әсас фикри өз сөзләри илә дүз-күн нағыл етмәкдә чәтинлик чәкир-

ләр. Дикәр тәрәфдән исә бу, онлар-да сөз еһтијатынын зәнкинләшмәси-нә мәнфи тә'сир кәстәрә биләр.

Үмумијјәтлә, гираәтин шүүрлүлү-гу үзрә иш оху просесинин һәр бир аһында инкишаф етдирилмәли, мән-нин мәзмунунун шакирдләр тәрә-финдән дәгиг авлашылмасы тә'мин едилмәлидир. Буна наил олмаг үчүн мүүллим кениш методик һазырлы-ға јијәләнмәлидир.

Дәрсдә програмлашдырылмыш тә'лим элементләриндән истифадә тәчрүбәсиндән

А. В. ТАЛДЫКИНА

Бакынын Ленин рајонундакы 94 нөмрәли мәктәбин мүүллими

1972-чи илдә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Кәнч-ләрин үмуми орта тәһсилә кечмәси-ни баша чатдырмаг вә үмумтәһсил мәктәбләрини даһа да инкишаф ет-дирмәк һаггында» гәрарында ша-кирдләрин орта мәктәбдә тә'лими-нин ибтидаи сениф мүүллимләринин иһинин сәвијјәсиндән чох асылы олмасы хусуси гејд едилир.

Совет мәктәбләринин әсас вәзифә-си тә'лим-тәрбијә просесини тәкмил-ләшдирмәкдир. Буна көрә дә кет-кәдә даһа чох педагожи коллектив педагогика елминин навијјәтләри-нә әсасланараг тә'лимин сәмәрәли васитә вә јолларыны ахтарырлар.

Һазыркы програмларда тә'лим просесиндә шакирдләрин тәрбијәси-ни тәшкил етмәк, дүнјабахышыны формалашдырмаг үчүн зәнкин мате-риал вар.

Програм үзрә рус дилинин ибти-дан курсунун өҗрәнилмәси, хусусилә II вә III сенифләрдә дил һадисәлә-ринин (мәсәләи, сөзләрин мә'на әла-гәси, тәркиби, чүмләнни гурулушу вә с.) гаршылыгы асылылығынын мушаһидәси илә әлағәдардыр. Рија-зијјат мәшғәләси конкрет һәјат ма-териалы әсасында ријази габилиј-јәтләри тәтбиг етмәклә кичик мәк-

тәблиләрин идрак фәалијјәтинин ин-кишафы үчүн ушагларда елми дүн-јакөрүшүн садә әсасларынын фор-малашдырылмасы илә бағлыдыр. Бу исә ушагларда дәрсдә таныш олду-лары, тәчрүбәнин тәләбләриндән ирәли кәләи вә тәчрүбәјә хидмәт едән бүтүн анлајыш вә гајдалары кәстәрмәјә имкан верир. Ријазијјат дәрсләриндә мүүллим ушаглары әт-раф аләмин һадисәләри арасында-кы әлағә сәбәбләринин ачылмасы үчүн зәрури олан мухтәлиф асылы-лыгларла таныш едир.

Бу анлајышлары дәриндән ачмаг үчүн һазырда мүүллим кениш мето-дик әдәбијјата, әјани вәсаитә, мето-дик ишләмәләрә вә техники васитә-ләрә маликдир.

Биз елм вә техниканын чошгун инкишаф дөврүндә јашајырыг. Ин-сан билијинин һәчми бүтүн инки-шаф сүр'әти илә дурмадан артыр. Инди илләрдән бәри алышдығымыз методикадан әһәмијјәтли дәрәчәдә аралаймағы тәләб едән јени про-грам вә дәрсликләр тәтбиг олунур.

Тәбиндир ки, тә'лимин үсул вә пријомларыны тәкмилләшдирмәдән јени дәрслик вә програмла ишләмәк о гәдәр дә асан олмур.

Тә'лим просесиндә проблемли вә

програмлашдырылмыш тә'лим элементләринин тәтбиги, техники тә'лим васитәләри кими мәсәләләр мејдана чыхыр.

Мә'лумдур ки, програмлашдырылмыш тә'лимни маһижәти һаггында мүхтәлиф фикирләр вар. Лакин бүтүн бунлардан белә чыхыр ки, онун сәчијјәви әләмәти хүсуси програмлашдырылмыш дәрсликләр вә өјрәдичи машинлардан истифадә етмәклә апарылан комплекс просесдир.

Програмлашдырылмыш тә'лим өзүндә инкишафы, ән'әнәвиләрин даһа да тәкмилләшидирилмәсини бирләшдирән јени тәшкилат формаларыны тәләб едир. Програмлашдырылмыш тә'лимни әсас формасы шакирдләрин јенидән ишләнмиш тәдрис материалы үзәриндә мүстәгил ишидир. Ишин бу формасы шакирдләрин билијиндәки чатышмазлыглары вә сәһвләри ғыса мүддәтдә ашкар етмәјә имкан верир, шакирдләри фәаллашдырыр, онларын фәннә марагыны артырыр. Алгоритмләрдән истифадә тәдрис материалының јахшы мәннимсәнилмәсинә көмәк едир. Ријазийјат вә рус дили үзрә програмлашдырылмыш бәләдчидән истифадә олунмасы ушаглара дәрсликләрлә мүстәгил ишләмәји өјрәдир. Нәһәјәт, бәләдчи һәр бир шакирдә өз күчүнә мувафиг сүр'әтлә ишләмәк имканы верир.

Шәһәримиздә өз ишиндә програмлашдырылмыш тә'лим элементләриндән истифадә едән јениликчи мүәллимләр аз дејилдир. Ишләдијим мәктәбдә програмлашдырылмыш тә'лим кениш шәкилдә, јарадычы тәтбигини тапмышдыр.

Синфә садә перфокарт кәлдикдә шакирд аз јаыныб, чох ишләмәјә, мүәллими диггәтлә динләмәјә мәнбур олур. Бунуңла бәрабәр, перфокарт мүәллими дә бир сыра моделләр, чертјожлар, тапшырыг нөвләрини һазырламаға сөвг едир.

Мә'лум олдуғу кими, адәтән, шакирд програмда тәтбиг едиләнләрин һамысыны мәннимсәјә билмир. О, хәстәлијә көрә бир нечә күн дәрсә кәлмәјә биләр. Бурада да елә мә-

сәләләр олур ки, онун шүүруна дахил олмур, билијиндә чатышмазлыглар әмәлә кәлир. Белә һалда мәнз програмлашдырылмыш тә'лим элементләрини тәтбиг етмәк ләзымдыр. Синфә группа вә фәрди тә'лим үчүн јохлама-мәшг гурғусу, алгоритмләр, перфоговлуг вә перфозәрфләр кәтирилир. Мән перфоговлугдан чох кениш истифадә едирәм. Перфоговлугла апарылан иш мәктәббиләрин диггәтини тәрбијә едир, фәннә мараг ашылајыр.

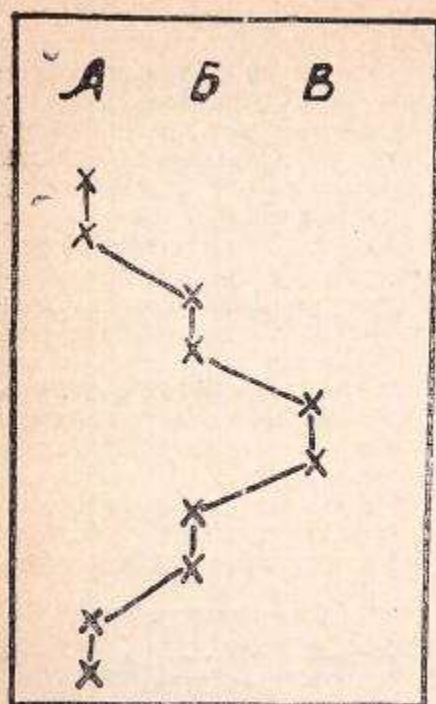
Иш гуртардыгдан сонра шакирдләр говлугдакы вәрәгдә олан «хачлары» дүз хәтләрлә бирләшдирәрәк «ачар» гурурлар. Бундан сонра ону мүәллимин ғырмызы табаширлә јазы тахтасында чәкдији «ачар»ла јохлајырлар.

Мән «Исмин нөвләри» мөвзусунун тәдрисиндә перфоговлугун ашағыдакы нүмунәсиндән истифадә едирәм. (Шәкил 1.)

	А	Б	В	Г
1	○	○	○	○
2	○	○	○	○
3	○	○	○	○
4	○	○	○	○
5	○	○	○	○
6	○	○	○	○
7	○	○	○	○
8	○	○	○	○
9	○	○	○	○
10	○	○	○	○

Шәкил 1.

Шакирдләрә изаһ едирәм ки, шәрти олараг А һәрфи киши чинсиндән олан исимләри (мужской род), Б һәрфи гадын чинсини (женский род), В һәрфи исә орта чинси (средний род) билдирир. Бу перфоговлугда чәми 10 сөз вермәк олар.

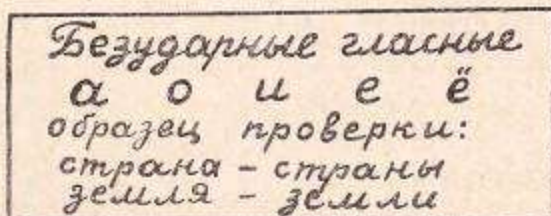
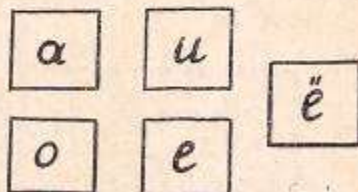


Шәкил 2

Савад тәлими дөвүндә шакирдләрин аҗры-аҗры сөzlәрин дүзкүн җазылышыны мәнимсәмәләрн үчүн чох ишләмәли олурам. Бу мәгсәдлә шакирдләрн тамамилә ишә чәлб едән, шакирдләрнн фикри-фәалијјәтнн максимум фәаллашдырмаға, онлара нәзарәт вә вахта гәнаәт етмәјә көмәк кәстәрән тематик сигнал карточкаларындан истифадә едирәм. (Шәкил 2.)

Карточка дедикдә 5X8 см өлчүдә галын ағ кағыздан кәсилмиш адичә зәрфин ичинә гојулмуш карточкалар нәзәрдә тутулур.

5 сигнал карточкалы зәрфин нүмунәси.



Шәкил 3

Зәрфләрнн үзәриндәки җазы шакирдләр үчүн бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Шакирд ону һәмнишә гаршысында көрүр. Әрәннилмиш орфограмы вә онун җохланмасы гәјдаларыны җадына салыр. Буна көрә дә мән көзәл, дәгиг вә дүзкүн һазырланмиш зәрфләрнн тәрәфдарыҗам. Бунунла валидејиләрә дә көмәк етмәк олар.

Сигнал карточкаларындан «Тәләффүз олуномајан самитләр», «Аҗырычы ишарә ь», «Чинкилтили вә кар самитләр» вә с. кими әксәр мөв-

зуларын өрәннилмәсиндә дә истифадә етмәк олар. (Шәкил 3.)

Рус дили дәрсләриндә лүгәт ишини мүвәффеҗијјәтлә тәшкил етмәк үчүн програмлашдырылмиш тәлимин даһа бир элементиндән,—перфозәрфдән истифадә етмәк олар. Онун көмәји илә бир нечә дәгигә әрзиндә әввалләр кечилмиш вә җазылышында ушагларын чәтинлик чәдикләрн сөzlәрнн җазы гәјдаларыны тәкрар етмәк олар.

Перфозәрфин нүмунәси

Зәрфдә 11—15 сөз җазылыр вә һәр һансы чәтин орфограмын җериндә

«пәнчәрә» кәсилер. Перфозэрфи алаң ушаг онда жазылмыш сөзү оху-
жур вә анчаг бурахылаң һәрфи жа-
зыр. (Шәкил 4.)

Зәрфә кичик ағ вәрәг гојулур ки,
шакирд ишин сонунда фамилијасы-
ны жазыб жохламаг үчүн мүәллимә
тәһвил версин.

Перфозэрфләрә сөзләри, «Бағ вә
диррик», «Мәтбәх», «Тәдрис ләвази-
маты», «Магазин», «Мәктәб», «Вә-
тән» вә с. мөвзулар үзрә гојмаг мәг-
сәдәујғундур.

Дәрсдә белә лүгәт ишинин апа-
рылмасы һәр һансы кечилмиш мөв-
зу үзрә шакирдләрин билијини жо-
хламаг, лүгәтдән һансы сөзү пис јада
салдығыны, һансы гајдаларда сәһв
бурахылдығыны ајдынлашдырмаға
имкан верир.

фикри тута билмир. Бу мәгсәдлә
мән дәрсләрдә фотомүнтәхәбатдан
истифадә едирәм. Ушаглар бөјүк
нагыла бүтөв гулаг аса билирләр.
Бу, әсасән, гираәт дәрсиндә олур.

Програмлашдырылмыш тәлим
элементләри ријазиијат дәрсләриндә
дә тәтбиг едилер.

Ријазиијат дәрсләриндә жүксәк
кејфијјәтли билијә анчаг ушагла-
рын фәал әгли фәалијјәти сәјәсин-
дә, һәмчинин дәрсдә бүтүн шакирд-
ләрин мүстәгил ишләмәсинин нормал
тәшкил етмәклә наил олмаг мүмкүн-
дур. Бурадан ибтидан синиф мүәл-
лиминин гаршысында ушаға фикир-
ләшмәји, мұһакимә жүрүтмәји, дү-
шүнмәји, тәсәввүр етмәји, сүбут ет-
мәји өјрәтмәк вәзифәси дурур.

Синифлә ишләмәкдә тәлим просе-

г[рой, т[варич, р[богий, н[лх]з,
Советский С[юз, ст[лица, М[сква,
п[триот, п[беда, во[н, с[лдат,
ко[унизм, сг[стве

Шәкил 4

Дәрс мүддәтиндә 8—10 ушағын
билијини гиймәтләндирмәк олар. Га-
лаң перфозэрфләр мүәллим тәрә-
финдән дәрсдән сонра жохлаңыр.

Кизли дејил ки, бир чох ибтидан
синиф мүәллимләри рус дили үзрә
лајлаңан дидактик материалын тәт-
бигинин фәјдалылығына әһәмијјәт
вермирдиләр. Дидактик материалла
иң артыг мәктәбләримиздә тәчрүбә-
јә, мүәллимләрин педагожи фәалиј-
јәтинә дахил олмушдур. Биз өз иши-
миздә ән зәиф шакирдин китабдан
мәтнин дүз көчүрмәсини, тапшырыг
үзрә чалышманы дүзкүн јеринә је-
тирмәсини, сөзү жазы тахтасындан
дүзкүн көчүрмәсини, сәсинә өјрәш-
дији мүәллимин диктәси үзрә имла-
ны дүзкүн јазмасынын шаһиди олу-
руг.

Бәзән шакирд башгасынын оху-
дуғу мәтнин мәзмунундакы әсас

синдә билик, бачарыг вә вәрдишлә-
ри жохламаг үчүн нәзәрдә тутулмуш
«Огонјок-1» програм-жохлама гургу-
су мүәллимә чох бөјүк көмәк кәстә-
рир. Бу гургу жазылы шәкилдә ве-
рилмиш 5 суалын һәр биринә ша-
кирдләрин вердији чавабын дүзкүн-
лүјүнә нәзарәт едир.

«Огонјок-1» дә 15 селектор пулту
олдуғу үчүн шакирдләрә 15 карточ-
ка верилер. Һәр карточкада 5 суал,
һәр суалын 5 чавабы олур. Бунлар-
дан бири дүзкүн, дөрдү исә сәһв
олур. (Шәкил 5.)

Бүтүн суаллары дүзкүн һәлл едә
билән шакирд өз селектор пултунда
лазымы дүјмәни басыр вә мүәлли-
мин јанында јерләшән програм-сиг-
нал мәркәзиндә чавабын дүзкүнлү-
јүнү жохлајыр.

Тәклиф олуңан суалларын һамы-
сына дүзкүн чаваб верилдикдә про-

грам-сигнал пултунун габаг-хиссә-синдәки лампаларын 5-и дә жаныр. Бир вә ја бир нечә суала дүзкүн чаваб верилмәдикдә буна уҗгун лампалар да жаныр. «Огонјок-1»ин тәлиматына уҗгун олараг дүзкүн чавабларын чөдвәли мұәллимдә олмалыдыр.

Бу програмлашдырылмыш гургу мұәллимә 10—15 дәгигә мүддәтиндә 15 нәфәрин билијини гијмәтләндирмәјә, кечилән мөвзулар үзрә шакирдләрин билијини јохламага имкан верир. «Огонјок-1»дән ја јени мөвзунун мөһкәмләндирилмәси, ја худ да бир нечә мөвзунун бирдән тәкрары заманы истифадә етмәк мөгсәдәујгүндүр.

1 нөмрәли селектор пултунун карточкаларынын нүмунәси:

1) $(x+48) - 36 = 27$			2) $64 : 4$			3) $(7+4) \cdot 6$		
1	15		1	18		1	46	
2	35		2	16		2	60	
3	18		3	12		3	72	
4	45		4	17		4	66	
5	25		5	14		5	76	
4) $100 - 27 = 3$			5) $68 : 4 - 24 : 2$					
1	19		1	8				
2	29		2	5				
3	38		3	7				
4	45		4	9				
5	65		5	10				

Шәкил 5

Даирәләрдәки нөмрәләр (мұәллимин чөдвәли үзрә) дүзкүн чаваблары билдирир.

Мұәсир дәрси техники васитәләрсиз дүшүнмәк дүзкүн олмаз. Булар кино, радио, фотожазылар, сәс жазылары вә диафилмләр дахилдир. Онлар мұәллимин шәрһини дәринләшдирмәјә, шакирдләрин рус дили вә ријазийјат үзрә бу вә ја дикәр мөвзунун мәзмунуну јахшы баша дүшмәсинә көмәк көстәрир.

Ријазийјат үзрә «II синифдә һәндәси материал» (А. Пышкало), «Сај, тап, һәлл ет» (В. С. Солодовников) адлы диафилмләр ишә бөјүк көмәк көстәрир. Буларда һәмин мөвзу үзрә програм материалы там шәкилдә чәмләшиб вә бунун сәјәсиндә ријазии ојунда бүтүн синиф иштирак едә билир.

Програмлашдырылмыш тәлим бүтүн тәдрис—тәрбијә процесинин эффектлийинин јүксәлмәсинә тәсир көстәрир. Әкәр педагожи чәһәтдән дүзкүн јанашылса о, тәлимин кејфијјәтинин јүксәдилмәсинә күчлү тәсир көстәрәр.

Ушағын мәктәбә һазырланмасында аилә вә мәктәбин әлбир иши

А. ИСМАЈЫЛОВ

Фүзули рајону, Хатынбулаг кәндиндәки орта мәктәбин
директору

Сөн илләр мәктәпләримиз јени програмларла ишләјир. Она көрә дә ушағларын мәктәбә һазырланмасыны јахшы вә сәмәрәли тәшкил етмәк даим диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Ушағ аиләдә, јахуд бағчада мәктәбә ләзими тәдәр һазырланмадыгда јени програм материалларыны мәнимсәмәкдә чәтинлик чәкир. Буна көрә дә ушағы бағчаја кетмәјән валидејиләрин үзәринә ону мәктәбә һазырламағ кими мүһүм бир вәзифә дүшүр. Әлбәттә, бу вәзифәнин өһдәсиндән кәлмәк валидејн үчүн нә тәдәр вачибдирсә, бир о тәдәр дә чәтиндир.

Валидејн ушағын мәктәбә һазырланмасына чидди фикир вермәлидир. Белә ки, валидејн мәктәб јашына кими ушағын тәфәккүр, тәсәвүр, јаддаш, физики вә әгли икифинын тајғысына галмалы, дәрк етмәк, мүшаһидәчилик бачарығыны икишаф етдирмәли, бөјүкләрә, гочалара, гадынлара, әлилләрә һөрмәт етмәк һисси ашыламалы, онлары әмәјә, јолдашларла мөһрибанлыға алышдырмалы, охумаға һөвәсләндирмәлидир. Бунун үчүн ата вә ана ушаға ејни дәрәжәдә тајғыкеш вә тәләбкарлыгла јанашмалы. шәхсијәти даврашышы, әгидәси вә әмәли иши илә ушаға нүмунә олмалыдыр.

Көркәмли педагог А.С.Махаренко аилә тәрбијәсинин әһәмийәтини дүзкүн гижмәтләндирәрәк ата-аналара мурачиәтлә јазырды: «Бизим ушағ-

ларымыз—бизим гочалығымыздыр. Дүзкүн тәрбијә бизим хошбәхт гочалығымыздыр, пис тәрбијә бизим кәләчәк дәрдимиздир, бизим кәләчәк көз јашларымыздыр» (Сечилмиш әсәрләри. Азәрнәшр, Бақы, 1950, сәһ. 341).

Валидејиләр, һәр шејдән әввәл, ушағын сағламлығынын тајғысына галмалы, онларын физики икишафыны тәмин етмәлидирләр. Ушағы мәктәбә һазырламағ үчүн онларын шифаһи нитгинин дүзкүнлүјүнә, сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәләринә, лүғәт еһтијатларыны артырмаларына, өз фикирләрини ифадә етмәк бачарығына јијәләнмәләринә һаил олмағ ләзымдыр.

Ушағын нитгиндәки илкин нөгсанлары ашкара чыхарыб, һәмни нөгсанлары арадан галдырмағ бөјүк әһәмийәтә маликдир. Ушағ мәктәбә кәләнәдәк нитгиндәки нөгсанлар арадан галдырылмадыгда онлар мәктәбдә дә давам едир вә тәлимни чидди чәтинлик гаршысында гојур.

Ушағ данышмағ табилијјәтинә јијәләнәркән илк нөвбәдә аилә үзләри, сонра исә јолдашлары вә ја мөјјән јаш фәргләри олан башга шәхсләрлә үнсијјәтдә олур, һәр шејни сәбәбини өјрәнмәтә, һәр шејни билмәјә чан атыр. Одур ки, ушағ бәзән валидејиләринә арды-арасы кәсилмәјән суалларла мурачиәт едир. һәмни дөврәдә бәзи валидејиләр ушағларын суалларына дүзкүн чәваб верир, бәзиләри исә һәтта ушаға ачығланыр, аз данышмасыны

тələб едирләр. Нәтичədə ушағын тәбиғәт вә чәмијјәтдә баш верән һадисәләрә марағы азалыр.

К.Д.Ушински көстәрир ки, дил һәр чүр әгли инкишафын әсасыны тәшкил едир вә бүтүн кәләчәкдә әлдә едилән, өјрәдилән биликләрин хәзинәсидир. һәр чүр дәрк етмә дилдән башлајыр вә дил васитәсилә ифадә олунур.

Валидејиләрдән бәзиләри ушагларын сәһв тәләффүз етдикләри сөзләри тағлид едир, онлары јамсылајыр. дилиширин олдуғуну сөјләјир, ушаға күлүр вә әјләнирләр. Бу һал ушағын нитгиндәки сәһви даһа да мөһкәмләдир вә онун узун мүддәт давам етмәсинә сәбәб олур.

Ушаг нитгинин инкишафы үчүн валидејиләрин үзәринә бөјүк мәс'улијјәт дүшүр, она көрә дә ушагла мунтәзәм, планлы сурәтдә вә методик чәһәтдән дүзкүн үсуллар тәғбиғ етмәклә мәшғул олмағ лазымдыр. Бә'зи валидејиләр бу мәсәләјә әһәмијјәт вермир, белә дүшүнүрләр ки, онсуз да ушаг дили мәктәбдә өјрәнәчәкдир.

Нитг инкишафында нағылларын әһәмијјәти бөјүкдүр. Мүхтәлиф сәһәләрә аид кичик ше'рләр әзбәрләтмәк, тапмачалар демәк, әшјалары әләмәтләринә көрә фәргләндирмәк, мүхтәлиф әшјадан һарада вә нечә истифадә олундуғуну ушаға изаһ етмәк онун лүғәт еһтијатынын зәһкилләшмәсинә хидмәт едир.

Ушағы мәктәбә һазырламағ үчүн валидејиләр ушаглары јолдашлығы вә коллективчилијә дә алышдырмалыдыр.

Аиләдә ата-ананын тәләбкарлығы ејни олмадыгда ушагда јалтағлығ вә јалан данышмағ кими пис адәтләр јараныр. Ушаглары өз јашыдлары вә аз јаш фәрги олан ушагларла мөһрибан давраһмаға, ојнамаға, онлар арасында јолдашлығы вә достлуғ јаранмасына алышдырмағ лазымдыр. Бу да онларда илк јолдашлығы вә коллективчилик мөјилләринин јаранмасына сәбәб олур.

Валидејиләр аиләдә ушағын илк ријазии аңлајышларына да диггәт

вермәлидирләр. Белә ки, ушаглар нитгә јијәләнмәјә аид илк вәрдишләр газандыгдан санра сајлары да нитгләриндә ишләдирләр. Бу сәһәдә сәһвә јол вермәмәк үчүн ушаглар илк сај аңлајышларыны изаһла, әјаниликлә, мугәјисә јолу илә өјрәтмәк вачибдир.

Ојун ушаг үчүн һәјәт тәләбатыдыр. Ојунлар васитәсилә онлар нитизамлы олмағ, сырада дурмағ, дәстәнин шәрәфини горумағ, јолдашлары арасында нүмүнәви олмағ кими вәрдишләрә јијәләнирләр. Мүшаһидәләр көстәрир ки, мәктәб јашы чатмајан ушагларын домино ојнамасы онларын дөгиг сај вәрдишләринә јијәләнмәләринә сәбәб олур. Ушаглар домино дашы үзәриндәки халлары сајыр, онларын әсасында һесаблама апарырлар.

Илк сај вәрдишләринин мүкәммәл вә дөгиг олмасы үчүн аиләдә вә ушаг бағчаларында домино ојунундан истифадә етмәјин әһәмијјәти бөјүкдүр. Ушаглар доминоун көмәји илә аз вахтда 100 даирәсиндә вә даһа чох шифаһи сајма вә һесаблама, хүсусилә топлама вәрдиши газанырлар. Аиләдә ушаглара даирә, үчбуцағ, квадрат һағгында илк аңлајышлар да вермәк лазымдыр.

Ушагларын мәктәбә һазырланмасында бир чох аиләләр даһа ирәлијә кедәрәк ушаға бә'зи (вә ја бүтүн) һәрфләри јазмағы, охумағы өјрәдирләр. Әлбәттә, бу мүсбәт һалдыр. Аңчағ нә вахт? Иши нечә гурдугда јахшы нәтичә әлдә етмәк олар? Бизә мә'лумдур ки, бүтүн аилә үзвләри көһнә програмларла тәһсил алмыш, көһнә үсулларла мөәјјән билик әлдә етмишләр. Демәли, валидејиләрин әксәријјәти өз ушагларыны мәктәбә һазырлајаркән кечмиш үсуллардан истифадә едирләр. Белә валидејиләр нәинки өз ушагларыны мәктәбә һазырламыр, үстәлик I синиф мүәллимләринин ишини чәтиәләшдирмиш олурлар. Буну бә'зи фактларла изаһ едәк:

1. Валидејиләр јени програмларла әләғәдар һәрфләрин садәләшдирилмәси, элемент јазмадан һәрфләрин там јазылмасы һағгында

сон көстәришләрлә лазымынча таныш дежилләр. Онлар ушагларына өзләринин өйрәндикләри каллиграфияны өйрәдирләр. Бу исә мүәллимин ишини хејли чәтинләшдирир.

Валидејиләр гәләми тутмагы, партада отурмагы, дәфтәрин сәтирләриндән нечә истифадә етмәји, јазаркән дәфтәрлә кез арасында нә гәдәр мәсафә сахламагы өйрәтмәдән бир-баша мүәјјән һәрфи (вә ја һәрфин элементләрини) јазыр, ушага да ону јазмагы мәсләһәт көрүрләр. Беләликлә, ушаг валидејини јаздыгы һәрфин «шәклини» чәкмәјә чәһд едир, јазы гәјдалары, методик үсулләр тәһриф олунур.

2. Валидеји әлифба китабындакы һәрфләри бир-бир ушагларга өйрәдир, хусусилә самитләри өйрәдәркән һәрфләри сәһв тәләффүз едир. һәр самитин сонуна «ы» сәси дә артырыр. Бу да кәләчәк һечә илә пираәт үчүн хусусилә сөз вә чүмләләрини јазылмасы үчүн типик нөгсанын јаранмасына сәбәб олур. Әслиндә исә самит сәсләр һечә дахилиндә өйрәдәлмәлидир.

3. Сөзләрин охунмасыны өйрәтмәкдә дә тәһрифләрә јол верилир: мәсәлән, мәктәб сөзүнү ушага охударкән валидеји бармагыны һәр бир һәрфин үстүнә гәјараг охумагы тәләб едир. Бу үсул да ушагың мәктәбдә газаначагы оху техникасы вәрдишинә манеә төрәдир. Ушага һечаларла гираәт вәрдиши ашыланмалыдыр. Белә чәтинликләри арадан галдырмаг үчүн валидеји синиф мүәллимләри илә сых әлагә сахламалыдыр. Јахшы олар ки, валидејиләр ушага карандашы тутмагы, бәзи садә шәкилләри чәкмәји өйрәтмәклә онларга илкин вәрдишләр версинләр.

Мән нөвбәти илдә I синифдә дәрәс дәјән мүәллимләрлә бирликдә мәктәбә кәләчәк ушагларын дәгиг сјаһысыны әлдә едир, онларын валидејиләри илә әлагә сахлајыр, бир нечә дәфә јыгыңчаг кечирирәм. Бу

јыгыңчагларда «Ушагың мәктәбә һазырланмасында валидејиләрин ролу» мөвзусунда мәрузә охунур. Бу мәрузәдә јени програмларын кечмиш програмлардан бәзи фәргли чәһәтләри, хусусилә I синифләрин әлифба вә ријазијјат дәрсләриндәки дәјишикликләр валидејиләргә чатдырылыр.

Мәктәбимизин әһәтә етдији әразидә јашајан 6 јашлы ушагларын илк топланышыны октябр бајрамы күнләриндә кечиририк. Һәмин күн мәктәб бајрамсајагы бәзәнмиш олур. Мәктәбдә бәзи тәдбирләр вә јыгыңчаглар кечирилир, мәктәбдә јени таныш олан 6 јашлы ушаглар шәнликләрдә иштирак едир, мәктәб һәјаты илә таныш олур, шакирдләрин давраныш вә һәрәкәтини мүшәһидә едир, октябрјат сырларына дахил олан ушагларын илк дәфә дөшләринә октябрјат нишаны тахаркән нечә шәнләндикләринин шаһиди олурлар. Онлар мәктәбдән хош тәәссүратла ажрылыб, гәлбән мәктәб һәјатынын нә вахт башланачагыны арзулајырлар. 6 јашлы ушагларла сонракы көрүшләри јени ил, 23 феврал, 8 март, 22 апрел, 28 апрел, 1 мај, 19 мај кими тарихи күнләргә планлашдырырыг. Бу көрүшләрин һәр биринин хусуси мәгсәди вә мөзуну олур. Һәмин күнләрдә ушаглар мәктәбин тәчрүбә сәһәсиндәки ишләри, бајрама, парада һазырлығы вә с. ишләрлә таныш олмагла јанашы «Ленинин ушагылығы вә мәктәб илләри», «Азәрбајчанын көркәмли дөвләт хадимләри», «26 Бақы комиссары» вә с. стендләргә бахырлар.

Бүтүн бу тәдбирләр 6 јашлы ушагларла мәктәбин апардыгы ишин бу вә ја диқәр һиссәсини тәшкил едир. Кечирилән тәдбирләрдә ушаглар мәктәб һәјатына мүәјјән дәрәчәдә алышыр вә тәһсил алмага һисмән һазыр олурлар.

Ушаглары мектебе хазырламагда ушаг багчасы иле аиленин биркэ иши

Р. НЭБИЈЕВА

Загатала шәһәр I нөмрәли ушаг багчасынын тәрбијәчиси

Ушаг багчаларында ичтимаи тәрбијә ушагларын фәрди хусусијәтләринин дәриндән өјрәнилмәсини, онларын тәрбијәсиндәки ба'зи гүсурларын ушаг багчасы вә аиленин биркә сә'ји иле арадан галдырылмасыны тәләб едир. Она көрә дә ушаг багчасы иле аилә мөһкәм, јекдил тәләбкарлык әсасында ушагларда һәлә еркән јашлардан онларда өзүнү бүрузә верән Вәтәнә мәнәббәт, валидејнләрә, гоһумлара, јолдашларына, тәрбијәчиләрә, хадимәјә һөрмәт, әмәксевәрлик, интизамлылык кими вачиб әхлаги сифәтләр тәрбијә едилмәлидир.

Мектебе хазырлык группунда ушаглары мектеб тәлиминә хазырлајырам. Шүбһәсиз, бу ишдә валидејнләрин көмәјиндән истифадә едирәм. Илк күндән багча иле аиленин әлағәсини күчләндирмәк вә чијин-чијинә ишләмәк девизини әсас тутурам.

Ишими сәмәрәли гурмаг мәгсәдилә сентјабр ајында групп ичласы чагырырам. Ичласа бир нечә күн галмыш бу һагда ушагларә хәбәр верирәм. Чалышырам онлар һисс етәдиләр ки, һәр бир ушағын валидејни өз өвлады һаггында јени бир хәбәр ешидәчәк вә сөвинчәк. Дә'вәтнамәләри јерли почт иле көндәрирәм. Бундан мәгсәд одур ки, ушаг почтун фәалијјәтинин изләсин вә ичлас һаггында хәбәр онун һафизәсиндә даһа дәрин изләр бурахсын.

Ичлас әрәфәсиндә тәшкил олунмуш сәрки иле танышлык валидејнләри ичласда чыхыш етмәјә хазырлајыр. Ичласда багчанын иллик планы музакирә едилир, күн режими һаггында мә'рузә динләнир, багчанын валидејн комитәсинә группдан нүмајәндәләр (педагожи вә тәсәрүфәт ишләри үзрә) сечилир.

Валидејн ичласларына ушаг багчасынын мүдирини, мектебин ибтидаи синиф мүәллимләриндән бир нечәсини дә'вәт едирәм. Биринчи валидејн ичласында ушаглар һаггында мә'лумат верирәм. Һәр бир валидејн ушагларә ил боју аиләдә вә ушаг багчасында нә кими ишләр апарылачагы иле таныш олур. Һәмин ишләрин аиләдә тәшкил барәсиндә дә валидејнләрә көстәриш верирәм.

Валидејнләр кәләчәк мектебли үчүн евдә нечә шәраит тәшкил етмәји ушага һансы вәсаит вә ојунчалары вермәји, аиләдә ушағын истираһәтинин нечә тәшкил етмәји өјрәнирләр. Дикәр ичласлар ашағыдакы мөвзуларә һәср едилир: «Ушагларын мектебе хазырлығынын вәзијјәти һаггында», «Мүстәғиялик вә чавабдәһлик тәрбијәси» вә с.

Јекун валидејн ичласындан бир нечә күн әввәл јенә сәрки тәшкил едирәм. Бурада ушагларын әл ишләри, екскурсиядан кәтирдикләри материаллар, онларын һәјәтны әкс едирән шәкилләрдән ибарәт фотовитринлар гојулур.

Ичласда иллик ишин нәтичәсин һаггында һесабат верирәм.

Тәрбијәси иле мөшғул олдуғум ушагларын валидејнләриндән еләси тапылмаз ки, ушағы иле марагланмасын. Валидејнләри ушаг багчасынын иши иле даһа јахындан—әјани сурәтдә таныш етмәк мәгсәдидә ајда бир һәфтәлик «Ачыг гапй» күчү тәшкил едирәм. «Ачыг гапй» күчүләринә чох мәс'улијјәтлә јанашырам. Чүнки бу күнләрдә валидејнләр онларә верилән мәсләһәт, көрүлән ишләр вә ешитдикләри мә'луматлар иле әмәли сурәтдә таныш олурлар. Сөзүм иле ишим арасында ејнилијин

олмасы үчүн ушагларын мөктөб тәлиминә һазырланмасыны, эмәјә һазырлығыны програм тәләбләринә ујғун тәшкил едирәм.

«Ачыг гапы» күнү ишимизин мазмуну вә ушагларга гајғы илә валидејнләри таныш едирәм. Валидејнләри «Ачыг гапы» күнүнә һазырламаг лазымдыр. Онлар билмәлидирләр ки, мөшгәлә заманы чәтинлик чәкән ушага көмәк етмәк, суал вермәк олмаз. Әкс һалда ушагларын диггәти јајнар. Вахтында кәлиб, вахтында да кетмәк лазымдыр. Белә олмаса, валидејн үмуми ишин кәлишинә мане ола биләр.

«Ачыг гапы» күнләри валидејнләрин ушаг бағчасы илә әләғәсини даһа да мөһкәмләндирир, онларга тәлим-тәрбијә ишинин кәлишини, јол вә васитәләрини әјани сурәтдә ашылајыр. Бүтүн валидејнләр «Ачыг гапы» күнләриндә иштирак едә билмәсәләр дә онларын әксәријјәти ушаг бағчасынын ишинин мазмунуну билирләр. Мөшгәләдә, груп валидејн ичласларында иштирак едән валидејнләр алдыглары тәәсүратларыны диқер валидејнләрлә бөлүшдүрүрләр.

1975-чи илдә «Аиләдә ушағын пидаланмасы», «Аиләдә јухунун тәшкили», «Сәһәр кимнастикасы һаггында», «Ушагларга рәсм чәкмәји нечә өјрәтмәк лазымдыр», «Истираһәт саатларынын тәшкили вә кечирилмәси», «Ушаг үчүн алынған ојунчаглар һаггында», «Аиләдә бајрамларын тәшкили вә кечирилмәси», «Ушагларга тәбиәти севмәји өјрәдир», «Ушағын иштгини икишаф етдирмәјин јоллары», «Дүзлүк вә доғручулуг», «Мәдәни давраһыннын тәрбијә едилмәси» мөвзуларында валидејнләрлә сөһбәт кечирмишәм.

Аиләдә кедәркән ушағын аиләдә тәрбијәси илә мөшгул олан адамларга јахындан таныш олурам. Бу аилә ишин әсасыны тәшкил едир. Чүнки

чоһ вахт ушағын тәрбијәси илә нәнәбиби, јахуд хала мөшгул олур.

Илк көрүшүмдә аичаг валидејнләрин мөшгулијјәти, аилә вәзијјәти илә марағланыр. ушаг үчүн кушәнин олуб-олмамасыны өјрәнирәм. Елә вахт олур ки, ушағын ад күнүндә иштирак едир, онун аиләсини севиндирирәм. Бүтүн көрүшләримдә чалышырам ки, ушаг бағчасынын нүфузуну аиләнин гаршысында јүксәлдим. Һәр дәфә аиләләрдә олмағым ушағын тәрбијәси үзә ишин мазмунуну дәјишдирмиш, аилә тәрбијәсинин иш үсулуну ушаг бағчасынын иш үсулуна јахындашдырмышдыр.

Августун орталарында ушагларын мөктәбә кетмә күнләрини гејд едиб онларга һәдијјә һазырлајырам. Чанта, ичәрисиндә дәрә ләвазиматындан ибарәт һәдијјәни ушагларга пајлајырам. Һәдијјәни бөјүк груп ушаглары мөктәбә һазырлыг групы ушагларына верир. Бу да кәләчәк мөктәбә һазырлыг групунда тәрбијә олуначаг ушагларда мөктәбдә охумаг һәвәсини артырыр. Сонра мөктәбә һазырлыг групы ушагларынын иштиракы илә сәһәрчик-мүсамир тәшкил едилир. Бу бир нөв һәмийн груп ушагларынын һесабат мүсамирәси олур. Ушаглар ше'р сөјләјир, рәс едир, маһны охујур вә нәјә гадир олдуғларыны тәрбијәчи вә валидејнләрин гаршысында нүмајиш етдирирләр. Бүтүн буларын шаһиди олан валидејнләр ушаг бағчасына рәғбәтини артырыр.

Аилә илә ушаг бағчасынын биркә иши ушағын тәрбијәсинә мүсбәт тә'сир кәстәрир. Ушағы мөктәб тәлиминә һазырлајан, бу ишдә әсас истигамәт кәстәрән ичтимаи тәрбијә мүәссисәси—ушаг бағчасы аилә илә бирликдә коммунист тәрбијәсинин вәзифәләрини һәјата кечирир, ејни заманда совет аиләләринин тәрбијә, тәһсил вә мәдәни сәвијјәсини тәкмилләшдирир, педагогиканын ичәликләрини онларга әхз етдирир.

Орфографик сәһвләрин һесаба алынмасы јоллары

Ш. ГАРАЛОВ

Күрчүстан ССР Дманиси гәсәбә орта мәктәбинин директору

Шакирдләре орфографик вәрдишләри ашыламаг, онлары савадлы јазыја һазырламаг үчүн орфографик сәһвләрин һесаба алынмасынын вә онун синифдә тәһлилинин мүстәсна әһәмијјәти вардыр. Апардығымыз јохламалар вә мүшаһидәләр әса-сында мүәјјән етдик ки, мәктәбләри-миздә бу фајдалы үсулдан чох аз истифадә едилир, һәтта бәзи мәктәбләрдә буна әһәмијјәт верилмир. Бир чох мүәллимләр јазы ишләри-ни тәһһий едиб, сәһвләри дүзәлт-мәклә өз ишләрини битмиш һесаб едирләр. Һалбуки бу, тәһһийин ан-маг илк мәрһәләсидир.

А. В. Текучев сәһвләрин һесаба алынмасына хүсуси әһәмијјәт верә-рәк јазыр: «Сәһвләри һесаба алма-дан тәһһийи нормал шәкилдә гур-маг, шакирдләрин савад вә мәним-сәмә дәрәчәсини мүәјјәнләшдирмәк гејри-мүмкүндүр. Үмүнијјәтлә, сәһв-ләрин һесаба алынмасы, сәһвләр үзәриндә ишин ардычыл шәкилдә тәшкил едилмәсинин әсае шәртлә-риндән биридир».

Сәһвләрин һесаба алынмасы он-ларын үзәриндә ишин нормал тәш-килинә вә шакирдләрдә орфографик савадлылығын инкишафына имкан јарадыр. Шакирдләрин бурахдыгла-ры сәһвләрин тәһһийи кәстәрир ки, бу вә ја дикәр јазы ишиндәки сәһв-ләр өз характери вә башвермә сә-бәбләринә кәрә бир-бириндән фәрг-ләнир. Буна кәрә дә сәһвләри ара-дан галдырмаг үчүн әввәлчә онла-рын башвермә сәбәбләрини мүәјјән-ләшдирмәк лазымдыр. Орфографик сәһвләр, әсасән, ашағыдакы сәбәб-ләр үзүндән ирәли кәлир:

а) грамматик гајдалары билмә-мәкдән;

б) грамматик-орфографик гај-далары тәтбиғ едә билмәмәкдән;

в) диалектизмләрин тәһһийиндән;

г) диггәтсизликдән;

д) кәрмә вә ешитмә габилијјәти-нин зәифлијиндән вә с.

Бүтүн буларә нәзәр салдыгда да ајдын олур ки, мүхтәлиф сәбәб үзүн-дән баш верән орфографик сәһвлә-рин арадан галдырылмасы үчүн мүхтәлиф методик јоллардан исти-фадә етмәк лазымдыр. Мәһз буна кәрә дә кәркәмли методистләр ор-фографик сәһвләрә диференциал јанашмағы мәсләһәт кәрүрләр.

А. В. Текучев сәһвләри белә бир план үзрә һесаба алмағы мәсләһәт кәрүр:

1) Бүтүн синиф вә ајры-ајры ша-кирдләр тәрәфиндән бурахылан сәһвләр;

2) Орта һесабла һәр шакирдә дү-шән сәһвләр.

Шакирдләрин сәһвләрини һесаба алдыгдан сонра онларын орфогра-фик савадларыны фаизлә дә кәс-тәрмәк олар. Бу чүр һесаблама син-фин мәнимсәмәсини әјани сурәтдә кәстәрмәк үчүн чох фајдалыдыр. Бунулла синиф үзрә «2» гијмәт алан шакирдләри јахуд шакирдләрин мәнимсәмә фаизини асанлыгла һе-сабламаг олар: мәсәлә, «2» гијмәт алан 7, «3» гијмәт алан 25, «4» ги-јмәт алан 40, «5» гијмәт алан 28. Бу вә ја дикәр гајданын позул-масы һалларыны да белә һе-саба алмаг фајдалыдыр: мәсәлә, гоша сайт вә самитләрин јазылы-шында бурахылан сәһвләр 5, ја-

зылышы һеч бир сөзлө јохланмајан (ән'әнәви принципә әсасланан) сөзләрин јазылышында бурахылан сәһвләр 31, јерли диалектлө әләгәдар сәһвләр 27, тәләффүздән ирәли кәләи сәһвләр 36 вә с.

Ајдындыр ки, бир-ики сәһвлә шакирдин орфографик савадлылығы һаггында һөкм ирәли сүрмәк олмаз.

Сәһвләрин һесаба алынмасында ашағыда кәстәрилән шәртләр мӯәллимин диггәт мәркәзиндә олмалыдыр:

а) бурахылмыш сәһвләрин өјрәнилмиш, јохса өјрәнилмәмиш гәјдаја аид олмасы;

б) сәһвин кобуд олуб-олмамасы;

в) сәһвин чох ишләнән сөздә олуб-олмамасы;

г) сәһвин гәјданы билмәмәкдән вә ја диггәтсизликдән баш вермәси;

г) сәһвин јерли диалектин тәсириндән ирәли кәлмәси;

д) сәһвин кәләчәкдә өјрәниләчәк грамматик-орфографик гәјда илә бағлы олмасы;

е) сәһвин кәләчәк синифләрдә өјрәниләчәк грамматик-орфографик гәјда илә бағлы олмасы вә с.

Сәһвләрин характерини бу чүр мӯәјјәнләшдирмәк үчүн мӯәләим мунтәзәм сурәтдә сәһвләрин һесабыны апармалы вә гурулашдырмалыдыр.

Һансы орфографик сәһвләр, үмумијјәтлә, нәләр һесаба алынмалыдыр? Һәр шәјдән әввәл, тәсһий заманы әи характерик сәһвләр һесаба алынмалыдыр. Һәр чүр сәһвә характерик сәһв демәк олмаз. Бу термин шәртдир, лакин һәр һалда характерик сәһвләри белә гурулашдырмаг олар:

1) синиф үчүн характерик сәһвләр (синифдәки шакирдләрин әксәријјәти, јахуд бөјүк гисми тәрәфиндән бурахылан орфографик сәһвләр);

2) ајры-ајры шакирдләр үчүн характерик сәһвләр (јерли диалектик тәсири, јахуд шакирдин ифадә тәркиндән асылы олараг бу вә ја дикәр сөзләрин јазылышында өзүнү кәстәрир);

3) һесабаалма заманы бәзи сәһвләр (кечилмәмиш гәјдалара даир,

механики, график вә с.) ајрыча гәјд едилмәлидир.

Синиф үчүн характерик сәһвләрин тәсһифини белә бир тәхмини чәдвәл үзрә апармаг мүмкүндүр: фонетик сәһвләр, морфоложи сәһвләр, ән'әнәви принцип үзрә јазылан сөзләрдә бурахылан сәһвләр. Ајры-ајры шакирдләрин јол вердикләри сәһвләр хүсуси чәдвәлләр үзрә һесаба алынмалыдыр.

Бу чүр чәдвәли (сәһвләрин тәсһифинә даир) ири кағызда шакирдләрин адлары кәстәрилмәклә дивардан асмаг олар. Бу, бүтүн шакирдләрә јазыда бурахдыглары үмуми орфографик сәһвләрин ајдын хәри-тәсһини вермәклә, онларда өз сәһвләринә шүүрлу мүнәсибәт кәстәрмәјә вә кәләчәкдә савадлы јазмаға имкан верир, өз ишләринә мәс'улијәт һиссини артырар.

Сәһвләрин бу чүр тәсһифиндә мӯәллим чәкдији зәһмәтин бәһрәсини (мүвәффәгијјәтини) о заман көрә биләр ки, тәсһифат орфографија тәлиминә әсаслансын, она истинад етсин, рәһбәрлик кими гәбул едилсин, шакирдләрдә өз сәһвләринә шүүрлу мүнәсибәт ојатсын вә онлары савадлы јазмаға марагландырсын.

Конкрет сәһвләр үзрә чәдвәл дә тәртиб етмәк олар. Белә ки, чәдвәлдә һәр бир шакирдин, мәсәләи, һәрф артырма, һәрфбурахма, бир тәрәфи дикәри илә әвәзетмә, диалектизм, тәләффүзлә әләгәдар вә с. бурахдығы сәһвләр хүсуси графаларда гәјд едилир.

Фәрди һесаблама үчүн үмуми дәфтәрдә һәр шакирдә бир сәһифә ајырмаг мүмкүндүр. Бу заман шакирдләрин савад дәрәчәләри нәзәрә алынмалыдыр. Јазыда аз сәһвә јол верән шакирдә бир, чох сәһвә јол верән шакирдә исә даһа чох вәрәг ајырмаг олар. Бурада шакирдин һәр чүр сәһви дејил, јалһыз онун үчүн характерик сәһв јазылыр. Нисбәтән һазырлыглы шакирдин бурахдығы бүтүн сәһвләр јазыла биләр.

Кечилмиш һәр бир орфографик гәјдаја хүсуси вәрәг ајырыб сәһв бурахан шакирдин ады вә фамилијасыны јазмаг олар. Јазы ишиндә һеч бир сәһвә јол вермәјән, јахуд бу

вə ја дикəр чəтин гəјдə үзрə сəһв бурахмајан шакирдлəрин сијаһы-сынын тəртиб едилмəsi онлардə орфографијајə анд марагы артырар, һэр бир шакирд өз адыны һəмин сијаһыјə салмаг үчүн кечилмиш гəјдалары сəјлə өјрəнмəјə чалышар.

Сəһвлəрин һесабыны карточкаларын кəмəји илə дə апармаг мүмкүндүр. Јазы иши јохландыгдан вə тəшкил олундугдан сонра мұэллим һэр бир шакирдин бурахдыгы характерик сəһвлəри хусуси карточкајə јазыб əлифба кассасына бəнзэр кассадакы она мəхсус чибчијə гəјур.

Шакирдлэр тəнəффүслəрдə өз чибчијиндə гəјулмуш карточкалара бахыр, һансы сөзлəрдə, һансы характерик сəһвлəрə јол верилдијини бир даһа хатырлајыр вə онлары дүзəлтмəјə чалышырлар. Грамматик тəһлил просесиндə мұэллим шакирдлəрин диггəтини һəмин сөзлəрə јөнəлдир, һэр бир сəһвин башвермə сəбəбини изаһ едир, арадан галдырылмасы үчүн конкрет иш көрүр, онлар үзəриндə бир нөв мəшг апарыр. Тəдричəн шакирд бу вə ја дикəр сəһвə јол вермəдикдə чибчикдəн мұвафиг карточка чыхарылыр. Кимин чибчији бошдурса, үстүнə гырмазы улдуз јапышдырылыр.

Орфографик сəһвлəрин һесаба алынмасы үчүн башга нөв карточкалардан да истифадə етмəк олар. Һэр шакирд үчүн карточкада јазы ишинин тарихи вə мөвзусу, алтында

исə характерик сəһвлəр јазылмалыдыр:

Карточка 1.

(нөмрə синиф журналындакы сијаһы үзрə гəјулур).

15/IX-75.

колхозмуз—колхозумуз

мұелим—мұеллим

Һəсəндə—Һəсэн дə

20/IX-75.

мұвəффəгijəт — мұвəффəгijjəт

телвизор—телевизор

вогзал—вагзал

дошан—довшан вə с.

Һэр јазы ишиндəн сонра карточкалар шакирдлəрə пəјланыр, евдə онларын јазылышыны өјрəнмəк, чүмлə ичəрисиндə ишлəтмəк үзрə чалышмалар верилир.

Сəһвлəрин бу чүр фəрди учоту ајры-ајры шакирдлəрдəн кими һансы гəјдалар үзəриндə даһа чох ишлəтмəк вə онлара нечə тапшырыг вермəк, һəмчинин дə сəһвлəрин тəсһиндə һансы шакирдин сəһвлəрини нечə дүзəлтмəк лəзим кəлдијини, ев тапшырыгларынын јохланылма-сында фəрди кəмəјə еһтијачы олан ушаглары мұəјјəнлəшдириб онларла хусуси иш апармага имкан верир.

Орфографик сəһвлəрин һесаба алынмасы сəһвлəрин тəһлили заманы мұэллимин ишини јүнкүллəшдирир вə дəрсин сəмэрəли кечмəsi үчүн зəнкин материал верир.

Азкомплектли синифлэр үчүн дəрс чəдвəли

Б. ТАҒЫЈЕВ

Азэрбајчан Мəркəзи МТИ-нин əмəндашы

Республикада азкомплектли синифлəрдə мəшгəлə апаран мұэллимлэр мұхтəлиф формада дəрс чəдвəли тəртиб едиллэр. Белə чəдвəллəрин бəзиллери тəлим ишинə мəнфи тəсир кестəрир. Белə ки, мұэллим ишдə чəтинлик чəкир, һəм дə о, дəрсин сонуна кими өзүнү јоргун һисс едир.

Тəчрүбə кестəрир ки, 45 дəгигə оғуддəтиндə ики мұхтəлиф фəнни тəдрис етмəк бир фəнни тəдрис етмəкдəн чəтиндир. Буна кərə дə дəрс чəдвəлиндə ејнаадлы фəнлери бир саата салмаг ишини даһа сəмэрəли кечмəsi илə нəтичəлəнир. Фəнлəрин белə јерлəшдирилмəsi мұэллим үчүн дə фəјдəлiдiр. Чүнки мұэллим бир сəһədəн башга бир сəһəјə кечмир вə онун диггəти бир мəркəзə топланыр. Буларə əсасən азкомплектли мəктəплəрə анд нумунəви дəрс чəдвəллери вə мұэллимлəрин ејни вəхтдə мұхтəлиф синифлəрə нечə ишлəмəsiнə даир тəхминин план тəртиб едилмишдир.

ДӘРС ПЛАНЫ

Дәрс мәңгеләсі	Вахт беләтсе (дегигә илгә)	СИНИФДӘ ИШИН ТӘШКИЛИ	
		I С И Н И Ф	II С И Н И Ф
I	3.	МУСТӘГИЛ ИШ Тә'лими чалышмалар.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Ев тапшырыгынын јохланмасы. Изаһат. (мустәгил ишә һазырлыг)
II	15.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын изаһы.	МУСТӘГИЛ ИШ Чалышмалар.
III	15.	МУСТӘГИЛ ИШ Јени материалын мөһкәмләндирилмәси (чалышмалар, мәсәлә вә мисаллар).	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын изаһы.
IV	5.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мустәгил ишләрин нәтичәләрини јохламат.	МУСТӘГИЛ ИШ Јени материалын мөһкәмләндирилмәси.
V	4.	МУСТӘГИЛ ИШ Чалышмалар.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мустәгил ишләрин нәтичәләрини јохланмасы евә тапшырыгынын верилмәси.
VI	3.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Синифдә көрүлән ишнин нәтичәсини јохланмасы вә евә тапшырыгынын верилмәси.	МУСТӘГИЛ ИШ Әләвә чалышмалар.

Илиң биринчи јарысы үчүн дәрс чәдвәли.

Һәф. тәнин к.и.	Саатлар	I С И Н И Ф	II С И Н И Ф
БАЗАР ЕРТӘСИ	1 2 3 4 5	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Әмәк тә'лими	Ријазиијат Ана дили Әмәк тә'лими Рус дили
ЧӘРШӘНБӘ АХШАМЫ	1 2 3 4 5 6	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси	Ријазиијат Ана дили Бәдән тәрбијәси Азәрбајчан дили Рус дили
ЧӘРШӘНБӘ	1 2 3 4 5 6	Ријазиијат Ана дили Тәсвири иңчәсәнәт Азәрбајчан дили	Азәрбајчан дили Тәсвири иңчәсәнәт Ана дили Ријазиијат

ЧҮМӨ АХШАМЫ	1 2 3 4 5 6	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Мусиги	Ријазиијат Ана дили Мусиги Азәрбајчан дили
ЧҮМӨ	1 2 3 4 5 6	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси	Ријазиијат Ана дили Бәдән тәрбијәси Рус дили Тәбиғәтшүнаслыг
ШӘНБӘ	1 2 3 4 5 6	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Әмәк тә'лими	Ријазиијат Ана дили Азәрбајчан дили Рус дили

Или иккинчи јарысы үчүн дәрс чөдвәли

БАЗАР ЕРТӘСИ	1 2 3 4 5	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Әмәк тә'лими Рус дили	Ријазиијат Ана дили Әмәк тә'лими Рус дили
ЧӘРШӘНБӘ АХШАМЫ	1 2 3 4 5 6	Азәрбајчан дили Ријазиијат Ана дили Бәдән тәрбијәси	Ријазиијат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси Ана дили Рус дили
ЧӘРШӘНБӘ	1 2 3 4 5 6	Ријазиијат Ана дили Тәсвири иячәсәнәт Рус дили	Азәрбајчан дили Тәсвири иячәсәнәт Рус дили Ријазиијат Ана дили
ЧҮМӨ АХШАМЫ	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ана дили Ријазиијат Мусиги	Азәрбајчан дили Ријазиијат Мусиги Ана дили
ЧҮМӨ	1 2 3 4 5 6	Ана дили Ријазиијат Рус дили Бәдән тәрбијәси	Ријазиијат Рус дили Бәдән тәрбијәси Ана дили Тәбиғәтшүнаслыг

ШӘНБӘ	1	Азәрбајчан дили Ријазиијат Ана дили Әмәк тә'лими	Ријазиијат Азәрбајчан дили Әмәк тә'лими Ана дили
	2		
	3		
	4		
	5		

ДӘРС ПЛАНЫ

Дәрсн меркәләсн	Вахт бөлүсү (дағигә илә)	СИНИФДӘ ИШИН ТӘШКИЛИ	
		I СИНИФ	III СИНИФ

I	15	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын изаһы вә мүстәгил ишә һазырлыг.	МУСТӘГИЛ ИШ Тә'лими чалышмалар.
II	15	МУСТӘГИЛ ИШ Јени кечилмиш материа- лын мөһкәмләндирилмәси. (чалышмалар).	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мүстәгил ишләрин нәтичә- ләринин јохланмасы вә јени материалын изаһы.
III	10	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ. Сәһвләрә дүзәлиш верил- мәси вә ишин шифаһы гүј- мәтләндирилмәси. Ев тапшы- рығынын верилмәси.	МУСТӘГИЛ ИШ Китабдан мәтнин охунма- сы вә верилмиш суаллара чавабын һазырлајмасы.
IV	5	МУСТӘГИЛ ИШ Әлавә чалышмаларын је- ринә јетирилмәси.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Шакирдләрин мүстәгил ишинин нәтичәләринин јох- ланмасы. Ев тапшырығынын верилмәси.

Икин биринчи јарысы үчүн дәрс чәдвәли

Һәфтәнин күнләри	саатлар	I СИНИФ		III СИНИФ	
BAZAP EPTECI	1	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Әмәк тә'лими	_____	Ријазиијат Ана дили Әмәк тә'лими. Рус дили	_____
	2				
	3				
	4				
	5				
ЧӘРШӘНБӘ АХШАМЫ	1	Ана дили Ријазиијат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси	_____	Ријазиијат Ана дили Бәдән тәрбијәси Азәрбајчан дили Рус дили	_____
	2				
	3				
	4				
	5				
	6				
ЧӘРШӘНБӘ	1	Ријазиијат Ана дили Тәсвири инчәсәнәт Азәрбајчан дили	_____	Азәрбајчан дили Тәсвири инчәсәнәт Ана дили Ријазиијат Рус дили	_____
	2				
	3				
	4				
	5				
	6				

ЧҮМӘ АХШАМЫ	1	Ана дили	Ана дили
	2	Азәрбајчан дили	Ријазиијат
	3	Ријазиијат	Бөдөн тәрбијәси
	4	Бөдөн тәрбијәси	Тәбиғәтшүнаслығ
	5		
ЧҮМӘ	1	Ана дили	Ријазиијат
	2	Ријазиијат	Ана дили
	3	Азәрбајчан дили	Әмәк тә'лими
	4	Әмәк тә'лими	Азәрбајчан дили
	5		Рус дили
	6		
ШӘНБӘ	1	Азәрбајчан дили	Азәрбајчан дили
	2	Ана дили	Ријазиијат
	3	Ријазиијат	Мусиги
	4	Мусиги	Рус дили
	5		

Илһи икинчи јарысы үчүн дәрс чөдвөли

БАЗАР ЕРТӘСИ	1	Азәрбајчан дили	Ријазиијат
	2	Ријазиијат	Азәрбајчан дили
	3	Ана дили	Әмәк тә'лими
	4	Әмәк тә'лими	Рус дили
	5	Рус дили	
ЧӘРШӘНБӘ АХШАМЫ	1	Азәрбајчан дили	Ријазиијат
	2	Ријазиијат	Азәрбајчан дили
	3	Ана дили	Бөдөн тәрбијәси
	4	Бөдөн тәрбијәси	Ана дили
	5		Рус дили
	6		
ЧӘРШӘНБӘ	1	Ана дили	Ријазиијат
	2	Ријазиијат	Тәсвири инчәсәнәт
	3	Тәсвири инчәсәнәт	Рус дили
	4	Рус дили	Ана дили
	5		
	6		
ЧҮМӘ АХШАМЫ	1	Азәрбајчан дили	Азәрбајчан дили
	2	Ана дили	Ријазиијат
	3	Ријазиијат	Бөдөн тәрбијәси
	4	Бөдөн тәрбијәси	Ана дили
	5		Рус дили
	6		
ЧҮМӘ	1	Ана дили	Ријазиијат
	2	Ријазиијат	Мусиги
	3	Мусиги	Рус дили
	4	Рус дили	Ана дили
	5		Тәбиғәтшүнаслығ
	6		

ШӘНВӘ	1	Азәрбајҗан дили Ријазиијат Ана дили Әмәк тә'лими	Ријазиијат Азәрбајҗан дили Ана дили Рус дили
	2		
	3		
	4		
	5		
	6		

ДӘРС ПЛАНЫ

Дәрсиң мәрһәләси	Вахт белгүсү (дәгитә илә)	СИНИФДӘ ИШИН ТӘШКИЛИ	
		II СИНИФ	III СИНИФ
I	3	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Тәҗрибә чальшмалар, мүстәгил ишә һазырлығ.	МУСТӘГИЛ ИШ Тә'лими чальшмалар.
II	16	МУСТӘГИЛ ИШ Јени материалә һазырлығ (чальшмалар вә мәсәләләр).	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалың изаһы, вә һәмми материал үзрә мүстәгил ишин верилмәси.
III	16	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалың мөһкәмләндирилмәси (бурахылмыш сәһвләрә дүзәлиңи вермәклә үмумиләшдирилмәси).	МУСТӘГИЛ ИШ Мурәккәб чальшмалар.
IV	5	МУСТӘГИЛ ИШ Чальшмалар.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мүстәгил ишләрин нәтичәләрини јохламағ вә евә тапшырығын верилмәси.
V	5	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мүстәгил ишләрин нәтичәсини јохламағ, арашдырма (сечмә) иши гијмәтләндири-мәк вә евә тапшырығын верилмәси.	МУСТӘГИЛ ИШ Әлавә чальшмалар.

Илиң биринчи јарысы үчүн дәрә чәдвәли

Һәфтәниң кәң	Саатлар	II СИНИФ	III СИНИФ
БАЗАР ЕРТӘСИ	1	Ана дили Ријазиијат Азәрбајҗан дили Рус дили Әмәк тә'лими	Азәрбајҗан дили Ријазиијат Ана дили Рус дили Әмәк тә'лими
	2		
	3		
	4		
	5		
Чәршәнбә АХШАМЫ	1	Азәрбајҗан дили Ријазиијат Рус дили Бәдән тәрбијәси Ана дили	Ана дили Ријазиијат Рус дили Бәдән тәрбијәси
	2		
	3		
	4		
	5		

чәршәнбә	1 2 3 4	Ријазийјат Ана дили Рус дили Тәбиәтшүнаслыг	Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Тәбиәтшүнаслыг
чүмә ахшамы	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ријазийјат Ана дили Бәдән тәрбијәси	Ана дили Ријазийјат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси Әмәк тә'лими
чүмә	1 2 3 4 5	Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Тәсвири инчәсәнәт Ана дили	Ријазийјат Ана дили Рус дили Тәсвири инчәсәнәт Азәрбајчан дили
шәнбә	1 2 3 4	Ана дили Ријазийјат Мусиги Рус дили	Ана дили Ријазийјат Мусиги Рус дили

Илин икинчи јарысы үчүн дәрәс чәдвәли

базар ертәси	1 2 3 4 5	Ана дили Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Әмәк тә'лими	Азәрбајчан дили Ријазийјат Ана дили Рус дили Әмәк тә'лими
чәршәнбә ахшамы	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ријазийјат Рус дили Бәдән тәрбијәси. Ана дили	Ана дили Ријазийјат Рус дили Бәдән тәрбијәси
чәршәнбә	1 2 3 4	Ријазийјат Ана дили Рус дили Тәбиәтшүнаслыг	Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Тәбиәтшүнаслыг
чүмә ахшамы	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ријазийјат Ана дили Бәдән тәрбијәси	Ана дили Ријазийјат Азәрбајчан дили Бәдән тәрбијәси Рус дили
чүмә	1 2 3 4 5	Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Тәсвири инчәсәнәт Ана дили	Ријазийјат Ана дили Рус дили Тәсвири инчәсәнәт Азәрбајчан дили

ШӘНВӘ	1		Рус дили
	2		Ана дили
	3	Ана дили	Ри/язи/јат
	4	Муסיги	Муסיги
	5	Әмәк тә'лими	

Илин биринчи жарысы үчүн дәрс планы

Дәрсин мәрһәләсә	Вахт	Синифдә ишин тәшкили		
		I С И Н И Ф	II С И Н И Ф	III С И Н И Ф
1	12	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын иза- һы.	МУСТӘГИЛ ИШ Јени материаллар үчүн чалышмалар.	МУСТӘГИЛ ИШ Тә'лими чалышмалар.
		МУСТӘГИЛ ИШ	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ	
2	10	Илк материалын мөһ- кәмләндирилмәси, (чалышмалар).	Јени материалын иза- һы.	
		МУӘЛЛИМЛӘ ИШ		
3	5	Мүстәгил ишләрин нәтичәләринини јохлаң- масы.		
		МУСТӘГИЛ ИШ	МУСТӘГИЛ ИШ	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ
4	10	Чалышмалар.	Јени кечилмиш мате- риалын мөһкәмләнди- рилмәси үчүн чалыш- малар.	Мүстәгил ишини нәти- чәсини јохламаг вә бу- рахылмиш сәһвләри араштырмаг.
		МУӘЛЛИМЛӘ ИШ		МУСТӘГИЛ ИШ
5	5	Өзрәвилмиш материа- лын мөһкәмләндирил- мәси (бурахылмиш сәһвләре дүзәлиш вә үмүмләшдирмәләр.		Мүрәккәб чалышма- лар.
6	3	Дәрсин јекунлаштырылмасы вә евә тапшырыгын верилмәси.		
Чәми:		Муәллимлә мәһгәлә-25 Мустәгил иш-20.	13 32	13 32

Илин икинчи жарысы үчүн дәрс планы

1	3	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Ев чалышмаларынын јохланылмасы. Изаһат. Мустәгил иш үчүн ча- лышмалар.	МУСТӘГИЛ ИШ Тә'лими чалышмала- рын јеринә јетирилмә- си (мисаллар вә мәсә- ләләр).	МУСТӘГИЛ ИШ Шакирдләр ев ишини нәтичәсинә өзләри дү- зәлиш верир.
		МУСТӘГИЛ ИШ		МУӘЛЛИМЛӘ ИШ
2	17	Тә'лими чалышмалар (нүмунә, мәсәлә).		Јени материалын иза- һы, мөһкәмләндирмә.
		МУӘЛЛИМЛӘ ИШ		МУСТӘГИЛ ИШ
3		Ишин нәтичәсини јохланмасы вә үмүми- ләшдирмәк. Ардычыл чалышма үчүн иш.		Илк мөһкәмләндирмә (чалышмалар, верил- миш әдәдләр үзрә мәсә- ләнин тәртиби).

	МУСТӘГИЛ ИШ	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ	
4	12	Мәсәләнең тәртиби вә чевирмәк (башга шәк-лә салмаг.	Мустәгил ишин нәти-жәсиниң юхланылмасы, үмүмиләшдирилмәси вә кәләчәк материал һаг-гында нәтижә.
5	3	Дәрсия фекунлашдырылмасы вә ев тапшырыгларының верилмәси.	
Чәми:	Муәллимлә иш-16. Мустәгил иш-29.	15 30	20 25

Илиң биринчи јарысы үчүн дәрс чедвәли

Һәфтәнин күнләри	саатлар	I С И Н И Ф			II С И Н И Ф			III С И Н И Ф		
БАЗАР ЕРТӘСИ	1	Ана дили								
	2	Ријазийјат			Ријазийјат			Ријазийјат		
	3	Азәрбајчан дили			Ана дили			Азәрбајчан дили		
	4	Әмәк тәлими			Әмәк тәлими			Әмәк тәлими		
	5				Рус дили			Рус дили		
	6									
ЧӘРШӘНБӘ АХШАМЫ	1	Ана дили								
	2	Ријазийјат			Ријазийјат			Ријазийјат		
	3	Азәрбајчан дили			Азәрбајчан дили			Ана дили		
	4	Бәдән тәрбијәси			Бәдән тәрбијәси			Бәдән тәрбијәси		
	5				Ана дили			Азәрбајчан дили		
	6				Рус дили			Рус дили		
ЧӘРШӘНБӘ	1	Ријазийјат								
	2	Ана дили			Азәрбајчан дили			Ана дили		
	3	Азәрбајчан дили			Ана дили			Азәрбајчан дили		
	4	Тәсвири инчәсәнәт			Тәсвири инчәсәнәт			Тәсвири инчәсәнәт		
	5				Рус дили			Рус дили		
	6				Ријазийјат			Ријазийјат		
ЧҮМӘ АХШАМЫ	1	Ана дили								
	2	Ријазийјат			Ријазийјат			Ријазийјат		
	3	Азәрбајчан дили			Ана дили			Азәрбајчан дили		
	4	Бәдән тәрбијәси			Бәдән тәрбијәси			Бәдән тәрбијәси		
	5				Азәрбајчан дили			Ана дили		
ЧҮМӘ	1	Ана дили								
	2	Ријазийјат			Ријазийјат			Ријазийјат		
	3	Азәрбајчан дили			Ана дили			Ана дили		
	4	Муסיғи			Муסיғи			Муסיғи		
	5				Рус дили			Рус дили		
	6				Тәбиәтшүнәслиғ			Тәбиәтшүнәслиғ		
ШӘНБӘ	1	Ана дили								
	2	Ријазийјат			Ријазийјат			Ријазийјат		
	3	Азәрбајчан дили			Азәрбајчан дили			Ана дили		
	4	Әмәк тәлими			Ана дили			Әмәк тәлими		
	5				Рус дили			Рус дили		
	6									

Иляя икинчи жарысы үчүн дөрс чөдвөли

БАЗАР ЕРТӨСИ	1	Ана дили		
	2	Азербайжан дили	Ана дили	Азербайжан дили
	3	Ријазийјат	Ријазийјат	Ријазийјат
	4	Әмөк тө'лими	Әмөк тө'лими	Әмөк тө'лими
	5	Рус дили	Рус дили	Рус дили
	6			
ЧӨРШӨНБӨ АХШАМЫ	1	Ана дили		
	2	Ријазийјат	Ријазийјат	Ријазийјат
	3	Азербайжан дили	Ана дили	Азербайжан дили
	4	Бөдөн төрбијеси	Бөдөн төрбијеси	Бөдөн төрбијеси
	5		Азербайжан дили	Ана дили
	6		Рус дили	Рус дили
ЧӨРШӨНБӨ	1	Ријазийјат		
	2	Ана дили	Азербайжан дили	Ана дили
	3	Рус дили	Рус дили	Рус дили
	4	Төсвири инчөсөнөт	Төсвири инчөсөнөт	Төсвири инчөсөнөт
	5		Ријазийјат	Ријазийјат
	6		Ана дили	
ЧҮМӨ АХШАМЫ	1	Ана дили		
	2	Азербайжан дили	Ана дили	Азербайжан дили
	3	Ријазийјат	Ријазийјат	Ријазийјат
	4	Бөдөн төрбијеси	Бөдөн төрбијеси	Бөдөн төрбијеси
	5		Ана дили	Ана дили
	6		Азербайжан дили	Рус дили
ЧҮМӨ	1	Ана дили		
	2	Ријазийјат	Ријазийјат	Ријазийјат
	3	Мусиги	Мусиги	Мусиги
	4	Рус дили	Рус дили	Рус дили
	5		Ана дили	Ана дили
	6		Төбиөтшүнаслыг	Төбиөтшүнаслыг
ШӨНӨ	1	Азербайжан дили		
	2	Ријазийјат	Ана дили	Ријазийјат
	3	Ана дили	Ријазийјат	Азербайжан дили
	4	Әмөк тө'лими	Азербайжан дили	Ана дили
	5		Әмөк тө'лими	Рус дили
	6			

ДӨРС ПЛАНЫ

Дөрсин көргөзөсү	Вахт Бөлүкүсү (дөңгө илө)	Синифдө ишин тәшкили	
		II СИН И Ф	IV СИН И Ф
1	4	<p>МҮЭЛЛИМЛӨ ИШ</p> <p>Без верилөн чалышмаларын жохланылмасы өз төкрат чалышмаларын верилмөси.</p>	<p>МУСТӨГИЛ ИШ</p> <p>Тө'лими чалышмалар.</p>

II	15	МУСТӘГИЛ ИШ Јени материала һзырлыг (чалышмалар).	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын izaһы. Материалын мөһкәмләнди- рилмәси үзрә мустәгил ишин зәрилмәси.
III	17	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Јени материалын izaһы.	МУСТӘГИЛ ИШ Мүрәккәб чалышмалар
IV	5	МУСТӘГИЛ ИШ Чалышмалар.	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мустәгил ишин нәтичәлә- рини јохламаг вә евә тал- шырыг вермәк.
V	4	МУӘЛЛИМЛӘ ИШ Мустәгил ишин нәтичәлә- рини јохламаг вә бурахыл- мыш сәһвләрә дүзәлиш вер- мәк.	МУСТӘГИЛ ИШ Әлавә чалышмалар.

Илин биринчи јарысы үчүн дәрс чәдвәли

Һәфтәнин күнләри	саатлар	II СИНИФ	IV СИНИФ
BAZAP EPTECI	1	Ана дили	Азәрбајчан дили
	2	Ријазиијат	Ријазиијат
	3	Азәрбајчан дили	Әдәбиијат
	4	Әмәк тәрбијәси	Әмәк тәрбијәси
ЧЕРШӘНБӘ АХШАМЫ	1	Азәрбајчан дили	Азәрбајчан дили
	2	Ријазиијат	Ријазиијат
	3	Рус дили	Рус дили
	4	Ана дили	Әмәк тәрбијәси
	5	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
ЧЕРШӘНБӘ	1	Ријазиијат	Ријазиијат
	2	Азәрбајчан дили	Әдәбиијат
	3	Ана дили	Тарих
	4	Рус дили	Рус дили
	5	Тәбиәтшүнаслыг	Тәбиәтшүнаслыг
ЧҮМӘ АХШАМЫ	1	Азәрбајчан дили	Азәрбајчан дили
	2	Ријазиијат	Ријазиијат
	3	Ана дили	Тарих
	4	Рус дили	Рус дили
	5	Тәсвири инчәсәнәт	Тәсвири инчәсәнәт
ЧҮМӘ	1	Ана дили	Азәрбајчан дили
	2	Ријазиијат	Ријазиијат
	3	Рус дили	Рус дили
	4	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
ШӘНБӘ	1	Ана дили	Азәрбајчан дили
	2	Ријазиијат	Ријазиијат
	3	Рус дили	Рус дили
	4	Мусиги	Мусиги

Илин икинчи жарысы үчүн дөрс чөдвали

Һөфтөнин күнлөрү	саатлар	II С И Н И Ф	IV С И Н И Ф
БАЗАР ЕРТӨСИ	1 2 3 4 5	Ана дили Ријазийјат Азәрбајчан дили Өмөк тө'лими	Ријазийјат Әдәбийјат Өмөк тө'лими Рус дили
чәршәнбә АХШАМЫ	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ријазийјат Рус дили Ана дили Бәдән тәрбијәси	Азәрбајчан дили Ријазийјат Рус дили Тарих Бәдән тәрбијәси
чәршәнбә	1 2 3 4	Ријазийјат Ана дили Рус дили Өмөк тө'лими	Ријазийјат Азәрбајчан дили Рус дили Өмөк тө'лими
чүмә АХШАМЫ	1 2 3 4 5	Азәрбајчан дили Ријазийјат Ана дили Рус дили Бәдән тәрбијәси	Азәрбајчан дили Ријазийјат Тарих Рус дили Бәдән тәрбијәси
чүмә	1 2 3 4 5	Ана дили Ријазийјат Азәрбајчан дили Тәсвири иңчәсәнәт Тәбиәтшүнәслиг	Азәрбајчан дили Ријазийјат Әдәбийјат Тәсвири иңчәсәнәт Тәбиәтшүнәслиг
шәнбә	1 2 3 4	Ана дили Ријазийјат Рус дили Мусиги	Азәрбајчан дили Ријазийјат Рус дили Мусиги

Јени билијин өјрәдилмәси просесиндә тәкрар

3. ӘЛИЈЕВА

Азәрбајчан ДЕТПИ-нин аспиранты

Истәр классик, истәрсә дә мүасир педагоглар тө'лим просесиндә тәкрарә хусуси јер верир вә јени билијин өјрәдилмәси заманы тәкрарын тәшкилини вачиб һесаб едирләр. Тәкрар шакирдләрин әшја вә һадисәләр һаггындакы тәсәвүрләрини дәгигләшдирир, өјрәнилән биликлә-

рин системә салынмасына көмәк едир. Тәкрар просесиндә шакирдләр өјрәндикләрини садәчә олараг тәкрарламыр, ејни заманда өјрәниш олдуглары биликләрин јени чәһәтләри илә таныш олулар.

Инди мәктәб тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләрини мүстәгил дәрк етмәји

бачаран жүксөк шүүрлү инсан — коммунизм гуручусу жетишдириб формалашдырыр. Мәһз буна көрөдир ки, тәлим ишини даһа жүксөк сәвијјәли вә сәмәрәли тәшкили програм вә дәреликлерин дәјишдирилмәсини бир зәрурәт кими ирәли сүрдү. Јени систем тәлимни үсул вә васитәләринә јарадычылыгга јанашмагы тәләб едир.

Мүәллимни истифадә етдији үсул вә пријомлар шакирдләри фәаллашдырмалы вә јарадычы фәалијјәтә јөнәлтмәлидир. Бу сәбәбдән јени билијин өјрәдилмәси заманы тәкранын характеринә јени тәләбләр бахымындан јанашмаг зәрурәти мејдана чыхыр.

Инди јени биликлерин верилмәси процесиндә тәкрандан истифадәнин вачиблији өзүнү даһа габарыг шәкилдә көстәрир. Чүнки јени програмлар шакирди максимум дәрәчәдә мүстәгил билик әлдә етмәјә сөвг едир, ону тәлим процесини фәал үзвүнә чевирир. Биликләрә мүстәгил јијәләнән шакирд исә әввәлки билијинә әсәсланыр. К. Д. Ушински әбәс јерә демирди ки, һәр бир кәсб олуңмуш аңлајыш руһи гүввәјә чевирилир вә сонрадан бу руһи гүввә јени аңлајышларын өјрәдилмәси ишини асанлашдырыр. Тәлим процесиндә биликлерин өјрәдилмәси заманы тәкранын тәшкили, она көрә зәруридик ки, тәкран биликләр арасында мөһкәм әлагә јарадыр, онлары саф-чүрүк едир, биринчи вә икинчи дәрәчәли мәсәләләри ајырмага, групплашдырмага, системә салмага имкан верир.

В. И. Ленин психиканын бу чәһәтини хүсуси шәкилдә гејд едәрәк көстәрмишдир: «Инсанын фикри һадисәдән маһијјәтә, биринчи дәрәчәли маһијјәтдән икинчи дәрәчәли маһијјәтә вә с. сонсуз сајда арамсыз сурәтдә дәринләшир» (В. И. Ленин. 25-чи чилд, сәһ. 25).

Демәли, инсанда һәр һансы бир фикир, мүәјјән бир аңлајыш тәшәккүл тапаркән тәкранланма аны баш верир вә о, јенидән өјрәнилир. Тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләринин әксәријјәти мүхтәлиф заманларда, мүхтәлиф јерләрдә вә шәрәитдә

бир-бирини тәкран едир. Һәр бир һадисә вә процес өз инкишафынын ајры-ајры мәрһәләсиндә әввәлки инкишафы инкар едән тәкран инкишафы — көһнәнин јенидән даһа жүксөк пилләдә тәкраныны тәләб едир. Инкишаф процесиндә тәкранлығын бу хүсусијјәти тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләринин өјрәнилмәси вә өјрәдилмәсиндә дә өзүнү көстәрир. Демәли, инкишаф тәкранлығын тәлим-тәрбијә вә үмуми тәфәккүр инкишафы илә дә бағлылығы вардыр. Профессор В. М. Кедров көстәрмишдир ки, тәкранлығы һадисәсинә кениш шәкилдә бахыш бүтүн биликлерин мәнимсәнилмәси процесини гурмага, тәлимат системини мәнтиги вә тарихи чәһәтдән әсәсландырмага, онун гыса, конкрет вә тәсадүфи һалларда асылы олмајараг, мәнтигә әсәсланан дүзкүн тәкраныны тәшкил етмәјә имкан верир. Мәктәпләрдә фәяләрин концентрләрә бөлүнмәклә тәдриси дә мәһз бундан ирәли кәлир. Бу дејиләнләрдән белә нәтичәјә кәлирик ки, тәлим процесиндә тәкран тәдрис фәяләринин характериндән ирәли кәлмәклә диалектик материалзмә әсәсланыр.

Јени билијин өјрәдилмәси заманы тәкранын тәшкили өјрәнилән материалын даһа дәриндән вә шүүрлү мәнимсәнилмәсиндә мүһүм рол ојнајыр. Өјрәнмә заманы шакирдләр өјрәнилән биликләрә мүгајисә едир, әлагәләндирир, онларын охшар вә фәргли чәһәтләрини арашдырыр, мүәјјән нәтичәјә кәлирләр. Бу заман шакирд дәрәдә тәкчә мүшаһидәчи кими галмыр, фикир мүбадиләси апарыр, өз мүнасибәтинин билдирмәјә чалышыр. Јени билијин өјрәдилмәси заманы тәкран тәкчә өјрәнилмиш вә өјрәнилән биликләрин һафизәдә мөһкәмләнмәсинә хидмәт етмир, һәм дә кәләчәкдә өјрәниләчәк биликлерин асан мәнимсәнилмәсинә зәмин јарадыр. Белә тәкранын ибтидан синифләрдә ролу даһа бөјүкдүр вә бу синифләрдә буна еһтијәч өзүнү даһа габарыг шәкилдә көстәрир. Чүнки бу јашда шакирдлерин билик даирәләри мәһдуд, һафизәси мөһкәм олмур. Уши-

искијә көрә, кичик јашлы шакирд-ләрлә тәкрары даһа чох апармаг лазымдыр, чүнки онларда елмин илкин изләри нисбәтән четин көк салыр.

Бәзи мүәллим вә педагоглар тәкрарын бу чәһәтини унудараг она јалғыз мөһкәмләтмә васитәси кими бахырлар. Белә мүәллимләр тәкрарын ролуну бәһсин сонунда, рүблүк вә иллик тәкрарларын апарылмасы илә мәдудлашдырырлар. Габагычыл мүәллимләр исә өз тәчрүбәләриндә јени билијин өјрәдилмәси заманы кечмиш биликләрин тәкрарланмасынын зәрури олдуғуну дујур вә буидан кениш өлчүдә истифадә едирләр.

Бакыдакы 93 нөмрәли мәктәбин мүәллими Ә. Гурбанова тәдрис просесиндән әввәл өјрәнилмиш биликләрдән бир еһтијат мәнбәји кими истифадә едир. Мәсәлән, о, III синифдә ријазийјат дәрсиндә мүәсир кәсрләр һаггында үмуми мәлүмат верәркән һиссә, әдәдин һиссәсини тапмаг, һиссәјә көрә әдәди тапмаг кими һәлә II синифдән мәлүм олан биликләрин тәкрарланмасындан башлады вә дәрси дә һәмий истиғамәтдә изаһ етди. О, јазы тахтасында бир дүз хәтт чәкдикдән сонра шакирдләрә мурачиәт етди:

— Бу дүз хәттин үчдә бирини тапмаг үчүн нә лазымдыр? (Хәтти үч һиссәјә бөлүб, онлардан бирини көтүрмәк лазымдыр). Беләликлә, мүәллим дәирәнин $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{5}$, $\frac{2}{3}$ һиссәләрини тапдырды. Сонра әдәдин һиссәсинин вә һиссәјә көрә әдәдин тапылмасы үзрә иш кетди.

Јазы тахтасында јазылмыш һиссәләрин изаһындан истифадә едиб кәсрә кечмәк үчүн синфә белә суалла мурачиәт етди:

— Ушаглар, $\frac{4}{5}$ ифадәсиндә беш вә дөрд нәји көстәрир? (5 тамын бөлүнүмүш олдуғу һиссәләри, 4 бөлүнүмүшләрдән көтүрүлүмүш һиссәләрини сајыны билдирир).

— Булары јазылышда бири-бириндән нә ајырыр? (Дүз хәтт парчасы).

— Белә ифадәләрдә дүз хәтт парчасына нә дејирләр? Шакирдләр бу

суала чаваб верә билмирләр, чүнки онлар кәср, кәср хәтти һаггында һеч бир аңлајыша малик дејилләр. Мүәллим мөвзуну изаһ етмәјә башлајыр.

Белә гурулмуш дәрсдә мөвзуну өјрәнмәк бир еһтијач кими мејдана чыхыр. Изаһдан сонра шакирдләр бу гәнаәгә кәлирләр ки, јени мөвзу көһнә мөвзунун тәркиб һиссәсидир. Мүәллим материалы еврестик мүсаһибәјә әсасланыб изаһ едир. Нәһәјәт, мәнимсәмәни јохламаг үчүн јекун мүсаһибәси апарыр.

— Демәли, биз бу дәрсимиздә нәји өјрәндик? (Кәср, онун сурәти вә мәхрәчи нәдир?).

— Сурәт дејәндә нә баша дүшүрүк? (Тамын бөлүндүјү һиссәләрдән нечәсинин көтүрүлдүјүнү).

— Бәс мәхрәч нәдир? (Тамын бөлүндүјү һиссәләр).

— Кәср дејәндә нә баша дүшүрсүнүз? (Кәср дә бир ифадәдир. Бурада хәттин алтындакы рәгәм тамын бөлүндүјү һиссә олуб мәхрәч, хәттин үстүндәки рәгәм исә сурәт адланыр).

Мүәллим бу гајдадан тәкчә ријазийјат дәрсләриндә дејил, дикәр фәиләрин тәдрисиндә дә јери кәлдикчә истифадә едир.

Јени билији өјрәдәркән тәкчә фәндахили дејил, ејни заманда башга фәиләрдә өјрәнилмиш биликләрин тәкрарындан да кениш истифадә етмәк лазымдыр. Мәсәлән, тәбиәтшүнаслыг дәрсләриндә шакирдләрин ана дилиндән өјрәндикләри биликләриндән, әмәк дәрсләриндә шакирдләрин тәбиәтшүнаслыг, ана дили, ријазийјат вә с. дәрсләрдә өјрәндикләри биликләрдән истифадә олунмалыдыр.

Дејиләнләрдән белә бир нәтичәјә кәлмәк олар ки, јени билијини өјрәдилмәси просесиндә тәкрар апарыларкән:

а) кечмиш биликләр дәринләшдирилр вә дәгигләшдирилр;

б) јени билик кечмиш билијин тәркиб һиссәси кими тәгдим едилр;

в) башга фәиләрдән өјрәнилмиш мүвафиг биликләрин дәринләшдирилмәси вә системә салынмасы үчүн шәраит јараныр.

Физики тәрбијә үзрә нәзари мә'луматлары мәнимсәмәјин шакирд шәхсијјәтинә тә'сири

Б. ГУЛИЈЕВ
ССРИ идман устасы

Коммунизм гуручулуғу коммунизмдин мадди-техники базасыны јарамаг, коммунист ичтиямаи мүнәсибәтләрини формалашдырмаг вә һәртәрәfli инкишаф етмиш јени инсан тәрбијә етмәк кими чох мүнүм вәзифәләрин һәјата кечирилмәсини тәләб едир. Бу вәзифәләр ичәрисиндә јени инсан тәрбијәси даһа мүрәккәб бир ишдир. «Инсанын өзүнү һәртәрәfli инкишаф етдирмәдән коммунизм гуручулуғу кими бәјүк бир иши ирәдиләтмәк мүмкүн дејилдир» (Сов.ИКП XXIV гурултајынын материаллары, Азәрнәшр, 1971, сәһ. 89).

Бу бахымдан шакирд шәхсијјәтинин формалашмасы бәјүк әһәмијјәтә маликдир. Шәхсијјәтин формалашмасында билик мүнүм рол ойнајыр. Марксизм-ленинизм классикләринин коммунист тәрбијәси һағында тә'лими шакирдләрин физики тәрбијәсини нәзәријјә вә практикасынын идеја-сијәси әсасыны тәшкил едир. Мәктәбдә физики тәрбијә нәзәријјәси вә практикасы коммунизм гуручусунун әхлаг кодекси принципләринә мұвафиг олараг мә'нәви әгидәнин, һисс вә вәрдишләрин формалашмасына хидмәт едир.

Физики тәрбијә шакирдләрдә чәмијјәт үчүн фәјдалы әмәк вә политехник һазырлығын артмасына, әгли, әхлаги, естетик кејфијјәтләрин формалашмасына, ана дили, мусиги, тәбиәтшүнаслыг вә с. фәнләрин јакшы мәнимсәнилмәсинә мүсбәт тә'сир кәстәрир.

I—III синиф шакирдләринин физики тәрбијә мәшғәләриндә тәбиә һәрәкәт нөвләриндән јериш, гачыш, тулланмалар, чисим атмаг, дырманмаг, мұвазинәт вә с. һәрәкәтләр тә'лим едилир; һәрәкәтвәричи кејфијјәтләр, чәлдлик, чевиклик, дөзүмлүлүк инкишаф етдирилир, гамәти дүзкүн сахламаг вәрдишләри ашыланыр, һәрәкәтләрлә тәнәффүсү әләгәмәндирмәк јоллары өјрәдилир.

Бу чүр мәшғәлә заманы мүхтәлиф мәгсәдди мүтәһәррик ојунларын кечирилмәси, һәмчинин физики һәрәкәтләрин дөнә-дөнә ичра олунамасы нәтичәсиндә шакирдләр тәбиә һәрәкәт нөвләри үзрә вәрдишләри, һәрәкәт кејфијјәтләрини даһа чәтин шәраитдә, әмәк сәрф етмәклә тәкмилләшдириләр. Олар физики тәрбијә мәшғәләләри вә идман — сағламлыг тәдбирләриндә коллектив сурәтдә ојнамаг, командасынын гәлиб кәлмәси үчүн бүтүн гүввә вә бачарығларыны сәрф етмәк, идман мүбаризәси шәратиндә јолдашыны гәләбәјә руһландырмаг, һәрәкәтләри чәлд, дүзкүн јеринә јетирмәк, ојунун гәјдә вә тәләбләринә риәјәт етмәклә она көмәк етмәк вә вәтән-пәрвәрлик, мәрдлик, гәтилик, беј-нәлмиләлчилик кими мә'нәви кејфијјәтләрә јијәләнир, организмләрини мөһкәмләндириләр. Бу процесдә һәм дә идман әләт вә аваданлығына социалист мүнәсибәти бахышлары, мәшғәлә јерләриндә сағламлыг-кикијәна тәләбләрини көзләмәк, тәшкилатчылыг вә мөдәни дәрәниш вәрдишләри тәрбијә едилир.

Физики тәрбијә мәшғәләләриндә бүтүн бунларын һәјата кечирилмәси нәтичәсиндә шакирдләр әмәк, ана дили, тәбиәтшүнаслыг фәнләри үзрә, естетика, әхлаг тәрбијәси вә сағламлыгла әләгәдар бир сыра фәјдалы билик, бачарыг вә вәрдишләр газанырлар.

Физики тәрбијә тә'лиминин гаршысында дуран башлыча вәзифәләрдән бири дә шакирдләрә физики кикијәна вәрдишләри (бәдәнә гуллуғ етмәк, идман мәшғәләсиндә сәлигәли кејинмәк вә с.) ашыламаг, физики һәрәкәтләрә мараг јаратмагдан (Сәккизиллик мәктәб програмлары. Ибтидан синифләр. Бақы, 1972, сәһ. 69) ибарәтдир.

Республикамызын кәнд рајонларында вә Бақы шәһәри мәктәбләриндә апардығымыз мұшаһидәләр

көстөрүр ки, шакирдлэрэ физики тәрбијәдә даир нәзәри мә'луматларын верилмәси, үмүмтәһсил мәктәбләриндән тәләб олуиан бә'зи вәзифәләрин мүвәффағијјәтлә һәјата кечирилмәси үчүн хусусилә вачибдир. Буна көрә дә физики тәрбијәдә даир нәзәри мә'луматлар үмүмтәһсил мәғсәди дашыјыр вә һәмин әсәсдә да шакирдләрә биликләр верилир.

Бакы шәһәриндәки 6, 13, 25, 158, 254 нөмрәли мәктәбләрдә физики тәрбијә сәһәсиндә апарылан ишләр ибрәндикдән сонра бизә мә'лум олду ки, әмәјә һазырлығда, бәдәни мөһкәмләндирмәкдә, әһвал-руһијјәни јажшылашдырмағда, ејни заманда дикәр тә'лим фәнләри үзрә елми биликләрә јијәләnmәкдә физики тәрбијәнин ролу барәдә нәзәри мә'луматларын мәнимсәдилдији синифләрдә тә'лим-тәрбијә ишләринин сәвијјәсин дикәр синифләрә нисбәтән јүксәкдир. Нәзәри мә'луматларә саһиб олмуш кичик мәктәб јашлы ушағлар дәр чүр физики һәрәкәтләри ичра әтмәјә чан атыр, ојун заманы галиб кәлмәк үчүн бүтүн имканлардан сәмәрәли истифадә едир, ирадәчә мөһкәм, һәрәкәтләриндә тәмкили, сәбирли олмағла, һәм дә мүсбәт емоционал һаллар кечирирләр.

Нәзәри мә'луматларә јијәләнмиш ушағ мәктәбин ичтимаи мүлкијјәтини корламаыр, бинаны зибилләмир, ораны сәлиғә-саһманда көрмәјә чалышыр. Онлар күн режиминә дүзкүн риәјәт едир, адлы-санлы идманчыларын адыны билир, идман телевизия вә радио верилишләрини мүнтәзәм исләјир, синифләрарасы кечирилән јарышларә хусуси һәвәс көстөрүр, галиб кәлән синиф команласы илә марағланыр, бә'зән дә идманла әләғәдәр кәдән фајдалы мүбаһисәләрә кириширләр.

Мәктәб тәчрүбәси көстөрүр ки, шакирд физики һәрәкәтләрин әмәк вәрдишләриндә, сағламлығда, вәтәни вә мүлкү мүдафијә һазырлығда вачиблијини дәрк әтмәдикдә, бу сәһәдә елми биликләрә јијәләnmәдикдә әсәс маһијјәти баша дүшмүр, һәрәкәтләри механики јеринә јетирир. Бу исә тәһсилә өз мәнфи тә'сирини көстөрүр.

Профессор Н. И. Болдырјев јазыр: «Мүхтәлиф елм, билик сәһәләринин гаршылығлы әләғәси тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләринин, дүнианын диалектик бирлијинин гаршылығлы асылылығыны әкс етдирир. Елм өјрәндији ичтимаи һәјәт вә тәбиәт һадисәләринин маһијјәтинә нә гәдәр нүфуз едирсә, бир о гәдәр дә башға елми биликләр сәһәси илә тәмас вә гаршылығлы әләғә јараныр вә бу да онларын гаршылығлы сурәтдә зәнкинләшмәсинә вә инкишафына көмәк едир» («Азәрбајчан мәктәби» журналы, 1975-чи ил, № 3, сәһ. 33).

Дејиләнләрдән белә нәтичә чыхармағ олур ки, физики тәрбијәдә аид верилән нәзәри мә'луматлар ибтидан синифләрдә тәдрис олуиан дикәр фәнләрдә, естетик вә әхлағи тәрбијәдә мүәјјән әһмијјәтә маликдир.

Физики тәрбијә үзрә нәзәри мә'луматларын мәнимсәнилмәси тәдрис фәнләри вә коммунист әхлағы тәрбијәси, естетик тәрбијә, әмәк тә'лими вә с. үчүн бир чох чәһәтдән әһмијјәтлидир:

1. Физики тәрбијә мәшғәләләриндә санитария-кикијәна билик, бачарығ вә вәрдишләри ашыланыр, гамәтин дүзкүн инкишафы, бармағ, биләк, гол вә көвдә—әзәлә сүмүкләрини мөһкәмләндирмәк үчүн хусуси физики һәрәкәтләр ичра олуиур. Шакирдләрә дүзкүн јеримәк, гачмағ вә дүзкүн дајанмағ, тә'лимләг истираһәти дүзкүн ујғуиашдырмағ јоллары өјрәдилир. Бу, физики тәрбијә үзрә һәрәкәтләрин шүүрлу јеринә јетирилмәсинә сәбәб олдуғу кими, әмәк дәрсләринин кедиши заманы јорулманын да гаршысыны алыр.

2. Физики тәрбијә үзрә нәзәри мә'луматлар верилдикдә шакирдләр инсан бәдәнинин гурулушу, ајры-ајры органларын ады вә һарада јерләшмәси, санитария-кикијәна вәрдишләри әлдә едир, бәдәнин мөһкәмләnmәсиндә, сағламлығда физики һәрәкәтләрин әһмијјәтини баша дүшүрләр. Бу, шакирдләри тәбиәтшүнаслығ фәнниндән мәнимсәниләчәк шәхси вә ичтимаи кики-

јена гајдаларыны билмәјә вә бу гајдалара мөһкәм әмәл етмәјә дә һазырдыр.

3. Физики тәрбијәнин сағламлыг вә иш габилијјәтини артыран васитә олмасы, дүзкүн гамәтин тәрбијә едилмәсиндә ролу барәдә мә'луматларын верилмәси, һәрәкәтләрин тәһәффүслә ујғунлашдырылмасынын өјрәдилмәси, бу просесдә санитария-кикијәна билликләрин верилмәси, фајдалы бачарыг вә вәрдишләрин јарадылмасы, ушағларын мә'нәви, физики кејфијјәтләрә јијәләймәләри әмәк тәрбијәси вәзифәләринин һәјәта кечирилмәсинә хидмәт едир. Булар ушағларә коллектив ишләмәји вә әмәкдашлыг етмәји өјрәдир, иш јерини тәмиз сахламаг, сәлигәлилик ичтиман мүлкијјәти горумаг вә с. вәрдишләрин ашыланмасына сәбәб олур. Көркәмли идманчыларын һәјәт вә фәалијјәтиндән кәтирилән конкрет нүмунәләр васитәсилә шакирдләри әмәк тәлиминин гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдән олан әмәксевәрлик, әмәјә вә әмәк адамларына коммунист мүнәсибәти бәсләмәк руһунда тәрбијә етмәк мүмкүндүр.

4. Јарыш, кимнастика, идман нүмајишләри вә милли халг ојунларынын мусигинин мүшајиәти илә кечирилмәси, јахуд поетик характерли ојунларын ше'р демәклә, маһны охумагла вә чалғы илә јеринә јети-

рилмәси, дејишмә, хор, тапмача характерли ојунларын мусигинин кејимләринин мүнәсиблији вә ејни рәнкдә олмасы, онларын вахтлы-вахтында јујулмасы, үтүләnmәси, мәшгәлә јеринин, кејиниб-сојунма отағларынын сәлигәли олмасы, бәдәнин тәмиз сахланмасы вә с. һағында верилән нәзәри мә'луматлар, ушағларын һиссијјәти вә зөвгүнә күчлү тә'сир едир.

5. Мә'лумдур ки, кичик јаш дөврүндә психи инкишафла әләгәдәр шакирдләрдә өз һәрәкәтләринә, мүвәфғәгијјәтләринә инамсызлыг, ирадәсизлик өзүнү көстәрир. Онларда гәтијјәтлилијин илк әләмәтләринин олмасына бахмајараг, шакирдләр тәк-тәк һалларда өз гәрары үзәриндә дајаныр, чәтин вә мүхтәлиф нөв тә'лим фәалијјәти илә гаршылашырлар. Онлар зәһни вә әмәли фәалијјәтләрин өһдәсиндән кәлмәк үчүн ирадәчә дә мөһкәм олмалыдырлар. Лакин бу јаш дөврүндә ушағлар һәлә узун мүддәтли иради чәһд көстәрә билмирләр. Бу јашда мөһкәм ирадәлилик, дөзүмлүлүк, тәкид-лилик, интизамлылыг, вәтәнпәрвәрлик, әмәксевәрлик, дүзлүк вә доғручулуг вә с. кејфијјәтләри инкишаф етдирмәк, шәхсијјәти формалашдырмаг зәруридир. Бу бахымдан физики тәрбијә үзрә верилән нәзәри мә'луматлар мүһүм әһәмијјәтә маликдир.

Сөзләрин чохмә'налылыгы үзәриндә ишин бә'зи мәсәләләри

К. ӘЛИЈЕВ

Азәрбајчан ДЕТПИ рус дилинин тәдриси методикасы шө'бәсинин мүдири

Азәрбајчан ССР-ин халг маарифи органлары вә мүәллимләр партија вә һөкүмәтин гәрарларыны һәјәта кечирәрәк рус дилинин тәдриси саһәсиндә мүәјјән наилијјәтләр әлдә етмишләр. Шакирдләрин интеллектуал габилијјәтләринин инкишафыны, тә'лимдә ардычыл вәһдәти вә системлилији онун үсулла-

рынын тәкмилләшдирилмәсини, совет педагогикасы, психологикасы вә башга елмләрин наилијјәтләриндән истифадәни нәзәрә алаң јени програм вә дәрсликләрдә рус дили тәлиминин јени мазмуну тәтбиг едилмишдир. Буна бахмајараг Азәрбајчан мәктәбләри үчүн рус дили дәрсликләри бир сыра гүсүр-

лара маликдир. Белә ки, дәрслик-ләрдә һәлә дә лүғәт үзрә ишә кифә-јәт гәдәр диггәт јетирилмир. Әкәрсиноним вә антоним характерли сөз-ләрә даир тәк-тәк чалышмалар верилмишдирсә дә, сөзләрин 'чох-мә'налылығы үзәриндә иш дәрслик-ләрдә нәзәрә алынмамышдыр.

Рус сөзләринин чохмә'налылығы-нын һесаба алынмамасы нәзәрдә тугулан лүғәт минимумун мәнимсә-нилмәсини касыблашдырыр. Бу, рус дилинин үмумиләшдирмә вәси-тәси кими мәнимсәнилмәсиндә өзү-нү көстәрир, ушагларын дәрслик-ләрдән билик мәнбәји кими истифа-дә етмәләрини чәтиләшдирир.

Чохмә'налы сөзләр аңлајышынын нечә баша дүшүлмәсини, онларын шакирдләр тәрәфиндән мәнимсә-нилмә дәрәчәсини ајдынлашдырмаг мәгсәди илә Бақы шәһәри вә район-лардакы бир сыра мәктәпләрдә му-шаһидә апарылды, шакирдләр вә муәллимләрлә сәһбәтләр кечирил-ди, муәјјәнедичи експеримент го-јулду.

Тәдғигат просесиндә јалныз ек-спериментин кечирилдији синифләр үчүн дәрсликләрдәки материаллар-дан истифадә едилди. Бу, шакирд-ләрин әләвә материалларла јүк-ләнмәләринә, дәрсликдән өјрәни-лән материалын мөһкәмләндирил-мәсинә имкан верди. Эксперимен-тин әсасында чалышмаларла јана-шы шакирдләрлә мусаһибәләр дә апарылды.

Биринчи нөв чалышмаларын апа-рылмасындан мәгсәд контекст ичә-рисиндәки чохмә'налы сөзләрин гавранылмасыны ајдынлашдырмаг иди. Шакирдләрин гаршысында мухтәлиф мә'наларда ишләдилмиш чохмә'налы сөзләри тапыб алтын-дан хәтт чәкмәк (I синиф шакирд-ләри чалышманы шифаһи јеринә је-тирилдиләр) вәзифәси гојулду. Тап-шырыг јеринә јетирилмәздән әввәл нә етмәли олдуглары барадә ша-кирдләрә муфәссәл мә'лумат ве-рилди.

Икинчи нөв чалышма контекст даһилиндә дејил, ајрыча верилмиш чохмә'налы сөзләрин сечилмәси вә

онларын групплашдырылмасындан ибарәт олду.

Экспериментин үчүнчү мәрһәләси шакирдләрин чохмә'налы сөзләри нечә баша дүшмәләрини, һәмчинин чалышмаларда бурахдылары бә-зи сәһвләрин сәбәбини ајдынлаш-дырмаг вә дөгигләшдирмәк мәгсәди илә апарылан мусаһибәдән ибарәт олду (Мусаһибә үчүн исим, сифәт вә фе'лләр көтүрүлдү).

Јеринә јетирилән чалышмаларын тәһлили вә сөзләрин рәнкәрәнк јолларла изаһы шакирдләрин сөз-ләрин мә'насыны дәркетмә мәрһәлә-ләрини групплашдырмаға имкан верди:

1. Ушаглар тә'рифи вермәклә сөз-ләрин мә'насыны (маһијәтини) дүзкүн изаһ едирләр: мәсәлән, руч-ка (гәләм) — јазы ләвазиматы; руч-ка — ушаг әли; ручка — дәстәк вә с. (шәкилләр көстәрилир).

2. Сөзләрин мә'насы дөгиг изаһ едилмир. Анчаг чинси аңлајышлар көтүрүлүр, фәргләндиричи нөв әла-мәтләри унудулур: историја — та-рих. Ушаг бу сөзү јалныз китаб мә'насында баша дүшүр.

3. Чинс аңлајышы дүзкүн, фәрг-ләндиричи нөв әләмәтләри исә сәһв верилир. Бу, әксәрән тәсәдүфи олур: мәсәлән, «земля» јалныз тор-паг мә'насында көтүрүлүр, саһә, Јер күрәси вә с. мә'налары унуду-лур. Јахуд, «год — ил (12 ај) мә'на-сында көтүрүлүр, јаш вә с. мә'на-сында ишләнмәси унудулур.

4. Шакирдләр сөзүн бир кон-текстдәки дар мә'насыны билир, лакин һәмин сөздә верилән башга сәчијјәви, фәргләндиричи мә'наны билмирләр: мәсәлән, «мир» сүлһ мә'насында ишләнир, онун дүнја, әләм мә'налары јада дүшмүр.

5. Бә'зән елә һаллар олур ки, ша-кирдләр сөзүн нәјә аид олдуғуну билир, анчаг онун дөгиг мә'насыны муәјјән едә билмирләр: мәсәлән, «армия» (орду) — чохла әскәрин бир јердә олмасы; «игра» (ојун) — бизим ојнадығымыз вә с.

6. Бә'зи сөзләрин мә'насыны та-ныш садә нитг сөзләри илә ејниләш-дирилләр: мәсәлән, «настојашиј»

(һәгиги) — «чистыј» (тә'миз) — «товариш» (јолдаш).

7. Заһири аламәтинә, сәсләнмәсинә көрә сөzlәрин сәһв баша дүшүлмәси (даһа чох кәнд мәктәбләриндә) чох кениш јајылмышдыр: мәсәлән, «плати» (өдә, вер) — «платје» (кејим).

8. Сөzlәрин һеч бир чәһәтдән алағәләндирилмәјән сәһв анлајышы: «зарһитса» (сүбһ) — «утро» (сәһәр) вә с.

9. Шакирдләрин бир гисми сөзүн мә'чәзи мә'насыны баша дүшүр, һәгиги мә'насыны билмир: мәсәлән, «зарһитса» (сүбһ) — «зарја» (шә'фәг) вә с.

10. Сөзүн мә'насынын там билинмәси (сөzlәрин мә'насынын изаһына чәһд едилмәси): мәсәлән, «добрыј» (хејирхәһ), «главныј» (башлыча) вә с.

Шакирдләр бә'зән сөzlәрин мә'насынын изаһы заманы фәргләндиричи аламәтләрә кәстәрәрәк тә'риф верир, јахуд һәмийн сөzlәрин синонимини сечирләр. Бу исә онларын һәр һансы чинсә даир чинимләрә, аламәтләрә кејфијјәтләрә хүсусијјәтләрә тәтбиг етмәк бачарығына сүбүтдүр. Чинимләрин сөzlә ифадә олунан функцијасыны вә ја әһәмијјәтини кәстәрмәк чәһдләрә бирдир. Бу, шакирдләрдә инкишаф етмиш мүчәррәд тәфәккүрә шәһадәт верир. Системли чалышмалар олмадан сөzlәрин тәсадүфдән тәсадүфә ишләдрилмәси илә шакирдләрин лүғәт еһтијаты зәиф тамамланыр.

Шакирдләр мә'насыны билмәдикләриндән намә'лум сөzlәрә диггәт вермир, онларә ајдынлашдырмаға чәһд етмирләр.

Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләрдәки типик сәһвләр мүәллимин ишиндәки чатышмамазлыгларла алағәлардыр. Һәр шејдән әввәл, лексик ишләр мүтәмади апарылыр, эпизодик сәчијјә дашыјыр, сөzlәр үзәриндә ишин тәдричән мүрәккәбләшдирилмәси һәјата кечиридир. Әксәр һалларда сөzlәрин изаһыны мүәллим өзү верир, шакирдләр сөzlәрин мә'насынын изаһына ја аз чәлб едилир, ја да һеч чәлб едилмирләр. Мүәллимләр шакирд-

ләр үчүн јени сөzlәрин контекстә дахил едилмәсинә, фәаллашдырылмәсына лазымынча фикир вермирләр.

Сөздәки фикир үзәриндә ишин апарылмәсында мүәллимләрин әсас нөгсаны ону мәгсәдә јөгәлтмәләридир. Мүәллимләр әввәлчә өјрәнилмиш сөzlәрә чох аз гајыдыр, билдикләрә сөzlәр үзрә шакирдләрин јаддашыны чанландырмайр, дил фактларыны артырмайр вә үмүмләшдирмәләрдән истифадә етмирләр.

Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили тәдрисиндә лексик-семантик ишләрин мәзмунунун мәһдудлуғу, онун апарылмәсында мәгсәд вә вәзифәни дәгиг диференсиаллашдырылмамасы икинчи груп нөгсаклардандыр. Бу онунла алағәлардыр ки, програмда мә'нанын өјрәдилмәси нәзәрдә тутулмушса да дәрсликләрдә мүвафиг чалышмалар верилмәмишдир. Буна көрә дә мүәллимләрин чоху сөzlәрдән мүхтәлиф мә'наларда истифадә вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси, синоним вә антонимләрин сечилмәси үзрә чалышмалары демәк олар ки, апарырмайрлар. Сөз үзәриндә иш, башлыча оларағ гираәт материалә әсасында апарылыр. Фактик оларағ лексик ишләр анлашылмајән сөzlәрин ајдынлашдырылмәси илә мәһдудлашыр.

Мүәллимләрин әксәријјәти рәнкарәнк методик пријомлардан истифадә етмир, сөзүн мә'насынын ачылмәсында бу вә ја дикәр пријомун сечилмәсинин онун лексик вә грамматик мә'насында, мә'на чаларлығындан асылы олдуғуну билмирләр.

Мүшаһидә апардығымыз мәктәбләрдә бир чох мүәллимләр сөzlәри Азәрбајчан дилинә дүзкүн тәрчүмә едә билмир, суаллары јекнәсәк гурур, сөзүн мә'насынын тутушдурулмәси, синоним вә ја антоним сечилмәси пријомундан, әјани изаһатдан истифадә етмир, мә'наландырылмәсында контекстин ролуну унудурлар.

Рус дили дәрсләриндә тез-тез мәтнин мәзмунунун баша дүшүлмә-

сində о гэдэр дэ әһәмијјәти олмајан сөзләрин изаһы һалларына раст кәлирик. Мүәллимләрин әксәријјәти изаһ едилмәли сөзләри сөчмәји бачармыр, онлары нечә изаһ едәчәји үзәриндә дүшүнмүр. һансы сөзләри шакирдләрин фәал лүгәт еһтијјәти-на дахил етмәли олдуғларыны мү-әјјәнләшдирмир.

Синоним вә антонимләрин сечил-мәсинин көмәји илә сөзләрин мә-наландырылмасы пријомундан да бачарыгла истифадә едилмир. Сәһв онула нәтичәләнир ки, бу пријому ахырадәк баша чатдырмырлар. Мү-әллимләр сөзүн мә'на чаларлығына сәрһад гојмадан јалныз изаһ олу-нан сөзә синонимләрин сечилмәси илә мәһдудлашырлар. Бу исә ушағ-ларын нитг инкишафыны ләнкидир. Бир сөзүн мә'насы дикәринин-ки илә ејкиләшдирилик, сөзләрин хүсусијјәтләри ачылмыр, ушағлар синоним сөзләрдәки инчәликләри, мә'на чаларлығыны вә емоционал чаларлығы баша дүшмүрләр.

Мәктәб тәчрүбәсиндә сәмәрәли, бә'зән зәрури олан әјани нумәјиш етдирмә пријому аз тәтбиг олунур. Бунлардан әлавә, һаггында газә-нилмыш биликләрин үмумиләшди-рилмәмәси дә гејд едилмәлидир.

Лүгәт ишләринин апарылмасы-нын вахты вә јери мәсәләләри үзә-риндә дајанмағ лазымдыр. Бу иш ән јахшы һалда әсәсән, гираәт процесиндә апарылып, мәтнин оху-гушундан сонра исә тамамилә уну-дулур. Буна көрә дә сөз үзәриндә ишдә натамамлығ һисс едилир. Нитгдә сөзүн мөһкәмләндирилмәси-рус дилиндән өјрәнилән материал-ла аз әлағәләндирилик. Нәтичәдә сөз шакирдләр тәрәфиндән унуду-лур, нитг практикасына дахил едил-мир.

Бүгүн бунларла јанашы, шүбһә-сиз, габагчыл мүәллимләрин тәчрү-бәсиндә сөзүн мә'насынын ачылма-сынын сәмәрәли пријомларындан ис-тифадә едилмәси, мүнүм дил факт-лары мүшаһидә вә үмумиләшдирмә-ләр дахил етмәклә лексика үзрә

чохсаһәли ишләриг апарылмасы һалларына да раст кәлирик.

Ибтидан синифләр үчүн програм вә дәрсликләри тәһлил едәркән, Азәрбајчан мәктәбләриндә чохмә'-налы сөзләрин мөнимсәнилмәси үзрә ишләрин вәзијјәтини өјрәнәркән ашғыдакылары гејд етмәк олар:

а) Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилиндән јени програмда шакирд-ләрин сөзләрдәки гоһумлуғ тәза-һүрләри илә, јахын вә әкс-мә'налы сөзләрлә практик танышылығы үчүн мүәллимә истигамәт верир. Чүнки бу һадисәләр үзәриндә мүшаһидә шакирдләрә сөзләрдән шүүрлу ис-тифадә, даһа дәрин, әгли инкишаф вә дилдәки грамматик һадисәләри баша дүшмәк үчүн лазымдыр.

б) Рус дили тә'лими курсунда мә'на элементләринә даир мәсәлә-ләрин методик чәһәтдән кифәјәт гэдәр ишләнилмәси рус дили дәр-сликләринин кејфијјәтинә тә'сир кәс-тәрир.

в) Азәрбајчан мәктәбләри үчүн рус дили дәрсликләриндә шакирд-ләрдә семасиолокија үзрә зәрури анлајышлары формалашдырыл-масына анд тапшырығлары елми шәкилдә ишләнмиш системинин ол-мамасы, һәмчинин методик вәсаит-ләрдә лүгәт ишинин тәшкили мағ-сәди илә мүәллимләрә биртәрәfli истигамәт верилмәси тәчрүбәдә она кәтириб чыхарыр ки, рус дили дәр-сләриндә сөз вә онун мә'насы үзә-риндә иш апарылмыр вә ја биртәр-әfli характер дашыыр.

г) Лүгәт үзрә иши икинчи плана кечирмәклә вә ја һеч апармамагла мүәллимләр ушағларда сөзә линг-вистик мүнәсибәт, диггәт тәрбијә етмәјин, онлары биликләрини рус сөзләри һесабына зәнкиләшдир-мәјин, рус дилинә вә онун өјрәнил-мәсинә марағы јүксәлтмәјин ән јах-шы вәситәсини әлдән верирләр. Күтләви мәктәбләрин тәчрүбәсини тәтбиг етмәк үчүн ашағыдакы тәк-лифләри вермәк олар:

1. Шакирдләриг лексика саһә-синдә алмалы олдуғлары билик-бачарығлары тәләбләр програм-ларда өз әкәсини даһа дәгиг тәшмә-лыдыр.

2. Мүәллимийн лүгәт үзрә иши һә-
жата кечирмәси үчүн ашагыдакы-
лар لازымдыр:

а) дәрс китабларына шакирдләр
лексика сәһәсиндә дил һадисә-
ләри илә таныш етмәк мөгсәди да-
шыжан хүсуси чалышмалар дахил
етмәк:

б) рус дилиндән дәрс китабла-
рындакы лүгәтә чохмә'налы сөзлә-
ри сажыны артырмаг нөгтеји-һәзә-
риндән јенидән бахмаг.

3. Рус дили дәрсиндә сөзүн мә'на
тәһлили фонетик, грамматик вә ор-
фографик тәһлиллә бәрәбәр јер тут-
малыдыр. Шакирдләри лексиколо-
кијанын әсас анлајышлары илә та-
ныш етмәк, онларда рус дилинин
системинә даир там тәсәввүр фор-
малашдырмаг үчүн дәрс матери-
алына мүрбәчүр чалышмалар сал-
маг.

4. Чохмә'налы сөзләрдә практик
танышылыга I синифдән башламаг
вә бу иши рус дили мәшгәләләри-
нин бүтүн системи илә әлагәләндир-
мәк мөгсәдәүјгүндүр. Ишин тәш-
килиндә шакирдләрин лүгәтини
зәнкиләшдирмәк вәзифәсини һәзә-
рә алараг әсас нитг һиссәләриндән
сөзләрә чәлб етмәк олар.

5. Сөзләрин чохмә'налылыгы һаг-
гында анлајышларын формалашма-
сынын әсас мәрһәләләри бунлар-
дыр: сөзләрдә илк, ибтидан таныш-
лыг (әшјалары билдирәнләрә үс-
түнлүк верилмәклә), мә'наларында-
кы фәрги, һәһәјәт, јахынлыгы мү-
әјјәнләшдирмәк.

6. Мә'нанын ачылмасы методика-
сы мүәјјән дәрсчәдә сөзүн специ-
фикасындан асылдыр. Материалын
верилмәсиндә һиссәтән сәмәрәли
үсуллар бунлардыр: бир сөзүн мүх-

тәлиф контекстләрдәки мә'налары
үзәриндә мүшаһидә, мә'наларын
мүгајисәси, әјани көстәриш, сино-
ним вә антоним дәјишмәләр; ана
дилигә тәрчүмә, әкс тәрчүмә, үсу-
луи тәтбиги анлајышын формалаш-
дырылмасы үзрә ишин мәрһәләлә-
риндән, сөзүн бу вә ја дикәр група
айд олмасындан, дәрсчәсиндән, тә'-
лим ишиндән асылдыр. Илк мәр-
һәләдә әјани көстәриш вә мүшаһи-
дә пријомларындан истифадә ет-
мәк мөгсәдәүјгүндүр; сонра бу при-
јомлар тәдричән синоним, әвәзләмә
вә тутушдурмаларла әвәз едилир,
башга сөзлә, әјаниликдән сөзә, да-
нышыга кечид башлајыр. Исимләр-
лә иш заманы әјани көстәриш
мөгсәдә мүвафигдир, фе'л вә сифәт-
ләр исә охшар вә мә'на дашыжан
сөзләрдә дәјишмә тәләб едир. Ана
дилигә вә әксинә тәрчүмә һәм исим,
һәм дә фе'л вә сифәт үзәриндә иш
үчүн сәмәрәлидир.

Чохмә'налы сөзләр бу сөзләрин
дүзкүн јазылышы гәјдаларынын
мәнимсәнилмәсиндә шакирдләр
үчүн нә гәдәр чәтинлик төрәдирсә,
јазылы нитгдә онлардан истифадә
етмәк бачарыгы да о гәдәр зәрури
вә әһәмијјәтлидир. Шакирдләрә
орфографик тәлими заманы сөзүн
спецификасыны һәзәрә алмаг, лүгә-
тин зәнкиләшмәсинә вә сөзләр-
арасы рабитәнин дүзкүн гурулма-
сына јөнәлмиш иш апармаг лазым-
дыр. Бу мөгсәдлә шакирдләрә бир
сөзүн дахилиндәки мә'на әлагәләри-
ни, һәмчинин әкс сөзләрдә әлагәси-
ни көстәрмәк лазымдыр.

Сөзүн орфографикәси үзәриндә
белә дәрикләшдирилмиш иш аңа-
рылмасы шүүрлу јазы гәјдалары
вәрдишләринин јаранмасына сәбәб
олур.

СЫРА, ЧӨРКӨ ВӘ ЈЕРИШ ГАЈДАЛАРЫНЫН ӨЈРӘДИЛМӘСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

И. БАҒЫРОВ

Ј. Мәммәдәлијев адына НДПИ-нин баш мүәллими

Ибтидан синифләрдә бәдән тәр- мазмунуну кимнастика вә мүтәһәр-
бијәси дәрсләриндә тә'лимин әсас мәзунуну ојунлар тәшкил едир. Бу си-

нифләрдә бәдән тәрбијәси үзрә илк мәшгәлә сыра, чәркә тәлимилә башлајыр. «Бир чәркә дүзүлмә», «Бир сырада јериш», «Сырада чәркәдә голлар арасы сејрәлмә», «Бир сырада үч-үч, дөрд-дөрд сыраја дүзләнмәк» вә с.

Билдijимиз кими, јухары синифләрдә бәдән тәрбијәси дәрси сыра вә чәркә тәлимилә башлајыр, онунда да тамамланыр. Демәли, бәдән тәрбијәси дәрсләрини, идман мәшгәләләрини бунсуз тәсәввүр етмәк олмаз. Белә ки, бәдән тәрбијә дәрсләриндә вә ајры-ајры идман нөвү үзрә мәшгә просесиндә шакирдләр чәркә вә сыралара дүзләнир, рапорт верир, сагламлашыр вә бундан сонра програмда нәзәрдә тутулмуш мөвзу тәдрис слунур. Мәһз буна көрә дә һәр бир синиф мүүллими чәркә вә сыра тәлими үзрә мәлүматы шакирдләрә мәнимсәтмәклә һәм дө онларда практик вәрдишләр јаратмалыдыр.

Нахчыван мәктәбләринин ибтидан синифләриндә үзүн мүддәтдән бәри апардығымыз тәчрүбәләр вә мүшәһидәләр кәстәрди ки, мүүллимләр сыра, чәркә вә јериш гәјдалары үзрә мүүјјөн тәчрүбә газанырлар. Габагчыл мүүллим Мәсмә Мирзәјева Нахчыван шәһәриндәки Е. Султанов адына 7 нөмрәли орта мәктәбинин III синфиндә дәрс дејир.

Мүүллим сыранын гәјда вә үсулларыны шакирдләрә белә изаһ едир:

— Шакирдләрин бој сырасы илә бир дүз хәтт үзәриндә бојунарды дүзүлмәсинә сыра дејилир.

Сонра мүүллим јердә табаширлә дүз бир хәтт чәкир вә ја әввәлдән һазырладығы һәр ики учу мисмара бәнд едилмиш узун ипни јерә бәркидир. Онун дүз хәтт олдуғуну баша саландан сонра команда верир:

— Ушаглар, сырада көвдәни дүз сахламаг, чијинләри бир аз архаја дартмаг, башы дүз сахламагла ирәли бахмаг, голлары ашағыда

буд һаһијәсиндә, дабанлары бир јердә, пәнчәләри бир-бириндән дөрд бармаг аралы вәзијјәттә сахламаг лазымдыр.

Мүүллим шакирдләрә баша салыр ки, «азад!» командасында бир ајага истинад етмәклә дикәр ајагы диз һаһијәсиндән азачыг бүкмәк, әлләри архаја апармаг лазымдыр.

Мүүллим команда верир:

— Синиф, диггәт! Дүзлән! Фарағат! Сыра, дағыл! Бир, ики, үч!

Шакирдләр үч сајында дағылырлар. Мүүллим бир нечә дәфә бу просеси шакирдләрә тәкрарладыр. Беләликлә, шакирдләрдә мүүјјөн вәрдиш јарадыр. Нөвбәти дәрсләрдә исә, табаширлә јердә хәтт чәкмәдән вә ипсиз ичра етдирир. Команда вериб, јенидән шакирдләри сыраја дүздүрүр вә сыранын әләмәтләрини шакирдләрә белә изаһ едир:

а) Сыраның өнүндә кедән — истигамәтчи, архада кедән — тамамлајычы адланыр.

б) Она көрә дә сыраның бир истигамәтчиси вә бир тамамлајычысы олур.

в) Сырада «Ирәли аддымла марш!» командасында истигамәтчи ирәдиләмәсә архадакылар ирәдиләјә билмәзләр вә с.

Мүүллимин командасы ешидилир:

— Синиф, диггәт! Бир сыра дүзлән! Фарағат! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол!... Үч — дөрд сол! Синиф, дур! Бир, ики!

Мүүллим шакирдләрә баша салыр ки, сырада јериш заманы көвдә вә баш дүз сахланылыр. Көзләр ирәли бахыр, тәк рәгәмләрдә (1—3 сајында) сол ајаг ирәли атылмагла сағ гол дирсәкдән јары бүкүлү вәзијјәттә кәмәр һаһијәсинә гәдәр дартылыр, чүт рәгәмләрдә (2—4 сајында) сағ ајаг ирәли атылыр, сол гол дирсәкдән јарым бүкүлү вәзијјәттә кәмәр һаһијәсинә гәдәр дартылыр. Беләликлә, сол ајаг сағ голла, сағ ајаг сол голла мүтәнасиб һәрәкәттә олур. Јериш

заманы сағ, сол гол биләкдән бүкүлмүр, әлләр дүз сахланылыр, бармаглар бир-биринә сыхылмагла биләк дирсәклә бирликдә һәрәкәт едир.

— Синиф диггәт! Бир сыраја дүзләң! Фарағат! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол! Үч, дөрд, сол! Синиф дур! Бир, ики! Азад!

Мүәллим сыра тәлимни шакирдләре даһа дәриндән ашыламағ үчүн истигамәтчи М-ны вә тамамлајычы J-ны сахламагла галан шакирдләре сырадан битишик аддымларла беш аддым саға чәкилмәји әмр едир:

— Синиф, диггәт! Дүзләң! Фарағат! Истигамәтчи М-дән вә тамамлајычы J-дан башга галан шакирдләр, сырадан саға битишик аддымларла беш аддым марш! Бир, ики! Үч, дөрд! Беш, алты! Једди, сәккиз! Доггуз, он! Группа дур! Сола дән! Азад!

Мүәллим сыраның хүсусијәтләрини белә изаһ едир:

— Ушаглар, сиз мәним командамла сырадан он сајла беш аддым саға битишик аддымларла чәкилдиниз. Сырада јалныз истигамәтчи М. вә тамамлајычы J. һәр бири нөгтәдир. Бу нөгтәләри бирләшдирсән нә алынар? (дүз хәтт).

— Сырада нечә дүзләңмәк лазымдыр? (Дүз хәтт үзәриндә).

— Дүз хәтт үзәриндә нечә дүзләңмәк лазымдыр? (Бој сырасы илә).

— Бој сырасы илә нечә дүзләңмәк лазымдыр? (Бојунарды).

— Сыра нәјә дејилдир? (Шакирдләрин бој сырасы илә бир дүз хәтт үзәриндә бојунарды дүзләңмәсинә).

— Дүздүр. Инди бирликдә сыраның тәрифини тәкрар едәк. Бүтүн синиф мүәллимлә бирликдә сыраның тәрифини тәкрар едир.

Мүәллимни јенидән командасы сәсләнир:

— Синиф, диггәт! Дүзләң! М. вә J-дан башга галан шакирдләр, саға дән! Битишик аддымларла беш аддым сола аддымла марш!

Бир, ики! Үч, дөрд! Беш, алты! Једди, сәккиз! Доггуз, он! Синиф, дур! Азад!

Беләликлә, мүәллим шифаһи мүсаһибә илә һәм шакирдләре сыра тәлими гајдаларыны ашылајыр, һәм дә онларын нитг мәдәнијјәтининкишаф етдирир.

Јенә дә мүәллим команда верир:

— Синиф, диггәт! Бир сыра дүзләң! Фарағат! Ирәли аддымла марш! Бир, ики сол! Үч, дөрд сол! Синиф, дур! Сола дән! Азад! Ушаглар, көрүрсүнүзмү, сола дән командасы вермәклә бир сыраны бир чәркә етдик. Инди ким чәркәниң тәрифини изаһ едә биләр? (Чәркә шакирдләрин бир дүз хәтт үзәриндә бој сырасы илә јан-јана дүзләңмәсинә дејилдир).

Ким чәркәниң әламәтләрини дејә биләр? (Чәркәниң ени вардыр, чәркәдә һамы истигамәтчидир, чәркәдә истигамәтчинин дурдуғу тәрәфә бахыб дүзләңирләр, чәркәдә өзүнү биринчи тәбул едиб, дөрдүнчү јолдашың дөш гәфәсини—синәсини көрмәлисән).

Мүәллимниң иштиракы илә шакирдләр бирликдә чәркәниң тәрифини тәкрар едирләр. Мүәллимниң командасы ешидилдир:

— Синиф, диггәт! Сола бах, дүзләң! Фарағат! Ирәли аддымла марш! Бир, ики сол! Үч, дөрд, сол! Синиф, дур! Бир, ики! Азад!

Мүәллим шакирдләре өјрәдир ки, әкәр сырада «дүзләң» командасы вериләрсә, чәркәдә «сола вә ја саға бах дүзләң» командасы верилдир. Чәркәдә һамы истигамәтчи вә тамамлајычы олдугундан «Ирәли аддымла марш!» командасы шакирдләрдән биринин вә бир нечәсинин ирәлиләмәсинә, һеч дә башгаларының ирәлиләмәсинә мане олмур. Бу исә сырада мүмкүн дејилдир.

Мүәллим изаһ етдијини шакирдләрин даһа дәриндән гаврамасы үчүн команда верир:

— Синиф, диггәт! Саға бах, дүзләң! Фарағат! Ш; Е; J;—дән башга галан шакирдләр, ирәли аддымла

марш! Бир, ики, сол! Үч, дөрд, сол. Синиф, дур! Керијә дөн! Бир, ики! Азад!

Ушаглар, көрүрсүнүзмү, Ш; Е; Л. бизимлә бир чәркәдә олмасына бахмајараг, ирәлиләмәдиләр. Бу кеч дә бизим чәркәнин ирәлиләмәсинә хәтәр кәтирмәди. Лакин сырада Ш; Е; Л. ирәлиләмәсә иди сыра позула биләрди. Бу чәркә вә сыраны ајыран фәргләрден бири-дир.

Мүәллимин командасы ешидиләр:

—Груп, диггәт! Чәркә сола, Ш; Е; Л. саға бах, дүзлән! Фарағат! Ш; Е; Л. ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол! Үч, дөрд, сол! Ш, Е, Л. дур! Керијә дөн! Чәркә, азад!

Мүәллим чәркәдән ајырдығы үч нәфәр шакирди — Ш; Е; Т.-усталыгла чәркәјә дахил едир. О, мүхтәлиф үсулларла шакирдләрдә чәркә вә сыра һаггында кениш тәсәввүр јарада билир. Мүәллим тәкратәкрат чәркәни саға-сола дөндөрмәклә сыраја, сыраны чәркәјә чевирир, сыра илә чәркәнин фәргини шакирдләрә ашыламаға наил олур.

Мүәллим бир чәркәдән ики чәркә дүзәлтмәји шакирдләрә асанлыгла баша салыр. Истигамәтчинин дурдуғу вәзијәтдән (тәрәфдән) асылы олараг, шакирдләри солдан саға тәрәф «бир-ики» сајдырыр. Бир сајанлар јериндә галыр, ики сајанлар үч сајла бир сајанларын архасына кечирләр. Беләликлә, бир чәркәдән ики чәркә вә бир нечә сыра дүзәлдир.

Чәркә, диггәт! Саға бах, дүзлән! Фарағат! Сағдан сола «бир, ики» сај! (Бир, ики, бир, ики!).

—Бир сајанлар јериндә, ики сајанлар үч сајла сол ајагдан бир сајанларын архасына кеч. Бир, ики, үч! Бир чәркә дүзлән! Бир, ики үч! Дур! Азад!

— Ушаглар, инди исә бир чәркәдән үч чәркә дүзәлдәчәјик.

«Бир» сајында ики нөмрәлиләр јериндә дурур, бир сајанлар сағ ајагдан бир аддым ирәли, үч са-

јанлар сол ајагдан бир аддым керри, «ики» командасында бир сајанлар сол ајагдан бир аддым сола, үч сајанлар сағ ајагдан бир аддым сола кедир, үч сајанда ајаглар бир-биринә бирләшир.

Груп, диггәт! Саға бах, дүзлән! Фарағат! Сағдан сола доғру бир, ики, үч сај. (Бир, ики, үч!..).

Үч чәркә дүзлән! Бир, ики, үч! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол! Үч, дөрд, сол! Груп, дур! Үч чәркәдән тәк чәркә ол! Бир, ики, үч! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол! Үч, дөрд, сол!.. Груп дур! Азад!

Беләликлә, мүәллим бир чәркәдән үч чәркә, үч чәркәдән бир чәркә олмағы шакирдләрә баша салыр, дедикләрини ичра етдирмәклә шакирдләрдә буна вәрдиш јарадыр, Чәркәләрдә јериш заманы сола, саға, керијә дөнмәләрин гајдаларыны онлара ашылајыр.

— Ушаглар, инди биз бир сырадан үч сыра олмағын гајдаларыны өјрәнәчәјик. Бир чәркәдән үч чәркә оlanda ирәли—кери һәрәкәт едилирсә, бир сырадан үч сыра оlanda сола вә саға доғру һәрәкәт едилир.

— «Бир» сајында ики нөмрәлиләр јериндә галыр, бир сајанлар сағ ајагдан саға бир аддым, үч сајанлар сол ајагдан сола бир аддым, «ики» сајында бир сајанлар сол ајагдан бир аддым керри, үч сајанлар сағ ајагдан бир аддым ирәли кедир, «үч» сајында ајаглар бирләшир.

—Груп, диггәт! Дүзлән! Фарағат! Истигамәтчидән тамамлајычыјадәк бир, ики, үч сај! (Бир, ики, үч!).

—Груп, үч сыра дүзүл! Бир, ики, үч! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол! Груп, дур! Үч сырадан бир сыра ол! Бир, ики, үч!

Мүәллим бир сырада дүзүлмүш ушаглара «Үч сыра ол! Бир, ики, үч!» дејә әввәлки гајдада үч сыра вә тәк сыра олманы тәкратладыр.

—Ушаглар, көрүрсүнүзмү бир сырадан үч сыра дүзәлдәндә нечә

чәркә жараныр. Буна дәстә дежилир. Ким деяр, дәстә нәжә дежилир? (Дәстә, сыра вә чәркәләрдин бирләшмәсинә дежилир).

— Дәстә нечә жараныр? (Дәстә сыра вә чәркәләрдин бирләшмәсиндән жараныр).

— Дәстәнин һансы аламәтләри вардыр? (Дәстә, сыра вә чәркәләрдин бирләшмәсиндән әмәлә кәлдиридән онун ени, узуну вә дәринлији вардыр. Дәстәдә өндә кедәнләр чәркә, сағ, сол вә мәркәздә ирәлиләјәнләр сыра тәшкил едир).

— Дәстәдә ирәлиләјән заман һансы гајдалара риајәт олунмалыдыр? (Чәркә вә сыра гајдаларына әмәл олунур. Јериш заманы саға, сола, һәм дә ирәли бахылмалыдыр ки, дәстә позулмасын).

— Дәстәдә сыранын сајы нечә мүәјјән едиллир? (Истигамәтчиләрдин сајына көрә).

— Дәстә, диггәт! Дүзлән! Фарагат! Ирәли аддымла марш! Бир, ики, сол, үч, дөрд, сол! Дәстә, дур! Азад!

Сыра вә чәркә тәлими заманы мүәллимин «Диггәт!», «Фарагат!», «Дүзлән!», «Сола бах дүзлән!», «Саға бах дүзлән!», «Ирәли аддымла!», «Сола дән!», «Саға дән!», «Керијә дән!», «Дур!», «Бир, ики, үч, дөрд!».

вә с. командалары шакирдләрдә диггәтлилик, чевиклик кејфијјәтләри тәрбијә едир, онлары шүүрлу интизама чағырыр.

Сыра вә чәркә тәлиминин дүзкүн гурулмасы шакирдләрдә шүүрлулуг вә мөтанәтлик кими жүксәк әхлаги кејфијјәтләрин жаранмасына, онларын сағламлығына сәбәб олур,

Сыра вә чәркәләрдә јериш заманы һәр үч аддымдан бир нәфәс алыб вермә шакирдләрә өјрәдиллир вә бунун нә гәдәр зәрури олдуғу онлара баша салыныр.

Сыра вә чәркәләрдә јериш заманы бүтүн бәдән иштирак едир. Бурада дүзкүн нәфәс алыб-вермәк просесинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Белә ки, ағ чијәрләрин нормал ишләмәси нәтичәсиндә ганын оксикенлә лазыми дәрәдәдә тәмин олунмасы һәм үрәк әзәләсинин, бејинин, һәм дә, үмумијјәтлә, бүтүн организмдин кејфијјәтли ганла гидаланмасына сәбәб олур. Бу исә мәркәзи синир системинин, үрәк, гарачијәр, әзәләләр вә с. тәрәфиндән тәнзим едилән аламәтләрин даһа да јахшы олмасыны тәмин едир. Башга сөзлә, ушағларын әһвал-руһијјәсини никбин сахлајыр, онлары јорулмаға вә тез һәвәсдән дүшмәјә гөјмур.

Тәлим просесиндә техники васитәләрдән истифадә тәчрүбәсиндән

С. ИСМАЈЫЛОВ

Кировабад дәмирјол интернат мәктәбинин мүәллими

Мүасир дәрсләрдә тәлим вахтына гәнаәт, ондан сәмәрәли истифадә етмәк, шакирдләрә дәрин вә мөһкәм билик вермәк, һәр бир мүәллимин шәрәфли иши олмалыдыр. Тәлим просесинин жүксәк сәвијјәдә кечирилмәсини тәмин етмәк үчүн мүасир дәрс әјани вәсаитлә тәмин едилмәлидир. Дәрсдә чәдвәл, шәкил, диаграм, макет вә моделләрдән истифадә едилдикдә, програм мате-

риалларыны бүтүн мүхтәлифлији илә шакирдләрин гаршысында нүмајиш етдирдикдә мәнимсәмә просеси асанлашыр. Мүәллимин дәрси мүхтәлиф әјаниликлә тәмин етмәсинә бахмајараг техники вәсаитдән (кинофилмдән, диафилмдән, эпифилмдән, вал јазыларындан вә с.) истифадә етмирсә, садәчә олараг дәрсин динамик әјанилијини тәмин едә билмир. Белә вәзијјәдә програм

материаллары шакирдләр тәрәфиндән чәтиһликлә баша дүшүләр.

Мән сон илләрдә һәр һансы фәннин тәдрисиндә мүхтәлиф техники васитәләрдән кениш истифадә едирәм. Доғрудур, Ибтидан мәктәб үчүн техники васитәләрин азлыгына баһмајарағ рус мәктәбләри үчүн бурахылмыш кинофилм, диафилм вә диапозитивләрдән кениш истифадә едирәм: мәсәлә, «Баһар кәлир» мөвзусуну тәдрис едәркән рајон филмотекасында олан «Баһар» адлы тәдрис филминә мүрачиәт едирәм. Доғрудур, һәмин мөвзу үзрә шакирдләрә һәр һасы бир шәкил, табло вә с. көстәрилдикдә дә лазыми нәтичә әлдә едиләр, лакин «Баһар» адлы тәдрис филмини ушағларын көзләри гаршысында нүмајиш едирдикдә шакирдләр фәаллашыр, материал даһа дәриндән мәнимсәјирләр. Чох тәәссүф ки, республикамызда мөвчуд олан тәдрис кинофилмләри, о чүмләдән «Баһар» филми рус мәктәбләри үчүн олдуғундан бир чох һалларда диктору өзүм әвәз едирәм. Бунун үчүн филмотекадан тәдрис филминә аид монтаж китабчасындан мәтнини көчүрүб тәрчүмә едир вә филми нүмајиш едирәркән изаһаты өзүм апарырам. Бә'зән исә мәтни магнитофон лентинә јазырам вә филмин нүмајиши заманы магнитофону ишә салырам. Беләликлә, филм Азәрбајҗан дилиндә сәсләндирилир. Кинофилмдән методик чәһәтдән дүзкүн истифадә етмәјә чалышырам. Мүшаһидә етмишәм ки, дәрсдә филмин садәчә нүмајиши илә кифајәтләндикдә шакирдләр она бир әјләнчә кими бахырлар. Она көрә дә филмин нүмајишиндән әввәл вә сонра мүәјјән методик ишләр апарырам: мәсәлә, «Баһар» филминдән истифадә едәркән шакирдләрин филми јакшы баша дүшмәләри үчүн әввәлчәдән мөвзуја аид бир нечә шәкил көстәрир, суалларын көмәји илә баһар фәсли һаггында нәләри билдикләрини ајдынлашдырырам. Сон-

ра «Баһарда тәбиәт нечә дијишир» мөвзусунда кичик һекајә охујурам. Јазда һаваларын истиләшмәсини, гарын әримәсини, чајларда сујуи артмасыны, чүчүләрин үзә чыхмасыны, ағачларын чичәк ачмасыны, тәбиәтин јашыл донә кирмәсини, бизим јерләрә учуб кәлән илк гушлар вә с. һаггында мә'лумат верирәм. Сонра кинопроектору ишә салыб филми нүмајиш етдирирәм. Филмин рәнкли кадрлары шакирдләрин көзләри гаршысында чаңландыгча онларын үзүндә тәбәссүм көрүнүр. Мүәллимин дедикләри онларын көзләри гаршысында чаңландыгча, һадисәләр баһарын илк әләмәтләри даһа чох јадда галыр вә әләвә изаһата еһтијач олмур.

Филмдә шакирдләр гарын әримәсини, гушларын чивилтисини, баһарын кәлмәси илә санки тәбиәтин дә севинмәсини, чичәкләрин ачмасыны вә с. көзләри илә көрүр, ешидир вә һадисәләри бөјүк диггәтлә изләјирләр. Дәрс белә тәдрис едилдикдә шакирдләр китабдаки мәтнин мәзмунуну асан баша дүшүр, фикрини сәрбәст ифадә едирләр.

Дәрсдә диафилмләрдән даһа кениш истифадә едирәм. Бу онунла әләғәдардыр ки, һәмин вәсәити әлдә еләмәк, нүмајиш етдирмәк асандыр. Мән илк нөвбәдә рус мәктәбләринин ибтидан синифләри үчүн бурахылмыш бир нечә диафилми әлдә етмишәм. Онларын мәзмуну бизим програмын бир сыра мөвзуларына мүвафиг иди. Лакин һәмин диафилмләрдә 60-дан чох кадрын олдуғуну, онларын бир дәрсдә нүмајиш етдирилмәсинин чох вахт апарачагыны нәзәрә аларағ һәр диафилмдән 10-15 кадр сечирәм вә дәрсдә онлары бир-бир нүмајиш етдириб изаһат верирәм. Адәтән, дәрсдә диафилм нүмајиш етдирдикдә шакирдләр мәним изаһатыма гејри фәал гулаг асырлар. Јени програм исә тә'лим прәсесиндә шакирдләри фәаллашдырмағы, мүстәгил ишә алышдырмағы, онларын јарадычы габилијјәтләрини инкишаф етдирмә-

ји тэлб едир. Буну нэзэрэ алараг, мөн чалышырам ки, нүмажиш вахты шакирдлэр фэал олсуулар: мäsälэн, һәр ики-үч кадра даир изаһатдан сонра шакирдлэрэ кадрларын мээ-мунуна мүвафиг суал верирәм. Су-ала алынан чаваб экран матери-алынын мөнимсәмэ дэрэчәсини көс-тәрир. Беләликлә, дәрседә мүүжән дэрэчәдә экс-алагә ярадылыр. Нү-мажишлә алагәдар вериләчәк суал-лары габагчадан тәртиб едирәм вә онларын мүүжән дэрэчәдә проблем-ли олмасыны нэзэрэ алырам. Дәр-сдә елә шәраит ярадырам ки, ша-кирдләр экран материалларына ба-харкән бир-биринә суалла мұрачи-әт етсин, өзләри экрана јахынла-шыб кадрлара изаһат версин, нүма-жиш етдирилән материала аид мүс-тәгил фикир жүрүдә билсинләр. Белә бир пријом шакирдләрин нитгинин дә инкишафына мүсбәт тә'сир көс-тәрир: мäsälэн, рәнкли вә мараглы сүжети олан бир даирәни сечиб онун үчдә ики һиссәсини нүмажиш етдирирәм. Сонра шакирдләрә тәк-лиф едирәм ки, һекајәни давам ет-дирсинләр. Шакирдләр һекајәни мүхтәлиф чүр тамамлајырлар. Сон-ра диафилмин сонунчу һиссәсини дә нүмажиш етдирирәм. Шакирдләр өз чаваблары илә тутушдурур вә һансынын даһа гүввәтли олдугуну мүүжәнләшдирирләр. Синифдә ма-раглы мүбаһисәләр башланыр.

Диафилмләрдән истифада заманы мөн онларын мээмуну үзрә план гурмағы, һәмин план әсасында на-гыл етмәји вә с. тапшырырам.

Бир шеји дә гејд етмәк истәјирәм ки, әшја дәрсләриндә харичи дилләр үчүн һазырланмыш диафилмләрдән дә кениш истифада едирәм. Һәмин диафилмләр ибтидан синифләр үчүн чох әлвәришлидир.

Инди исә епидиаскоп вә кадескоп-дан нечә истифада етмәјим үзәриндә дајаначағам. Епидиаскоп мәктәби-миздә бир нечә илдир ки, мөвчуд-дур. Онунла јахындан таныш олдуг-да ибтидан синифләр үчүн кениш имканларыны көрдүм: мäsälэн, епидиаскоп васитәсилә һәм мүх-тәлиф диапозитивләри, һәм дә геј-ри-шәффаф шәкилләри нүмажиш

етдирмәк олур. Лакин епидиаскоп-дан истифада едилдикдә бир сыра һазырлыг ишләри апармаг лазым-дыр: мäsälэн, епидиаскопдан исти-фада олунан синиф отағында пән-чәрәләр пәрдә илә өртүлмәлидир.

Епидиаскопдан истифада етмәк үчүн материаллары мүхтәлиф жур-нал вә гәзәтләрдән, кичик јашлы ушаглар үчүн бурахылмыш китаб-лардан, сатышда олан комплектләр-дән топламаг мүмкүндүр. Бу ишә шакирдләри дә чәлб етдим. Онлар мүхтәлиф шәкилләр тапыб кәтирди-ләр. Топланмыш материаллары програмда верилән мөвзулар үзрә групплашдырмышам. Һәмин шәкил-ләрин горунуб сахланмасы, хараб олмамасы үчүн онлардан епикадр-лар дүзәлдирәм. Епикадрын дүзәл-дилмәси чох асандыр. Белә ки, бир мөвзу үзрә сечилмиш бир нечә шәкли картон үзәринә јапышдырыб арды-чыл нөмрәләјир вә гојурам. Сонра мөвзу үзрә шәкилләри нүмажиш ет-дирирәм. Һазырда бир чох мөвзулар үзрә дидактик материал һазырла-мышам. Тәчрүбә көстәрир ки, кодес-коп да чох әлвәришли пројексија апаратыдыр. Һәмин апараты сто-луи үстүнә гојур вә дәрә просесни-дә мүхтәлиф шәффаф диапозитив-ләрдән истифада едирәм. Мә'лум-дур ки, кодескоп шәффаф ленти апаратын үстүнә гојуб, онун үзә-риндә тушла мүүжән сөзләр јазма-ға имкан верир. Бу вахт мүүлли-мин јаздыгы сөзләр экранда бир-бир охунур.

Мән I синифдән гаршыма мәгсәд гојдум ки, јухарыда ады чәкилән һәр ики техники вәсантдән кениш истифада едим. Чүнки, дәрседә мүү-әјжән һәрфләрә аид верилмиш мәти бир дәфә охундугдан сонра (бу за-ман шакирдләр зәиф ишыг алтын-дә өз китабларындан һеча вә сөзләри тапыр, изләјир вә хорла дејирләр) шакирдләр јени мәти сөрбәст оху-маға башлајырлар. Шакирдләрин нитг инкишафына техники вәсантин тә'сирә өзүнү ајдын көстәрир. Белә-ликлә сонракы мәтнин вә ја һәрфин

тәдрисини шакирдләр чох сәбирсизликлә көзләйрләр. Мән бу ишин сәмәрәлијинин нәтичәсини јохламаг үчүн бир нечә дәрс епидиаскопсуз тәдрис етдим. Ушагларын чох чәтинлик чәкдикләри мә'лум олды.

Јазы дәрсләриндә епидиаскопун әһәмијәтини хүсуси гејд етмәк истәјирәм. Савад тәлими дөврүндә шакирдләрин бә'зиләри һәрфин дүзкүн јазылыш гајдасыны баша дүшмүрләр. Адәтән, муәллим јахшы вә пис јазылары нүмунә көстәрир. Мән бу иши 3-5 дәгигә әрзиндә епидиаскоп васитәсилә апарырам. Әввәлчә, көзәл, дүзкүн јазылар, сонра исә нөгсанлы јазылар экранда бүтүн синиф гаршысында нүмајиш етдирилир. Нөгсанлы јазан шакирдләрә дүзкүн јазы нүмунәләри верилир. Бу заман шакирд өз сәһвини бөјүдүлмүш шәкилдә көрүр вә онун тез дүзәлдилмәсинә чалышыр. Јазыларын тәсһинини дә мән бу чүр апарырам. Нәтичәдә тезликлә нөгсанлы јазан шакирдләрин сајы азалыр. Кодескопун өзүнә мәхсус имканлары олдуғундан ондан дикәр мөгсәдләр үчүн дә истифада едирәм: мәсәлән, әлифба дәрсләриндә чалышырыг ки, шакирдләр һәрфләри каллиграфик чәһәтдән дүзкүн јазсынлар. Бу мөгсәдлә, адәтән, муәллим јазы тахтасында табаширлә, шакирдләр исә дәфтәрләрдә гәләмлә јазырлар. Иш белә тәшкил олундуғда шакирдләр муәллимин әлинин һәрәкә-

тини дәрһал тәкрат едә билирләр. Кодескопда исә мән гәләмлә һәрфләри јазырам. Бу вахт шакирдләр һамысы ејни вахтда әлимдә гәләми нечә гупдугуму, һәр дәфә ону нечә апардығымы көрүр вә өзләри дә ејнилә тәкрат едирләр. Шакирдләри фәаллашдырмаг үчүн онларын бә'зиләринә тәклиф едирәм ки, өзләри кодескопа јахынлашсын вә һәрфи јазсын, галан шакирдләр исә она диггәт јетирсинләр.

Кодескопдан тәсвири инчәсәнәт, ријазижат дәрсләриндә кеңиш истифада етмәк мүмкүндүр. Кодескоп васитәсилә экрана верилән рәсмләр јазы тахтасында чәкиләнләрдән ајдын вә кејфијәтли олур. Мән мухтәлиф кичик рәсмләри кодескопда јаваш-јаваш чәкирәм, шакирдләр исә мәним әлими диггәтлә изләјир вә тәкрат едирләр. Ријазижат дәрсләриндә дә мән кодескопда мисаллары јазырам, шакирдләр исә өз јерләриндә отуруб мүстәгил ишләјирләр. Белә тәшкил едилән дәрсләрдә тәдрис материалы шакирдләр тәрәфиндән тез вә асан мәнимсәнилир.

Муәсир дөврдә тәлимин техники васитәләринин мәктәпләримиздә кеңиш тәтбиги чох бөјүк әһәмијәт кәсб едир, ләкин бу һеч вәчһлә муәллимин ролуну азалтмыр, әксинә ондан өз үзәриндә даһа чидди чалышмағы, методик вә нәзәри сәвијәсини даһа да артырмағы, јарадычы фәалијәт көстәрмәји тәләб едир.

Шәрһи гавраманьн психолокијасы

Х. МӘММӘДОВ

Азәрбајҗан ДЕТПИ-нин аспиранты

Мүәллим нитгини ешитмә, ону фикрән изләмә вә гаврама просесиндә шакирдләр үчүн бөјүк чәтинликләр кизләнир. Бу, бир тәрәфдән мүәллим шәрһинин елмилијиндән, онун мәнтигилијиндән, фикирләрин ардычыл вә системли олмасындан, дикәр тәрәфдән нитги гаврама үчүн зәрури олан психоложи амилләрин ағыллы сурәтдә нәзәрә алынмасындан асылыдыр.

Мүәллимин нитгини ешидәрәк гаврама, дүҗгу, гаврајыш, диггәт, тәхәјҗүл вә тәфәккүр просесләри илә гирылмаз сурәтдә бағлыдыр. Мүәллим шәрһ едәркән нитги илә илк нөвбәдә шакирдләрин диггәтини өзүнә чәлб едир. Онун сөзүндәки е'чазкарлыг шакирд тәфәккүрүнүн гапыларыны ачыр. К. Д. Ушинскинин дедији кими, «тә'лимия һеч бир хәлмәси бу гапыдан кечмәдән ушаны руһуна дахил ола билмәз».

Мүәллимин нитг үнсийјәти бурада фәрди-тәнзимләмә функцијасыны, јә'ни бир груп шакирдин әхлагына сечмә тә'сирләр функцијасыны јеринә јетирдијиндән онларын диггәтини шәрһин мәнтигини тутмаға, чисим, һадисә вә просесләрин маһијәтини, нитгдә шәрһ олунан зәрури әләмәтләрини көрмәјә јөнәлдир. Бу заман онларын гејри-фәал диггәти илә бирликдә фәал диггәти дә фикрин мәнтиги инкишафы просесини изләмәјә чәлб олунар.

Гејд етмәк лазымдыр ки, инсан психикасынын, тәфәккүрүнүн елә бир чәһәти јохдур ки, диггәт орада

иштирак етмәсин. Шәрһетмә заманы мүәллим интонасија, мәнтиги вурғу, фәсилә сүр'әти вә мимиканын көмәји илә шакирдләрин диггәтини тәзәләјир, көчүрүр, сөзүн һәгиги мәнасында ону идәрә едир. Мүәллим өз шәрһи васитәсилә бәшәријјәтин топладығы ичтиман-тарихи тәчрүбәни шакирдләрә чатдырыр. Тә'лим шәраитиндә шәрһ етдији бә'зи чисим вә һадисәләрин өзләрини, јәхүд техники васитәләрин көмәји илә образларыны нүмајиш етдирәрәк, онларын дујулмасына вә гавранылмасына наил олур.

Бүтүн бунлара бахмајараг, мүәллим сөз васитәсилә мадди варлығын чисим, һадисә вә просесләринин маһијәтини ачмаг, әләмәтләрини, әләгә вә гаршылыглы тә'сирини шәрһ етмәклә, онларын дујулмасына вә гавранылмасына наил олур. Сөз бурада «практик шүүр», чәмијјәтин тарихи инкишафынын кедишиндә алыннан реал мә'луматларын ифадәси кими чыхыш едир.

Психоллингвистика елминин көркәмли нүмајәндәси А. А. Леонтјев көстәрир ки, дил чәмијјәт ичәрисиндә коммуникатив, үмумиләшдирмә, идраки вә с. вәзифәләр дашыјыр. Нитг (дил) инсанларын әхлагыны тәнзимләмә (фәрди, коллектив) ишини көрүр.

Дил тәфәккүр әләтидир. Биз објектив варлыг һаггындакы бә'зи мә'луматлары биләваситә практик (әмәк, експериментал вә с.) фәалијәт көстәрмәдән диллә васитәләнән нәзәри фәалијјәтин көмәји илә әлдә

едирик. Мүэллим сөз васитәсилә тә'лимдә шакирдләрдә һиссә тәфәккүрүн чисим вә һадисәләрә аид бүтүн формаларыны: дүҗу, асосиәси-ја, тәсәввүр вә гаврајыш просесләрини јаарада билир. Бу просесләр, шүбһәсиз, шакирдләрин шәхси һәјәт тәчрүбәси вә биликләри әсасында ја-радылыр.

Ешитмә дүҗусу бурада әсас рол ојнадығындан онун үзәриндә дајан-мағы зарури һесаб едирик. Ешитмә ресептору ешитмә синирини тәшкил едән 3000 лиф вә она бирләшән 23.500 синир учларындан ибарәтдир. Гулаг сәјванында тугулан сәс харичи гулаг кечәчәјиндән кечиб тәбил пәрдәсини һәрәкәтә кәҗирир. Тәбил пәрдәсинин рәҗси һәрәкәтләри чәкич, зиңдан вә үзәнкидән өтүб, овал пәичәрәдән дахили гулага верилир. Дахили гулагын ичәрисиндәки мајә ејви тезликдә рәҗси һәрәкәт едәрәк, илбизвари каналдакы ресепторлары ғычыгландырыр. Илбизин сәтһиндәки лифләр ешитмә ресепторларыдыр. Бу лифләрин титрәмәси сәс һүчәјрәләрини ојадыр. Мүрәккәб сәсин — спектрләрин дискрет вә статик компонентләринин дифференсәсијасы вә гавранылмасы белә баш верир.

Нитги гаврама онун ајры-ајры элементләринин (сәс, мә'на вә с.) фәргләндирилмәси вә дәрк едилмәсиндир. Нитгин мүхтәлиф әләмәтләри мүхтәлиф мә'на сигналлары дашы-јыр, ешитмә мәркәзиндә мүхтәлиф мә'на комбинасијаларында тәркиб олунур.

Ј. Д. Поливанов гејд едир ки, нитг үнсәјјәти тәчрүбәсиндә сөзүн мә'на-сы һәмшә контекстлә, сәс тәрәфинин мүхтәлиф чүр дәјишдирилмәси илә, жестләрдә тамамланыр вә «дәҗағләшидирилир» (По поводу «звукo-вых жестов» японского языка, «Сборник по теории поэтического языка», У, I, 1916, сәһ. 32).

Сөзләрин ифадәләрә ујғунлашдырылмасында онун бүтүн тәркиб һиссәләринин синтетик шәкилдә гавранылмасы нәинки морфемләрин вә синтетик бирләшмәләрин әләгәләри илә, һәм дә там үч модулјасија: јүксәклик, курлуг вә вахтын кениш

квантлашдырылмасы илә тә'мин олунур.

Беләликлә, Н. И. Жинкинә көрә, нитги гәбул етмәјә ујғунлашма аша-ғыдакы мәрһәләләрдән кечир:

1) ешитмә ресепторунда сәсин синтетик акустик комплексләринин бүтүн әләмәтләринин илкин тәһли-ли (спектрләрин вә интенсивлијин илкин квантлашмасы) вә бу әләмәт-ләрдән јени сигнал дашыјычылары-на — әсәб импульсларына кечид;

2) гәбулетмә мүддәтиндә дахил олан сигналларын ајры-ајры сәдә мә'луматлар (ифадәләр) кими ту-тулмасы;

3) даими фәргләндиричиләрин ме-ханизмә дахил олмасы, спектрдән әсас тезликлә ајрылмасы, нитг формантларынын сечилмәси вә бу-нуула әләгәдар олараг сөзүн тембр-ләрдә илкин синтези;

4) сөзүн категориал вә фәрди әлә-мәтләринин мәнимсәнилмиш лек-сика тәркибиндә танынмасы вә бунуула әләгәдар олараг ајры-ајры сөзләрин там синтези;

5) грамматик вә мәнтиги гәјдала-рын мәнимсәнилмиш тәтбиғи үзрә сөзүн мә'луматлар системиндә син-тези;

6) јүксәклик, курлуг вә узундуға көрә интонасија квантланмасы сә-вијјәсинин фәргләндирилмәси вә бу-нуула әләгәдар олараг сөз комплек-ләринин вәзијјәтә ујғун шәкилдә је-нидән мә'наландырылмасы;

7) ајры-ајры мә'луматлардан фик-рин баша дүшүлмәси вә онун һәр һансы бир әвәзләјичи илә муһафизә едилмәси.

Нитги гәбул етмәјә ујғунлашма-нын јолу беләдир. О, тәһлиллә, баш-лауыр, тәркиблә гуртарыр («Меха-низмы речи» М., Изд-во АПН РСФСР, 1958, сәһ. 124).

Мә'лумат просес кими мүәллимин әсәб һүчәјрәләриндән башлајараг әзәлә һәрәкәтләринә, фәзада јајыла-раг сәсләрә чеврилир, шакирдләрин гулагынын тәбил пәрдәсини вә үзән-кисини титрәдир, әсәб импульсларын-да, бејиндә тәһлил апарылараг ху-суси мә'насы ајдынлашыр. Мәшһур чех психологу Ј. Лингард нитги гав-

раманын ашагыдакы шәртини гејд едир: «Сөзүн мә'насы о шәраитдә анлашыла биләр ки, фәрд һәмийн дилә јијәләниши олсун; гәбул едән һәмийн сөзлә ифадә олуан шәраит вә һадисә һаггында артыг нәсә бир шеј билир. Бу шәртләр позуларса, сөзләр мә'лумата јох, мәзмунсуз сәс јыгынына чевриләр (Процесс и структура человеческого учения, М., «Прогресс», 1970, сәһ. 282).

Гавранылан сөз бејиндә өјрәнмә просесиндә мејдана чыхан мә'на гурулушуну актуаллашдырыр. Бу анда нитги ифадә едән (мүәллим) шүүрунда мејдана чыхан фикри образдан сөзә доғру кедир. Ешидән (шакирд) нәсә, әксинә, сөздән онун мә'насыны тәшкил едән фикри образда доғру кедир. Шакирд сөзүн мә'насыны өз әввәлки тәчрүбәсиндән асылы олараг гаврајыр. Ј. Лингард бу барәдә јазыр ки, һәллетмә габилитетиндән асылы олараг мә'лумат верәнлә мә'луматы гәбул едәнни мә'на саһәси арасында мүтләг ејнијјәт ола билмәз. (Бах. көстәрилән әсәри, сәһ. 280). Мә'нанын веримәси сөзләрин кодлашдырылмасы шәклиндә апарылып, анчаг сөз өзлүүјүндә үнсијјәтдә олан фәрдләрдән асылы олмајараг верилән вә анчаг сөзләрлә «ассосиасија» олуан мә'на дашыјычысы ола билмәз. Мә'на асылылыгдыр. Бу мә'лумат верәнни шәрһ дахилиндә сөзә вердији мә'на чаларындан ибарәтдир. Мә'луматы гәбул едән гаврадыгларыны әввәл мәнимсәдикләринә вә тәчрүбәдән актуаллашдырыдыгларына әләвә едир.

Нитги гаврама чохсәвијјәли вә чохпилләли просесдир. Тә'лим шәраитиндә нитгин гавранылмасы, һәр шејдән әввәл, мә'на гаврајышы кими гижмәтләндирилмәлидир. Мә'на гаврајышы нитги гаврајышын ән јүксәк сәвијјәсидир. Шакирдләр она јијәләндикдә артыг ајры-ајры дил һадисәләри илә дејил, мә'наларла әмәлијјат апарыр. В. А. Артјомов көстәрир ки, «инсан нитги гаврајаркән она нитг кими, јә'ни мүхтәлиф дил васитәләри илә бир-биринә бағланараг реаллашдырылан мә'лум мә'на вә образлы мәзмун кими ја-

нашыр» (Восприятие и понимание речи. «Ученые записки I МГПИИЯ», т. 8, 1954, сәһ. 199).

Шифаһи шәрһин кедишиндә бир-биринин ардынча фактлар вә мүддәаларын гавранылмасы контекст анлајышыдыр. Лакин шәрһ едилмиш материалын мәнтиги рабитәсини, јә'ни онун үмуми мәнтиги гурулушуну анламаг әсас чәһәтдир. Белә гурулуш анлајышы фактларла мүстәгил сурәтдә әмәлијјат апармағы, материалын дүшүнүлүб гавранылмасыны нәзәрдә тутан јүксәк пилләдир.

Шифаһи шәрһин контекст анлајышы асандыр, лакин шәрһи динләмәни дүзкүн тәшкил етдикдә, јә'ни шәрһ планла апарылдыгда, әјаниликдән истифадә етдикдә, гејдләр апардыгда вә с. шәрһ едилән материалын гурулуш анлајышы сәвијјәсинә галхмаг олур.

Мүәллим нитгин тәрзләри, үсуллары онун гавранылмасында мүһүм рол ојнајыр. Нитг фәалијјәти, бүтүн башга фәалијјәт нөвләри кими, мәгсәдин әввәлчәдән гојулмасы вә она наил олмағын оптимал васитәләринин сечилмәси илә әлағәдардыр. Мүәллим һәлә өз шәрһини планлашдыраркән шәрһә нечә башламағы, һансы үсул вә васитәләрин көмәји илә әсас фикирләри вермәји, нәтичәни вә с. өзү үчүн ајдынлашдырыр. Шәрһ заманы онун әввәлки материалла әлағәләрини, бу әлағәләрин формаларыны вә с. көстәрир.

Шәрһи гавраманы чәтинләшдирән чәһәтләрдән бири будур ки, о бирдәфәлик просесдир, ону керн гәјтармаг мүмкүн дејилдир. Бурада варлығын мүәјјән саһәсинин објектив шәрһи мүәллимин субјектив јанашма үсулу, онун тәфәккүр васитәләри, нитг тәрзләри илә вәһдәтдә верилир.

Шәрһетмә тезлији сүр'әтли оларса, шакирдләрин бир групу мүәллимин фикир ахынындан керн галмамаг үчүн онун мәзмунуну механики сурәтдә гаврајыр. Бу гаврама мәһсулдар олмур, биликләр јаддашда артыг јүкә чеврилир, башга биликләрлә әлағәләндирилмир, әмәли ишдә истифадә едилә билмә-

јан динамиклијә малик олмадығы үчүн тез унутулур.

Мүәллим шәрһинин јаваш сүр'әтә малик олмасы шакирдләрин диггәт јайыныгығы үчүн шәраит јарадыр. Ушаглар шәрһдән тәчрид олунур, мараг зәифләјир, беләликлә дә, шәрһин гаршысына гојулан мәгсәдә наил олмаг чәтинләшир. Бәс, шәрһ-етмәдә оптимал сүр'әт тезлијинә нечә наил олмаг мүмкүндүр? Оун әсас мејары нәдир?

Г. Б. Архипов көстәрир ки, тәгдим олунан сүр'әт тезлији шакирдләрин үмуми нитг тезлији илә мүгајисә едиллиб она јакынлашдырыларса, бу, нормал нитг сүр'әти кими сәчијјә-ләндирилә биләр. Бу һалда мә'луматын верилмәси вә гәбул едилмәсинин оптимал нитг режими јаранар, сынагдан кечириләнләр исә нәинки әсас фикри, һәмчинин оун бүтүн инчәликләрини асанлыгла тута биләр.

Бунунла бирликдә мүәллим материалын мәзмунундан асылы олараг шәрһин сүр'әт тезлијини дә идарә едир: мүрәккәб мәсәләләри изаһ едәркән сүр'әти азалдыр, фасиләләр едир, бә'ән нисбәтән анлашыгылы олан материалы сүр'әтлә дејиб кечир.

Мүәллимин шәрһи шакирдин мәнимсәмә фәалијјәтинин нәзәрдә тутан гаршылыгылы просесдир. Шәрһин мәгсәди дә шәрһ олунан материалын шакирдләр тәрәфиндән гавранылмасыдыр. Гавраманын нәтичә вә үсулларынын әввәлчәдән дегиг шәкилдә дүшүнүлмәси шәрһи тәнзиметмәнин илкин шәртдир. Шәрһ-етмә просесиндә мүәллим мәнимсәмәнин кедишинә даир реал мә'луматлар алмаса, өз ишини мәнимсәмәнин вердији бу мә'луматлар әсасында тәкмилләшдирмәсә, шүбһәсиз, шәрһин өзү һеч бир тә'лим әһәмијјәти олмајан бош бир шејә чевриләрди.

Бурадан да шәрһи гавраманын вә үмумијјәтлә шакирдләрин тә'лим фәалијјәтинин идарә олунмасында реал гүввә кими фәал рол ојнајан әкс-әлагә принципинин зәрурилији мејдана чыхыр.

Шәрһи гавраманын тәкмилләшдирилмәси:

а) шәрһ заманы әкс-әлагәнин һәгигилијиндән вә мөһкәмлијиндән;

б) алыннан әкс-әлагә мә'луматларынын кәмијјәт вә кејфијјәтиндән;

в) мә'луматлары гаршылыгылы олараг мүәллимин вә шакирдин ејни сүр'әтлә ишләмәк имканындан асылыдыр.

Мүәллим шәрһ едәчәји материалы әввәлчәдән биткин һиссәләрә ајырыр. Һәр бир һиссәнин тәгдим едилмәсиндән сонра мүәјјән суалларын кәмәји илә оун мәнимсәнилмә вәзијјәти һаггында мә'лумат әлдә едир, тәсһиһ апарыб шәрһи давам етдирир. Лакин сонрақы мәрһәләләрдә мүәллим һәр бир биткин һиссәнин сонунда суаллар гојмаг зәруријјәти һиссә етмир, шәрһин мәнимсәнилмәсини мүәјјән чәһәтдән әкс етдирән идраки тапшырыг верир вә јохлајыр, мүсбәт чаваб алдыгда шәрһи давам етдирир, мәнфи чаваб алдыгда әләвә изаһата әл атыр. Әлбәттә, бурада мүәллимин шакирдләрин идраки гәбилијјәтләринә дәриндән бәләд олмасы бу просесин өзүнүн структурунда да дәјишиклик етмәјә имкан верир. Мүәллим шәрһи гырмамаг, оун емоционал ефектинин зәифләтмәмәк, мәнимсәнилмә вәзијјәтинә даир әкс-мә'лумат алмаг үчүн вердији идраки тапшырыгын ја анчаг һәллетмә просесини, ја да анчаг нәтичәсини өјрәнмәси кифајәтдир. Әкс-әлагә принципини өјрәнән тәдгигатчыларын гејд етдији кими, һәррәкәтин тәнзиметмә әсасы олан харичи әкс-әлагә дахили әкс-әлагәјә чеврилир.

Мүәллим тәһлилин илк мәрһәләләриндә шәрһ олунан материалын мәнимсәнилмә вәзијјәтинин өјрәнмәк үчүн әкс-әлагәјә тез-тез әл атыр. Лакин сонрақы мәрһәләләрдә бу, дахили әкс-әлагәјә, өзүнәнәзарәт үсулуна чеврилир. Јалныз зәрури һәлләрда мүәллим харичи әкс-әлагәдән истифадә едир. Лакин һансы формада олурса-олсун, тә'лим просесиндә әкс-әлагә тәнзиметмә васитәси олур.



ПЕШӘҖӘ

ҮРӘКЛӘ

БАҒЛАНДЫГДА

Мүәллимләрнин январь мушавирәсиндә Агсу районунун Чалайыр кәндидәки орта мәктәбин педагожи коллективинин мүвәффегијәтләриндән әтрафлы данышдылар. Габагчыл мүәллимләр сырасында Тәјҗар Талыбовун адыны хусуси һөрмәтлә чәкдиләр. Гејд етдиләр ки, Тәјҗар мүәллим јени програм вә дәрсликләрлә иши бачарыгла гурур, онун шакирдләри јухары синифләрдә чәтилик чәкмәдән, мүвәффегијәтлә охујурлар.

Бир мүәллим кими мәндә Т. Талыбовун иш тәчрүбәси илә таныш олмаг һәвәси ојанды. Бу мәгсәдлә Чалайыр кәнд орта мәктәбинә кетдим. Мәктәбин директору Мейди мүәллимлә Т. Талыбовун дәрс дедији I синифә дахил оlanda һәлә дәрсин башланмасына хејли вахт вар иди. Тәјҗар мүәллим синифи, әјани вәсаит вә техники вәситәләри, шакирдләрин јохлама јазы дәфтәрләрини гајдаја салырды. Биз онунла көрүшүб таныш олдуг.

— Синфиниздә нечә шакирд вар? — дејә она ән'әнәви суалла мурачидәт етдим. О, синифдә 34 шакирдин тәһсил алдыгыны билдирди.

— Онлардан нечәси ә'ла гијмәтлә охујур?

— 20 нәфәр бүтүн фәиләрдән ә'ла гијмәт алыр. Галан шакирдләр исә «4» вә «5» гијмәтләрдә охујур.

— Бәс бу мүвәффегијәтләрә нечә наил олмашсунуз?

— Ушағын јухары синифләрдә мүвәффегијәтлә охумасында тәлимин биринчи или муһүм рол ојнајыр, — дејә Тәјҗар мүәллим өз иш тәчрүбәсиндән данышмаға башлады. — Бир гајда олараг мән илк дәрс илинә габагчадан чидди һазырлыг көрүрәм. «Әлифба», «Ана дили», «Ријазијјат» дәрсликләрини дәнә-дәнә нәзәрдән кечирир, методик әдәбијјатла таныш олур, тәгвим планы тәртиб едир, әјани вәсаит вә техники вәситәләри габагчадан гајдаја салыр, дидактик материал, һәтта бә'зи суал вә тапшырыглары һазырлајырам. Бундан башга илк дәфә мәктәбә кәләчәк ушагларын валидејнләри илә јахындан таныш олурам. Бунун әсасында шакирдләрлә көрәчәјим тәрбијәви ишләрин планыны тәртиб едирәм. Бүтүн булар јени дәрс илинә инамла башламагла, көрәчәјим ишләри ајдын баша дүшмәкдә мәнә чох көмәк көстәрир.

Сөһбәт заманы мә'лум олдуги, Тәјҗар мүәллим мәктәбин шакирдләрә мүсбәт тә'сир бағышламасына, онларын мәктәби, мүәллими севмәләринә, дәрсә һәвәс көстәрмәләринә наил олмаға чалышыр. Бунун үчүни дә о, бүтүн дәрсләрин тәшкилине чидди вә хусуси мәс'улијјәт һисси илә јанашыр.

Биз синифдә гојулмуш шкафда-
кы тәдрис ләвазиматыны нәзәрдән
кечирдик. Оун ичәрисиндә әлифба
кассасы, дилин тәдрисинә, нитг ин-
кишафына даир дидактик материал-
лар, мүхтәлиф һәндәси, ријази фи-
гурлар, пәркар, хәткеш, карандаш
гутулары, парчалар, саплар, рәнкли
кағызлар, мәктәб вә аилә һәјатыны
тәсвир едән шәкилләр вә с. вар иди.

Тәлимин илк мәрһәләсиндә дүз-
күн, тәмиз вә көзәл јазмағы бачар-
мағ ән мүһүм шәртләрдән биридир.
Одур ки, Тәјјар мүәллим шакирд-
ләрдә сәлигәли олмағ, јазы ишинә,
мәктәб ләвазиматына мәс'улијјәтлә
јанашмағ һисси тәрбијә едир. Ша-
кирдләрин сәһвсиз, сәлигәли вә кө-
зәл јазмалары үчүн бөјүк сәј кәстә-
рир. Јазы јазаркән дүзкүн отурмағ,
гәләми тутмағ, дәфтәр вә гурулајан-
дан истифадә етмәк гәјдаларыны
шакирдләрә дәгиг изаһ едир.

Т. Талыбов шакирдләрин јохлама
јазы дәфтәрләрини мүнтәзәм нәзәр-
дән кечирир, бурахылан сәһвләрә
вахтында дүзәлиш верир вә тәһлил
едиб һәр кәсә өз сәһвини баша са-
лыр. Бунун нәтичәсидир ки, шакирд-
ләр һәмишә јазы ишләриндән «А» вә
«Б» гижмәтләр алырлар.

Тәјјар мүәллим шакирдләрдә ифа-
дәли гираәтә һәвәс ојадыр. Оун тә-
шәббүсү илә синифдә кичик китаб-
хана тәшкил едилмиш, бурада ушағ
шаир вә јазычыларынын әсәрләри
топланмышдыр. Мүәллим бәдии
әсәрләри охујаркән гираәтин ифадә-
ли олмасына, интонасијаја, фасилә-
јә мәнтиги вурғунун јериндә ишлә-
дилмәсинә диггәт јетирир вә бүтүн
бу кејфијјәтләри шакирдләриндә
тәрбијә етмәјә чалышыр. Тәчрүбә
кәстәрир ки, шакирд ифадәли оху-
дуғу әсәрин мәзмунуну даһа јахшы
таврајыр. Мүәллим бу вә ја дикәр
кичик һекајәни охујуб гуртардыдан
сонра шакирдләрин әсәри нә дәрә-
чәдә мәнимсәдикләрини өјрәнмәк
мәгсәди илә гыса суал-чаваб апа-
рыр.

Шакирдләрин тәлим-тәрбијәсиндә
әлдә едилән бу мүвәфғәгиләрдә
синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар

тәдбирләрин дә бөјүк ролу олмуш-
дур. Тәјјар мүәллим дәрәсдән сонра
шакирдләри кәндиң вә рајонун та-
рихи јерләринә екскурсијаја апа-
рыр, рајонун адлы-санлы әмәк адам-
лары, мүһарибә ветеранлары илә
онларын көрүшүнү тәшкил едир.
Тәтил күнләриндә шакирдләри хү-
суси автобусла Бақыја кәтирир, он-
лары Ленин Мәркәзи Музејинин Ба-
кы филиалына, Тарих музејинә, Ни-
зами музејинә, 26 Бақы комиссары-
нын абидәсинә апарыр вә бу тари-
хи јерләр һагғында онлара әтрафлы
мәлумат верир. Бақыја сәфәр зама-
ны ушағлар Јури Гагарин адына пи-
онерләр сарајында пионерләрин фә-
алијјәти, Бақынын көрмәли јерләри
бәзи завод вә фабрикләрә таныш
олурлар.

Тәјјар мүәллим 20 ил әрзиндә
шакирдләрә елмләрин әсасыны өј-
рәтмәклә бәрәбәр, өзү дә мүәллим-
лик сәнәтинин сирләринә мүкәммәл
јијәләнмишдир; өз үзәриндә мүн-
тәзәм чалышмағы, билијини тәкмил-
ләшдирмәји севән бу ишкүзар мүәл-
лим мәтбуаты диггәтлә изләјир. О,
габагчыл педагожи тәчрүбәни өјрә-
ниб ишинә тәтбиг етмәји севир вә
бу ишә хүсуси әһәмијјәт верир.

Тәјјар мүәллим һәм дә јахшы ич-
тимаијјәтчидир. О, бир нечә илдир
ки, мәктәб валидејни комитәсинин үз-
вүдүр. Бош вахтларында тез-тез өв-
ләрә кедир, валидејнләрә педагожи
мөвзуларда мүхтәлиф сөһбәтләр кеч-
чирир. Оун «Ев тапшырыгыларынын
һазырланмасында валидејнләрин
шакирдләрә көмәји», «Дүзлүк вә
доғручулуг тәрбијәси», «Шакирд ку-
шәсини нечә тәшкил етмәли», «Јах-
шы охумағын сирри» вә башга мөв-
зуларда сөһбәтләрини валидејнләр
марағла динләјирләр.

Педагожи коллективин бүтүн үзв-
ләри, валидејнләр Тәјјар мүәллиме
бөјүк һөрмәт бәсләјир вә ондан ра-
зылығ едирләр. Партија вә һөкүмә-
тимиз Тәјјар мүәллимин әмәјини јүк-
сәк гижмәтләндирмишдир. Оун си-
нәсини «ССРИ Маариф әләчысы»
дәш нишаны вә бир нечә медал бә-
зәјир.

К. КӘРИМОВ.

КӨЗЭЛ НӘГМӘКАР

Р. ШӘФӘГ
бәстәкар

Азәрбајчан халгынын илк гадын бәстәкары, көнч нәслимизин севимли нәгмәкары Агабачы РЗАЈЕВА халг мусигиси мәнбәләриндән гыда алмыш, пүхтәләшмишди. Бәстәкар халг мусигисинин инчиләри олан — муғам, рәнк, тәсниф, гәдим маһнылар вә ојун һаваларынын көзәл вә маһир биличиси иди. Милли мусиги фолклорумузу дәриндән билмәси вә јарадычылығында онлардан усталыгла истифадә етмәси А. Б. Рзајеванын сәнәткарлығыны даһа жүксәк мәрһәләләрә жүксәлтмишдир. Халг мусигиси көзәл сәнәткарын сөзүн әсил мә'насында — јарадычылыг лабораториясына чеврилмишдир. Лиризм, инчә вә зәриф дујғуларла зәнкин мусиги образлары, сәмилик вә саф еһтирасла долу тембр бојалары илә рәнкарәнк вә парлаг мусиги — А. Б. Рзајева јарадычылығына хас олан сәчијјәви чәһәтләрдәндир.

Бәстәкарын мүвәффәгијјәтинин вә популарлығынын әсас сәбәбләри— онун мусиги дилинин садәлији, хәлгилији, услубунун ајдынлығы вә рәнкарәнклији, Азәрбајчан халг мусигиси фолклорунун ән көзәл ән'әнәләрини өзүндә тәчәссүм етдирмәсидир.

Мелодик зәнкинлик, интонасија мүхтәлифлији, ритмик мәзун, һармоник дилинин тәбиилији вә садәлији, һәр-һансы әсәр олурса олсун халг маһнысы формасына јахынлығы — бунларын һамысы А. Б. Рзајева јарадычылығынын әсас вә характерик чәһәтләрини тәшкил едир,



исте'дадлы бәстәкарын мусиги үслубуну мүәјјәнләшдирир.

Көзәл сәнәткарын јарадычылығында әсас јери — вокал мусигиси тутур. О, узун јарадычылыг јолу мүддәтиндә мәнсулдар вә интенсив ишләмиш, 250-дән артыг маһны, романс, мүхтәлиф инструментал жанрларында вә хор үчүн әсәрләр бәстәләмишдир.

Бәстәкарын вокал жанрында даһа сәмәрәли вә көзәл наилијјәтләр әлдә етмәси буна парлаг сүбүтдур. А. Б. Рзајева бөјүк шаирләримиз — Низами, Фүзули, Натәван, Вагиф, Нәсими, Сабир, С. Вурғун, М. Мүшфиг вә башгаларынын сөзләринә романслар јазмышдыр ки, онларын бир гисми милли вокал мусигиси хәзинәмизин ән дәјәрли инчиләри сајылып. Севимли бәстәкар рус поезиясынын улдузлары олан — Пушкин, Лермонтов вә Некрасовун јарадычылығына да бөјүк мараг көстәр-

миш, онларын сөзләринә көзәл вә е'чазкар романслар бәстәләмишдир. Һәммин романслар бу күн дә мугәнниләримизин репертуарыны бәзәјир.

А. Б. Рзајеванын ән јахшы маһныларынын башлыча гәһрәманы — парлаг сабаһымызын гуручулары, әмәк адамларыдыр. Бәстәкарын көзәл тәчәссүм етдирдији мусиги образлары галерејасында биз—памбыг тарлаларынын мәрд оғул вә гызларынын, гәдим Хәзәри фәтһ едән вә онун дибиндән нефт чыхаран гәһрәман нефтчиләрин, бәјүк шүчәәт вә рәшадәт көстәрән дикәр совет инсанларынын садә әмәјини әкс етдирән маһнылары севә-севә динләјирик. Көзәл сәнәткарын бирсыра вәтәһпәрвәрлик пафосу илә зәнкин, Лениһә, партијаја, Вәтәнә, мәһәббәтлә долу олан маһнылары вә хор әсәрләри дилләр әзбәридир. Бәстәкарын «Ленин», «Коммунизмә кедирик биз», «Нефтчи Гурбан», «Муғаһ гызы», «Чобан Гара», «Москва һаггында маһны» вә бир чох башга әсәрләри Азәрбајчан халгынын мусиги мәдәһијјәтинин фәхридир.

А. Б. Рзајева јаһадычылығында ушаг мусигиси әсас јер тутур. Бәстәкар ушаглары бир ән белә унутмурду; ушаг тематикасы ону даһм дүшүндүрмүш вә марагландырмышдыр. Тәсадүфи дејилдир ки, биз үмүмтәһсил мәктәбләринин мусиги фәһни үзрә програмларына нәзәр салсаг, орада А. Б. Рзајеванын бирсыра диггәтәләјиг вә ушаглар тәрәфиндән һәммишә севилә-севилә охунан маһныларынын адларына раст кәләрик.

I синфин програмында бәстәкарын Т. Елчинин сөзләринә бәстәләдији «Гарангуш», Т. Мүтәллибовун ше'р-

ләринә јаздыгы «Гыш маһнысы», «Достлуг гатары», «Гырмызы шар» вә с. диггәти чәлб едир. II вә III синифләрин програмына бәстәкарын бирсыра көзәл маһнылары даһил едилмишдир. «Сүлһ Ордусу», «Октјабр», «Кәл-кәл, а јаз күнләри», «Көзәл јолка», «Бајрагымыз», «Пионер галстуку» вә с. буна парлаг мисалдыр. IV, V вә VI синифләрин програмларында исә бәстәкарын орта јашлы мәктәблиләрин севијјәсинә ујғун маһнылары сечилмиш. Онларын јаш вә сәс тембри хүсусијјәтләри нәзәрә алынмышдыр. «Пионер дүшәркәмиз», «Кәһчлик нәгмәси», «Тракторчу маһнысы», «Пионер маһнысы», «Ај нәгмәси».

Севимли бәстәкарын сон ири һәчмли әсәри Мирварид Дилбазинин ејни адлы поемасы әсасында бәстәләдији «Күнәш ешги» адлы ушаг операсыдыр. Бу опера сәнәткарын ушагларә олан һәдсиз мәһәббәтинин ән парлаг тәзаһүрүдүр. А. Б. Рзајева һәммин операны Бақыдакы Гырмызы Әмәк Бајрагы орденли 190 нөмрәли мәктәбин нәздиндә бу мәгаләһини мүәллифинин тәшәббүсү илә јаранмыш Ушаг Опера Студиясына вермишдир. Һәммин студияһын иштиракчыларынын гүввәси илә операнын ајры-ајры фрагментләри тамашаја һазырланмышдыр. Бу опера М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Академик Дөвләт Опера вә Балет Театрынын Бәди Шурасы тәрәфиндән дә бәјәһилибдир.

Ушагларын севимли нәгмәкары 1975-чи илин јајында вахтсыз арамыздан кетмиш Ағабачы Рзајеванын ушаглар үчүн бәстәләдији «Коммунизмә кедирик биз!» маһнысыны (сөзләри Т. Мүтәллибовундур) охучуларә тәгдим едирик. (Бах: үз габығынын 4-чү сәһифәсинә).

„Ушаг бағчасында тәрбијә програмы“на даир методик көстәришләр*

Бөјүк группа әтрафла танышлыг вә нитг инкишафы үзрә мәшгәләләрин нумунәви сijaһысы

Адамларын һәјаты вә әмәји.

1. «Бизим ушаг бағчасы» мөвзу-сунда мусаһибә.

Ушаг бағчасында ким ишләјир? Дајә, ашбаз, тибб бачысы, палтар-јуан һансы ишләри көрүр?

2. Күчәјә экскурсија.

Кимин нә иш көрдүјүнә бахмаг, мәсәлән. киоскада сатычы гәзет вә журнал сатыр; шофер машин сүрүр, почталјон гәзет, журнал пајла-јыр, рәнксәз евин диварларыны рәнкләјир вә с.

3. Модалар ателјесинә (тикиш е'малатханасына) экскурсија.

Ателједә нә иш көрүрләр? Бура-да ким ишләјир? һансы палтарлары тикирләр? Кимин үчүн? Палтарла-ры нәдән тикирләр?

4. Фабрикдә вә е'малатханада палтарын нечә тикилмәси һаггында тәрбијәчинин сөһбәти.

Мүхтәлиф парчалардан үст вә алт палтары тикилир. Үст, алт пал-гарлары үчүн олан парчаларын нү-мунәләринә бахмаг. Бир нечә һазыр палтара (ушаг көјнәји, дон, кост-јум) бахмаг.

Палтарлара сәлигәли бәзәк вурул-масына ушагларын диггәтләрини чәлб етмәк. Фабрикин ады јазыл-мыш етикетә бахмаг.

* Әввәли мәчмүүнин 1974-чү ил 4. 6 вә 1975-чи ил 1, 2, 4, 6-чы нөмрәләрин-дә.

5. Ананын, нәнәнин әмәји һаггын-да мусаһибә.

Тәрбијәчинин суаллары үзрә јаш-лыларын евдә һансы иши јеринә је-тирмәләри һаггында (палтар јумаг, палтарын сөкүлән јерләрини сәлигә илә тикмәк, папаг, әлчәк, көјнәк вә с. тохумаг) ушагларын нағылы.

Ушаглар евдә јашлылара көмәк едирләрми? Нечә?

6. Тикинтијә экскурсија.

Фәһләләр нә тикирләр? Онлардан кимин нә иш көрмәсини (дивары ти-киб жүксәлдирләр, дамын үстүнү өр-түрләр, шүшәләри салырлар, дивар-лары рәнкләјирләр вә с.) мұшаһидә етмәк. Нечә мәртәбә тикилмәсини сәјмаг. Ушагларын диггәтини инша-атчыларын әмәјини јүнкүлләшдирән техникаја (галдырычы кран, јүк ма-шыны, өзүбошалдан машин вә с.) чәлб етмәк. Иншаатчыларын достча-сына, сәмими ишләмәләрини гејд етмәк.

7. Јахын күчәјә экскурсија.

Јени бинаја бахмаг, онун харичи әләмәтләриндән һансы бина олдуғу-ну (јашајыш еви, мәктәб, мағазә, ки-но-театр) мұәјјән етмәк. Биналары мұгајисә етмәк, ән һүндүрүнү вә гә-шәнкини көстәрмәк.

Күчәнин абадлашдырылмасына, сәкиләрә, ағачлара, коллара, чичәк-лијә диггәти чәлб етмәк.

Күчәдә тәмизлији көзләмәк, ла-зымсыз кағызлары, истифадә олун-муш билетләри вә с. атмаг үчүн кү-чәјә зибил габлары гојулдуғуну көстәрмәк.

8. Ушаг бағчалары үчүн шәкилләр серијасындан «Тикинтидә» шәкли

(мүәллифи Н. А. Пенјевскаја вә
J. И. Радина) үзрә мүсаһибә.

9. Бизим шәһәрдә, кәнддә ишлән
жән эмәк адамлары (тикинтидә иш
ләнләр, машин сүрәнләр, фабрик
дә, заводда ишлән фәһләр, мү
әллимләр, һәкимләр, сатычылар вә
башгалары) һаггында тәрбијәчинин
нағылы.

Ушаглар өз ата-аналарынын, ба
чы-гардашларынын һарада ишләмә
ләри һаггында мә'лумат верирләр.

10. Колхозчуларын көрдүкләри иш
һаггында тәрбијәчинин нағылы (шә
һәр ушаг бағларында бу мөвзуда
10—12 мәшгәлә апарылыр. Бу мөв
зу үзрә кәнд ушаг бағчаларында
ушагларла сөһбәт кечирилмир, чүн
ки онлар колхозчуларын эмәји илә
танышдырлар. Одур ки, ушагларын
билијини артырмаг вә дәгигләшдир
мәк үчүн онлары һејвандарлыг, гуш
чулуг фермасына, тарлаја экскурси
јаја апармаг мәгсәдәмүвафигдир).

Сүнбүлдә бунда дәнләри эмәлә
кәлән вахт вә тахыл жығымы вахты
тарлаја; от бичиләнә гәдәр вә бичи
либ гуртардыгдан сонра таја жыгы
ландә чәмәнлијә; ушагларын ев һеј
ванларынын, гушларын сахланылма
сыны вә онлара гуллуг едилмәсини
мүшаһидә етмәләри үчүн фермаја
экскурсија тәшкил етмәк.

11. Ев һејванлары һаггында тәр
бијәчинин нағылы.

Нағыл «Ев һејванлары» серија
сындакы шәкилләрин көстәрилмәси
илә мүшајәт едилир. Ушаглар кол
хозда олан гоһумларынын јанына
кетдикләри вә орада көрдүкләри һаг
гында данышырлар.

12. Колхозчуларын эмәји һаггында
ушагларла мүсаһибә.

Мүсаһибә бәдин әдәбијатын охун
масы, колхозчуларын эмәји нәтичә
синдә алынән мәһсулу (арпа, чов
дар, бунда вә онлардан һазырланан
мә'мулат; тәрәвәз вә мејвә; гојун
јуну вә ондан һазырланан мә'мулат
вә с.) ушаг бағчалары үчүн шәкил
ләр, иллүстрасијалар серијасындан,
мәсәлә, «Ев һејванлары», «Бәрәдә»
вә с. шәкилләрин көстәрилмәси илә
мүшајәт едилир.

13. Почта экскурсија.

Адамлар нә үчүн почта кәлирләр?

Ушагларын диггәти бир сыра адам
ларын марка, зәрф алмаларына,
башгаларынын мәктуб, бағлама,
барат көндәрмәләринә, үчүнчү
ләрин пул алмаларына, дөрдүнчү
ләрин телеграм вурмаларына чәлб
едилмәлидир. Ушагларла бирликдә
зәрф, марка алмаг, тәбрик телегра
мы вурмаг вә ја барат көндәрмәк
олар.

14—15. Почта көрдүкләри һаг
гында мүсаһибә.

Маркаја, открыткаја, зәрфә, үс
түндә үнван вә почтун штампы олан
зәрфә бахмаг.

Мәктубу евә кимин кәтирмәсини
дәгигләшдирмәк. Ушагларын ата
анасы мәктуб алырмы? Кимдән? Һа
радан? Почталјон мәктубдан башга
евә даһа нә кәтирир? (Гәзет, жур
нал, телеграм, барат вә с.). Ушаг
лара «Азәрбајчан пионери» гәзети
ни, «Көјәрчин» журналыны көстәр
мәк.

Хәстәләнмиш ушаглара, башга
ушаг бағчасынын ушагларына мәк
туб тәргиб етмәк. Зәрфин үстүндә
үнван јазмаг. Кәзинти заманы зәр
фи почт гутусуна атмаг.

16—17—18. Күчәјә экскурсија.

Күчәдән һансы машинларын кет
мәсини мүшаһидә етмәк, харичи кө
рүнүшләринә көрә онларын һәр би
ринин нәјә хидмәт етдијини мүј
јәнләшдирмәк (јүк машины, өзүбо
шалдан машин, автобус, такси вә
с.).

Јүк машины нә апарыр? Адамлар
автобусун, трамвајын, троллејбусун
дајаначаг јерини нечә билирләр?

Ушагларын диггәтини светофора,
әлиндә көстәричи ағачы олан ми
лис нәфәринә чәлб етмәк: о нәји көс
тәрир? Күчәнин бир тәрәфиндән о
бири тәрәфинә кечмәк гајдасы һаг
гында сөһбәт апармаг.

Ушагларын өз шәһәрләриндә (гә
сәбәләриндә, кәндләриндә) көрдүк
ләри машинлар һаггында данышма
лары.

19. «Адамлар нә илә кедирләр» ад
лы диафилм үзрә мүсаһибә.

Нә илә даһа тез кетмәк олар,
велосипедлә, јохса мотосикллә, га
тарла, јохса төјјарә, гајыг, кәми
илә?

20—21—22. Байрамгабагы күнлөрдө шәһәрин күчөлөрүнә, В. И. Ленинин абидәсинә, Вәтәнимизи мұһафизә едәнләрин монументинә экскурсия тәшкил етмәк.

23. Доғма шәһәр, кәнд һаггында мүсаһибә. Ушагларын олдуғлары јерләри онлара хатырлатмағ. Диапозитивләр, фотошәкилләр васитәсигә шәһәрин, кәндиң көрүнүшүнү көстөрмәк (диапозитивләри, фотошәкилләри, фото ишләрини валидејиләрлә бирликдә һазырламағ олар).

Шәһәрин, кәндиң нә илә (завод, фабрик, гушчулуг фермасы, көркәмли адамлары, абидәләри вә с.) мәшһур олмасы һаггында мүсаһибә.

24. Совет Ордусу һаггында тәрбијәчинин һағылы (шәкил үзрә).

Шәкилләрин мәзмуну: Совет Ордусунун парады. Һәрби тәјјарәчиләр, дәннзчиләр, танкчылар, һәрби техника (танклар, тәјјарәләр, һәрби кәмиләр) вә Совет Ордусуна аид китабларын охунмасы. Бејналмиләчилијә аид китабларын охунмасы.

25. Ушагларын диггәтини совет адамларынн достлуғуна чәлб етмәк. Ушагларә «Бизим кичик достларымыз» серијасындан «Јашасын совет ушагларынын достлуғу» адлы шәкли көстөрмәк.

Халг јарадычылығы инчәсәнәтини, мәсәләң, Азәрбајчан халг һахышлары илә бәзәдилмиш һаблары, һөхлом бочкаларыны, өзбәк касаларыны вә с. көстөрмәк.

26. «Әлчәк» Украјна халг һағылынын тәрбијәчи тәрәфиндән һағыл едилмәси.

27. А. Кононовун «Соколникдә јолка» һекајәсинин охунмасы. (Ејни мөвзуда шәклин көстәрилмәси).

В. И. Ленинин вә Н. К. Крупскајанын шәклини көстөрмәк.

28. М. Рылскинин «Ленин вә гызчығаз» ше'ринин охунмасы, П. Һүсејизадәнин «Әзиз бабамыз» ше'ринин тәкрар едилмәси.

29. В. И. Ленин музејинә (сәркијә, онун ады илә бағлы олан јерә) экскурсия. «В. И. Ленин вә ушаглар» мөвзусунда шәкилләрин көстәрилмәси.

30. Халгымызын В. И. Ленинин хатирәсини әзиз тутмасы һаггында тәрбијәчинин һағылы.

Шәһәрдә В. И. Ленинин абидәси вардыр. Завода, күчәјә, колхоза Ленинин ады верилмишдир. Гәбрәманлыг көстәрәнләр, ән јахшы ишләјәнләр Ленин ордени илә мұкафатландырылыр. В. И. Ленинин мұхтәлиф шәһәрләрдә олан абидәсинин фотошәкилләрини, Гызыл Мејдан вә Ленин Мавзолеји тәсвир олуған шәкилләри көстөрмәк.

Ушагларә һағылетмәнин өјрәдилмәси үчүн сентјабр ајынын 1-дән ијун ајынын 1-нә кими 36 мәшгәлә тәшкил олуңур.

Һағылларын вә һекајәләрин јенидән һағыл едилмәси 17—19 мәшгәлә.

«Ев һејванлары», «Биз ојнајырыг» серијасындан шәкилләр үзрә 10 мәшгәлә.

Ушагларын шәхси тәчрүбәсиндән һадисәләр вә тәәсүратлар һағыл етмәләри үзрә 9 мәшгәлә, мәсәләң, «Бизим ојунчағлар»—евдә ојунчағлары олан ушағлар онлары тәсвир едир (ојунчағын адыны дејир, һаричи көрүнүшүнү тәсвир едир, онунла ојнамағ гајдасыны сөјләјир, евдә киминлә ојнамасыны данышыр). Бу мөвзуда 3—5 мәшгәләнин апарылмасы мәсләһәт көрүлүр, беләки, һәр бир ушағ өз ојунчағы һаггында даныша билсин.

«Ушағ бағчасында севимли ојун». Ушағлар һансы ојуну даһа чоһ хошладығларыны, киминлә ојнамағ истәдикләрини, ушағларын нечә ојнамаларыны тәсвир едирләр. Бу мөвзу үзрә 2—3 мәшгәләнин апарылмасы мәсләһәт көрүлүр.

«Биз мешәдә киләмејваләри нечә јығдыг», «Гардашымла (бачымла, аһамла) I Мај нүмајишинә нечә бахдыг» мөвзусунда һағыл етмәк.

Ушағларын севимли һағыллары, истираһәт күнү валидејиләри вә достлары илә мәдәнијјәт паркына кәзинтијә кетмәләри һаггында һағыллары.

Мәктәбә һазырлыг групунда әтрафла танышлыг вә нитг инкишафы үзрә

мәшғәләләр ин нүмунәви сийаһысы.

Мәктәб. Октјабрјатлар. Пионерлар. Экскурсија.

1. Мәктәб бинасына вә мәктәб сәһәсинә бахмаг.

2. Ики-үч синиф отағына (ибтидаи вә јухары синифләрдә), идман залына бахмаг.

3. Пионер отағына бахмаг.

4. Тәлим е'малатханасына бахмаг (тәһлүкәсизлик гәјдасыны изләмәји јаддан чыхармамаг).

5. Мәктәб китабханасына кетмәк.

6. Пионер евинә (вә ја сарајына) кетмәк.

7. Мәктәб ләвазиматы (дәфтәр, дәрслик, гәләм, карандаш, хәткеш, гәләмдан вә с.).

Ушаглар тәрбијәчинин кәтирдји мәктәб ләвазиматына бахыр, суаллара чаваб верирләр: Бу нәдир? Бу нә үчүн ләзимдыр? Мәктәб ләвазиматыны һарада дүзәлдирләр? вә с.

8. Мәктәб һаггында.

Ушаглар мәктәбә экскурсија вахты көрдүкләрини данышырлар, мәктәбли бачы вә гардашлары һаггында сөјләјирләр; 3. Агајеванын «Кәдирәм мәктәбә» ше'рини әзбәрдән дејирләр.

Тәрбијәчи ушагларын дәрсдә е'малатханада өјрәндикләри чохла марағлы ишләр вә мәктәбдә кимләрин (директор, мүәллим, хадимә, пионер дәстә рәһбәри, һәким вә башгалары) ишләмәсиндән данышыр.

9. Пионерләр һаггында.

Ушаглар мәктәбдә, пионер евиндә, пионер сарајында көрдүкләри, өз пионер бачы-гардашлары һаггында данышырлар. Тәрбијәчи пионерләрин ајры-ајры гәһрәманлыгларындан, јахшы ишләриндән данышыр.

10. Мәктәбин пионер отағында пионерләрлә көрүш.

Ушаглар пионер тәшкилатынын иши һаггында дәстә рәһбәринин данышығыны динләјир, чәкдикләри шәкилләрдән пионерләрә һәдијә верирләр (рәсмләрин нүмунәви мөвзулары: «Бизим ушаг бағчасы», «Бизим севимли нағылларымыз», «Биз бостанда ишләјирик»).

11. Китабхана. Китабларын сахланылдығы јерә бахмаг.

Китабхана мүдирини китабларын охучуларә нечә верилмәси, охучулар үчүн нә кими гәјдаларын олмасы һаггында данышыр; ушаглар өз севимли китаблары һаггында данышыр, әзбәрдән ше'р дејирләр.

12. Китаб мағазасы.

Мағазада һансы шө'бәләрин олмасы һаггында сатычы илә сөһбәт; ушаглар, мәктәблиләр вә јашлылар үчүн китаб шө'бәләрини, откриткалар, шәкилләр сатылан шө'бәнини, шәкилли китаблары, плакатлары ушагларә көстәрмәк. Групдакы китаб кушәси үчүн китаб вә ја јазычыларын (М. Ә. Сабирини, А. Шагини, А. С. Пушкинини, С. Ј. Маршакын, В. В. Мајаковскинин) шәкилләрини алмаг мәсләһәт көрүлүр.

13. Гәзет көшкү.

Көшкдә нә сатылдығыны билмәк, «Азәрбајчан пионери» гәзетини, «Көјәрчин», «Весјолье картинка» журналларыны, откритка, эәрф вә нишанлар алмаг вә онлара анд мүсәһибә апармаг.

14. «Китаб далынча сәјаһәт» адлы диафилмә бахмаг. Диафилмдә китабларын јарадылмасы үзәриндә кимләрин ишләмәсиндән данышылыр. Бунун мөзмуну үзрә мүсәһибә апармаг.

15. Бизим китаблар.

Мүхтәлиф характерли бир нечә китаба бахмаг: шәкилли ушаг китабларына, нағыллар вә һекајәләр мәчмуәсинә (бир мүәллифин, мәсәлән, Х. Әлибәјлинин), әсәрләр мәчмуәсинә, дәрсликләрә вә с. (гејд етмәк ләзимдыр ки, адамлар китаблардан чохла вә ләзимлы шејләр өјрәнирләр). Ушаглар «Китаб далынча сәјаһәт» диафилмини хатырлајыр вә китабы кимләрин дүзәлтмәси, онун һарада сатылмасы, евдә охумаг үчүн һарадан алынмасы, евдә китабын һарада сахланылмасы барәдә данышырлар.

Көстәрилән диафилм ушаг бағчасында олмадыгда тәрбијәчи ушагларә јазычынын, рәссамын, китаб чап едән фәһләләрин әмәјиндән данышыр.

16. Ушаг багчасынын жахынлыгындагы күчөжө экскурсия.

Ушагларын диггетини мағазалара, е'малатханалара, мүэссиселәре чөлбөтмөк. Орада кимләрин ишләдијини сорушмаг (мағазара сатычылар, кассирләр; е'малатханаларда пинәчиләр, чәкмәчиләр; ателједә дәрзиләр, палтарбичәнләр вә с. ишләјир).

17. Тикинтијә экскурсия.

Нә тикирләр? Тикинтидә кимләр ишләјир? Фәһләләр, ишшаатчылар, кранчы, бәнна, јергазан, тахтапушчу, малакеш, рәнксаз вә башгалары.

Тикинтијә механизмин көмәји: галдырычы кран, јүк машинлары вә с. Еви нәдән тикирләр? Кәрпичдән, дашдан вә ја һазыр һиссәләрдән (блок, аракәсмә).

18. Күчөжө экскурсия.

Ушагларын өз микрорајонлары илә танышлығы давам етдирилир. Бунлар јахынлыгыдагы мағазаларын, идарәләрин, е'малатханаларын олмасыны, шосе јолунун һарадан кечмәсини, сәрнишин дашијан нәглијат дајаначагынын һарада јерләшмәсини вә с. өјрәнирләр.

Ушагларла бу вә ја дикәр бинаја нечә кечмәјин (тез вә раһат) мүмкүн олмасыны мүзакирә едирләр: бу, јохланылыр вә сечилмиш маршрут гијмәтләндирилир.

19. Фабрика (завада) экскурсия.

Харичи көрүнүшүнә бахмаг (фабрикајин јашајыш биналарындан фәрги), кириш јолу, фәхри лөвһә, мүэссисәдә фәһләләрин нә иш көрмәләри һаггында тәрбијәчинин нағылы.

20. Кәнд зәһмәткешләри (шәһәр ушаглары үчүн), мүхтәлиф ихтисаслар (сағычы, чобан, тракторчу, комбајчы вә башгалары) һаггында тәрбијәчинин нағылы. Ушагларда кәнд зәһмәткешләринә һөрмәт тәрбијә етмөк. Нағылетмә заманы шәкилләрдән вә кәнд тәсәррүфаты мәһсулларындан (сүнбүлдән, буғдадан, тәрәвәздән, мејвәләрдән, сүд мәһсулларындан вә с.) истифадә етмәк олар.

21. Ев ишләринә көмәк едән механизмләр вә эмәк аләтләри һаггында.

Ушаглар евдә јашлыларын тикиш машины, тозсоран, палтарјујан ма-

шын, әт машины, шотка, чәкич, кәлбәтин вә мишарла көрдүкләри иш һаггында данышырлар.

22. Ушаг багчасында вә евдә мебел.

23. Габ-гачаг вә мөтбөх аваданлығы.

24. Кејим.

Мүсаһибә үчүн әјани материал әшјаларын өзү ола биләр (габ-гачаг, кејим вә с.). Әшјаны нүмајиш етдирмәк мүмкүн олмадыгда шәкилләрдән истифадә едилә биләр.

Ушаглар бир иш үчүн мүәјјән едилмиш, лакин мүхтәлиф формада вә мүхтәлиф материалдан олан әшјалары мүгајисә едирләр: стәкан, парч, финчан, дајаз вә дәрин бошгаб; мебел. стул, кресло, күрсү, буфет (сервант), китаб шкафы, тахт, чарпајы; кејим: дон, сарафан, гыш вә јај палтосу вә с. Мүәјјән иш үчүн лазым олан әшјалар үмумиләшдирилир вә тәсниф едилир: мәсәлән, чај габлары, хәрәк габлары мөтбөх аваданлығыдыр.

Тәрбијәчи адландырылан әшјаларын ким тәрәфиндән һарада һазырландыгы һаггында данышыр: мебел фабрикинә, сахсы заводунда, тикиш маллары фабрикинә вә с. һазырланыр.

25. Бизим шәһәрин (кәндин) күчәләриндә нә илә кедирләр?

Автобуслар таксинин, трамвајла, троллејбусун, велосипедлә мотосиклин нә илә фәргләндији мүгајисә едилир.

Ушагларын мүхтәлиф нәглијатда кетмәси һаггында данышмалары. Автобусларда, троллејбусларда, трамвајларда кетмәјин гајдалары. Трамвајын билетинин вә башга билетләрин көстәрилмәси. Ичтимаи нәглијатда өзүнү апармаг гајдалары һаггында ушагларла сөһбәт.

26. Адамлар өлкәнин узаг јерләринә нә илә кедирләр? Шәһәрдән шәһәрә, кәндә нә илә кетмәк олар? Кәндә ким кедәчәкдир? Башга шәһәрә ким кедәчәкдир? һансы шәһәрә? Кимә? Нә илә кетдиниз?

Јердә дәмйр јолу илә гатарла, автобуслар, араба илә, фәјтонла, атла, чајда, дәннәдә көми илә, гајыгла,

навада тэҗҗарэ вэ вертолјотла кедарлэр.

Машыны ким дүзэлтмишдир? Ону ким идарэ едир? Тэрбијэчинин өзүчүн мараглы сәјаһәтиндән данышмасы.

27. Валидејиләрин, јахын гоһумларын истеһсалатда, мүәссисәдә вэ башга јерләрдә әмәји һаггында.

Ушагларын валидејиләринин, бөјүк бачы вэ гардашларынын һарада ишләмәләри вэ ишдә нә етдикләри һаггында данышмалары.

Тэрбијэчи тәрәфиндән В. Мајаковскинин «Ким олмалы» китабынын охунмасы.

28. В. И. Ленинин абидәсинә экскурсија. Абидәјә бахмаг, күл дәстәләри гојмаг.

29. Бөјүк Вәтән мүһарибәси гәһрәманларынын хатирәсинә гојулмуш абидәјә, монументә экскурсија. Күлләрин гојулмасы.

30. Шәһәрдә (кәнддә) абидә гојулан јерләрә экскурсија мәсәлән, Бақыда В. И. Ленин Мејданына, 26ларын, М. һүсејизадәнин абидәсинә, С. М. Киров адына парка, Киров-абадда В. И. Ленинин, Гатыр Мәмәдин, Исафил Мәмәдовун, Салјанда Ј. Гасымовун абидәсинә, Көјчәјдә оглуну мүһарибәјә јола салмыш ананын һәјкәли үстүнә вэ с. экскурсија тәшкил едилер.

31—32 Мәдәнијјәт евинә, университетә, институтә, техникума, почта, театра, рәсәдханаја, кәнд Советинә, стадиона вэ с. јерләрә экскурсија.

Күзәдәки евләрин нечә бәзәдилмәсинә бахмаг. Тэрбијэчи ушагларын диггәтинин В. И. Ленинин портретинә, ССРИ вэ Азәрбајчанын дәвләт бајрагларына, өлкәмизин емблеминә: ораг вэ чәкичә, Совет Иттифагынын кербинә чәлб едир, ушагларын анлајышына мүвафиг олан плакатларын мәтнини охујур.

33—34. Тэрбијэчинин Москва һаггында данышмасы вэ мүсаһибәси (шәкилләр үзрә). Гызыл Мејдан, В. И. Ленинин Кремлдә кабинетини, Кремлин Гурултајлар Сарајы. Кремлин Москва чајы тәрәфдән көрүнүшү, Пушкинин абидәси, Метро стансијасы вэ с. Москва һаггында һекајә вэ ше'рләрин охунмасы.

35—36. «Ушагларә В. И. Ленин һаггында» шәкилләр серијасындән В. И. Ленин һаггында шәкил үзрә мүсаһибә. Ушаглар тәрәфиндән Ленинә һәср едилмиш ше'рин дејилмәси вэ нәғмәнин охунмасы. Тэрбијэчинин Ленин һаггында данышмасы. (А. Кононов «Бөјүк ағач», «Имәчилик», «Кашино кәндиндә», М. Рылски «Ленин вэ гызчыгаз», Ј. Пинјасов «Ади әлчәкләр», А. Кононов «Соколникидә јолка» вэ с.).

37—38 Ленинин севдији мусиги әсәрләринин грамофон јазысынын динләнилмәси (ушагларын анлајышына ујғун олмасы нәзәрә алынмалы).

Ше'рләрин охунмасы: М. Дилбази «Ленин бабамыз», М. Сејидзәдә «Ленин».

39. Совет Ордусу һаггында мүсаһибә (илбоју бир нечә мүсаһибә).

Ушагларын Совет Ордусунда гуллуғ едән вэ ја ордудан тәрхис олуна, һансы һиссәдә ишләјән вэ ја ишләмиш олан бөјүк гардашлары вэ ја јахын адамлары һаггында данышмалары.

Һәрби техниканы (танклары, тәјҗарәләри, ракетләри, кәмиләри, суалты гајыглары вэ с.). Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә, Вәтән јолунда өз һәјатларындан кечән һәмјерлиләри мизи тәсвир едән иллүстрасијаларын көстәрилмәси.

Мүсаһибәјә Совет Ордусу һаггында һекајәләр, ше'рләр дахил едилер: Ә. Гәмбәров «Намә'лум әскәрин гәбри јанында», М. Ибраһим «Балача капитан».

40—41. «Бизим кичик достларымыз». Шәкилләр үзрә мүсаһибә (Ј. А. Пенјевскаја вэ Ј. И. Радинанын тәртиб етдикләри шәкилләр серијасындән).

42. Украјна һаггында мүсаһибә.

Тэрбијэчи ушагларә М. Рылскинин «Ленин вэ гызчыгаз», Н. Забиланын «Јасочканын бағчасы», «Балача Маринка», Украјна халғ нағылы «Әлчәк» адлы китаблары көстәрир вэ дејир ки, бу китаблары рус јазычылары рус дилинә, сонра Азәрбајҗан јазычылары Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә етмишләр. Тэрбијэчи ше'рләри јадларына салыб әзбәрдән

демәји тәклиф едир. Тәрбијәчи ушагларга суал верир: ким ата-анасы илә Украјнага кетмишдир? Орада кимин гоһумлары, достлары вардыр? Онлар һансы шәһәрдә (кәнддә) јашајырлар? Тәрбијәчи өзүнүн орага кетмәсиндән данышыр. Ушагларга Украјнанын һәр һансы ушаг бағчасы илә мәктублашмага мараг јарадыр.

43. Украјна ушаг бағчаларындан биринә мәктуб тәртиб етмәк.

Ушаглар ушаг бағчасында өз һәјатларындан мәлумат верирләр (нә илә мәшгул олмаларындан, нәји вә нечә ојнамаларындан вә с.), өз шәһәрләри (кәндләри) һаггында јазырлар (шәһәрин, кәндин ады, евләри, абидәләри, парклары), гаршыдакы бајрамларыны тәбрик едирләр вә с.

Доғма шәһәрин абидәләри, күчәләри тәсвир олуан открыткалары вә ушаг бағчасынын фото-шәклини зәрфин ичинә гојурлар.

44. Севимли нағыл вә китаб һаггында мүсаһибә.

Ушагларын нағыл етмәләри үзрә мәшғәләләр сентјабр ајындан ијун ајынын 1-нә кими 35—40 мәшғәләдән аз олмамагла кечирилик. Нағылын, һекајәнин јенидән сөйләнилмәси үзрә 20 мәшғәлә верилир.

Шәкил үзрә 8—10 мәшғәлә: «Шар учду», «Нүмајишдә», «8 Мартда анага һәдијә», «Әзиз гонаглар», «Илин фәсилләри» (Сәккиз шәкилдән ибарәт олан бу серијанын 3—4 шәклиндән истифадә етмәк олар).

Ушагларын шәхси тәчрүбәсиндән 7 мәшғәлә нәзәрлә тутулур, онларга һәрәкәт вә һадисәләри ардычыл вә рабитәли тәсвир етмәк өјрадилир.

1. «Бизим бостан» мөвзусунда нағыл етмәк. Биз турпу нечә јетишдирдик? Биз нохуду нечә јетишдирдик? Биз хијары нечә јетишдирдик?

2. Нөвбәтчинин иши һаггында нағыл етмәк (стол үзрә, тәбиәт кушәсиндә вә мәшғәләләрдә нөвбәтчилик).

3. Биз нә бачарырыг? Мәктубу нечә көндәрмәк? Чөрәк мағазасындан чөрәји нечә алмаг? Күчәни нечә кечмәк?

4. Бизим ојунлар һаггында: «Сичан-пишик», «Шәһәрчик», «Үчүнчү артыгдыр», «Һијләкәр түлкү» ојунларыны нечә ојнајырлар? Ојунлары бир-бир тәшкили һаггында данышырлар. Сајмачаны јада салмаг.

Ушагларга әшјалары, шәранти рабитәли тәсвир етмәји өјрәтмәк.

5. Бизим ушаг бағчамыз.

Ушаглар өз ушаг бағчаларыны өјрәнишләри — груп отағындан зала, мүдирин, һәкимин кабинетинә, кичик група, мәтбәхә нечә кечмәк олар?

Бизим зал һаггында данышмаг: залын диварларында нә кими шәкилләр, портретләр асылмышдыр, пәрдәләр нә рәнкдәдир, залда нә кими вәсаитләр вардыр, онлар нечә сахлаанылыр, залда олан мусиги аләти нечә адланыр, залда биз нә едирик?

6. Һәр һансы бир һејванын тәсвири (мүшаһидәдән сонра јаддаш үзрә).

Кимин евиндә (вә ја гоншусунда) пишик, ит вә ја башга һејван, гуш вардыр? Бу һејванларын бөјүк, кичик олмасы, түкүнүн рәнки, сәсинин нечә олмасы вә с. һаггында ушагларын сөйләмәси.

7. Ушағын јашадығы еви тәсвир етмәси.

Ушаг евин нечә мәртәбәли олмасы, гапысынын, диварларынын рәнки, лифтин, һансы мағазанын олмасы һаггында данышыр.

Тәрбијәчинин тәклиф етдији һекајәләрин, нағылларын мөвзусу әтрафында фикирләшмәк үзрә 5—6 мәшғәлә апарылыр.

Нүмунә үчүн мөвзулар (тәрбијәчи истәдикдә башга мөвзу верә биләр): «Кичик гыз биринчи күн ушаг бағчасында», «Ушаг бағчасында кирпинин мачәрасы», «Ајы анадан олан күнүнү нечә бајрам етди», «Бизим күчүкләр», «Кәзинтидә күлмәли һадисә», «Мән күчүјү нечә тапдым?».

(Арды вар).

Ушаглара күчә һәрәкәти гәјдаларыны өјрәдәк

Мәчмуэмиздә ушаглара күчә һәрәкәти гәјдаларынын өјрәдилмәси үчүн бир нечә мәгалә дәрч едиләчәкдир. Бу гәјдаларын өјрәдилмәсиндә ојунлар, ше'рләр вә нағыллардан мүһүм бир васитә кими истифадә олуначагдыр. Она көрә дә гәјдалардан әввәл ојунларын изаһы просесиндә адлары чәкилән ојунлар, ше'рләр вә нағыллар верилир.

Тәчрүбә көстәрир ки, ушаглара күчә һәрәкәти гәјдаларыны өјрәтмәјин сәмәрәли јолларындан бири ојундур. Ојун заманы, онун бу вә ја дикәр шәртләринә әмәл етмәк мәчбуријјәти алтында ушаглар ејни заманда һәм дә һәрәкәт гәјдалары илә јахындан таныш олур вә онун мүһүм тәләбләрини тез мәнимсәјирләр. Сүрүчүнүн, һәрәкәт низамлајычысынын ким олдугуну ојун заманы онлар даһа асан дәрк етмәјә башлаыр вә онларда һәмин пешә саһибләринә һөрмәт вә еһтирам һисси ојаныр.

Һәрәкәт гәјдаларынын өјрәдилмәсиндә естетик тәрбијә үзрә мәшгәләләрин имкан вердији васитәләрдән, о чүмләдән шәкил чәкмә, јапма, аппликасија, конструксија етмәк, нәғмә вә с. кими ушаглара емоционал тә'сир көстәрән бүтүн васитәләрдән истифадә етмәк дә вачибдир. Ушаглар һәвәслә шәкил чәкир, пластилиндән мүхтәлиф фигурлар жапырлар. Онлара пластилиндән машынын, свегафоруи, низамлајычынын фигурларыны јапмағы, јахуд күчәнин шәклини чәкмәји тапшырмаг олар. Һәтта онларла «Низамлајычынын, мејданчанын, јахуд да һәрәкәт гәјдаларыны позанларын шәклини ким даһа јахшы чәкәр?» мөвзусунда мүсабигә дә кечирмәк олар. Белә тапшырыглары ушаглара истираһәт күиләри үчүн вермәк даһа јахшы олар. Бу ишдә валидејләрин ушаглара јардым көстәрмәси јалныз хејир верә биләр.

Ушаг бағчаларында һәмин мәсәлә илә әлагәдар сәрки тәшкил етмәк, јахуд шәкилләрдән, аппликасијалардан албомлар дүзәлтмәк, гәлибләрә мүвафиг һәдијјәләр дә пајламаг олар. Әлбәттә, шүбһә јох ки, ушаглара һәрәкәт гәјдаларынын өјрәдилмәсиндә гираәтин имканлары даһа кенишдир. Ашағыда һәрәкәт гәјдаларынын өјрәдилмәси ишиндә мәгсәдәујгун сајылан бир нечә ојунуи вә нағылын мөзмуну верилир.

Ајболитин јанына кедирик

Бу ојуну јајда ушаг бағчасынын мејданчасында, гышда исә груп оғағында, јахуд бағда кечирмәк мәсләһәт көрүлүр. Ојунда бөјүк вә мәктәбә һазырлыг группларынын ушаглары иштирак едирләр.

Дәшәмә үзәриндә (јахуд асфалтда), табаширлә јол ајрычлары, нијадалар үчүн кечидләр ишарә олунур, бир, јахуд ики нәфәр низамлајычы тә'јин едилир. (Һәмин ојунда низамлајычы вә доктор Ајболит ролларында чыхыш етмәк үчүн јахынлыгда јерләшән мәктәбин пионерләрини, ДАМ әмәкдашларыны да дә'вәт етмәк олар). Јолун формача һалга шәклиндә, мүмкүн гәдәр узун дүзәлдилмәси мәсләһәт көрүлүр. Ушаглар башларына бу вә ја дикәр һејваны хатырладан мүхтәлиф папаглар кејир, јолун гуртарачағында отуруб, онлары сәбирсизликлә көзләјән һәким Ајболитин јанына кедирләр. Белә ки, әкәр велосипед варса, онлар гоша-гоша велосипедә минәрәк һәрәкәт едир. Велосипед олмадыгда исә пијада кедирләр. Бу заман низамлајычылар

Јолу кечмәк, дајанмаг гәјдаларыны позанлары гејдә алырлар. Бүтүн һејванлар һәким Ајболитин јанына кәлиб чатандан сонра гәјдапозанларын кунанлары төһлил олунмаға башланыр. Јол низамлајычылары гәјдапозанлары нөвбә илә чағырырлар.

Һәким Ајболит е'лан едир ки, һејванлардан бир нечәси машын алтына дүшмүшдүр. Машын онларын башыны вә пәнчәләрини әзмишдир. Һәмни һејванлар мүаличә үчүн Ајболитин јанына кәлмәлидир. Јол боју дүзкүн һәрәкәт едәнләр Ајболитдән һәдијә (хырда ојунчаглардан, ширни,јатдан, ушагларын тәсвири фәалијјәт үзрә јахшы әл ишләриндән һәдијә кими истифадә етмәк олар) алырлар.

Светофор

Ојун ушаг бағчасынын саһәсиндә кечирилик. Јол ајрычлары вә кечидләр габагчадан ишарә олунур. Мәркәздә күрәјиндә вә дөшүндә гырмызы, чијинләриндә јашыл, әлләриндә исә ики сары даирә тутан оглан («Светофор») дајаныр.

Ушаглар күчәни пијадалар үчүн кечидлә кечмәјә башлајырлар. «Светофор» исә каһ архасы, каһ да јаны илә онлара тәрәф чевриләрәк мувафиг сурәтдә ја кечмәји гадаған едир, ја да ичазә верир.

Сары ишығын нә демәк олдуғуну ушаглар билмәлидирләр. Әкәр оглан («Светофор») әлиндәки сары даирәләри јухары галдырмышса, демәли, күчәни кечмәк олмаз. Буна јалныз һазырлашмаг лазымдыр. Күчәни кечмәкдә олан, лакин буна мачал тапмајанлар исә күчәни ортасына чатыб бурада дајанмалы вә јашыл сигналы көзләмәлидирләр.

Ојуну «Светофору» низамлајычы илә әвәз етмәклә дә апармаг олар. Гәјдапозанлар бу ојунда чәримә олунурлар: онлар өз сәһвләрини изаһ едирләр.

Лабиринт

Ушаглар ајры-ајры нишан ишарәләри илә («Кириш гадағандыр», «Пијадалар кечиди», «Велосипедлә һәрәкәт гадағандыр» вә с.) таныш олдуғдан сонра лабиринт ојуну кечирилик.

Ғышда гар топалары илә 1 метр мәсафәдә, 0,5—0,7 м һүндүрлүкдә лабиринт гурулуру. Јајда диварын һүндүрлүјүнү азалтмаг шәрти илә лабиринти гумдан, кәрпичдән дә дүзәлтмәк олар.

Лабиринтин ичәрсиндән мувафиг нишанлар асылыр. Ушаглар јајда велосипед, ғышда исә санка илә нишанлара дәгиг риајәт етмәклә лабиринт бојунча һәрәкәт едирләр. Гәјданы позмајан ушаглар лабиринтдән сәрбәст кечиб кедә биләрләр.

Јашыл көз

Һәрәкәт гәјдаларыны мәнимсәтмәк үчүн техники васитәләрдән дә истифадә етмәк олар.

Ушаг бағчасынын кириш гапысында һәгиги светофор да гурашдырмаг олар. Ушаглар кәзинтидән гајыдаркән тәрбијәчи әввәл гырмызы ишығы гошур — кетмәк олмаз, сонра сарыны — һазырлашын, бинаја јалныз јашыл ишыгда дахил олмаға ичазә верилир.

Беш-алты күн белә мәшгдән сонра бүтүн ушаглар, биләчәк вә јадда сахлајамаглар ки, јалныз јашыл ишыг көрүнәндә кечмәк лазымдыр.

Светофор

Биз дајандыг, дикәр автомобилләр дә дајандылар, һәтта трамвај да дајанды.

Мән сорушдум:

— Нә үчүн?

Анам баша салды:

— Бах, одур, гырмызы фәнәри көрүрсәнми? О, светафордур. Мән күчәнин үзәриндә мәфтилдән асылмыш светафору көрдүм. О гырмызы ишыг сачырды.

— Биз чохму көзләжөчөйик?

— Јох. Инди кедәчөйик.

Намы гырмызы фәнәрә бахырды. Бирдән о, сары, сонра да тездиклә јашыл ишыг салмаға башлады. Биз күчәни кечдик. Бундан сонра гырмызы фәнәр бир даһа јанды.

— Әми, дајанын! Гырмызы ишыг јаныр!

Сүрүчү машыны сахлады, дөндү вә деди:

— Афәрин сәнә!

Биз бир даһа дајандыг. Бу дөфә һеч бир ишыг јанмырды. Јакин мән башына ағ шапка гојмуш вә әјнинә ағ көјнәк кејмиш һүндүр бојлу милис ишчисини көрдүм. О, әлини јухарыја галдырмышды. Бир аздан сонра әлини ашағы салды. Бу заман биз күчәнин о бири тәрәфинә кечдик. Елә ки, милис нәфәри әлини јухары галдырды, бүтүн һәрәкәт едәнләр: автомобилләр, трамвајлар јерләриндәчә дајаныб дурдулар.

Б. Житков

Велосипедсүрән довшан

Велосипедә минмиш довшан мешәдәки чығырла сүр'әтлә һәрәкәт едәрәк «ПИ-ПИ!» дејә бағырырды. һәмин парылдајан икитәкәрли велосипеди онун үчүн ата довшан алмышды. Евдән чох узаға кетмәјин гадаған олунамасына бахмајараг, о, велосипедлә бир гәдәр кәзмәк хәјалына дүшдү.

— Сән велосипед сүрмәјин гајдасыны билмирсән. Өзүнү көзлә һа, бирдән бәлаја дүшәрсән — дејә атасы ону хәбәрдар етмишди. Амма довшан атасынын сөзүнә бахмады. Истәди ки, онун велосипедини нечә јарашыглы олдуғуну һамы көрсүн. Мешәдәкиләрин һамысы билсин ки, о, велосипеди нечә дә бојук сүр'әтлә сүрә билир.

Мешәдә јашајанлар чығыр бојунча кәзмәјә чыхмышдылар. Дәләләр, түлкүләр, һәтта боз гурдун өзү дә бурада иди.

Бирдән — велосипед, көрүндү һамы дағылышды. Гушлар учуб көјә галхдылар. Сичан балалары торхудан гачыб јуваларына сохушдулар. Балача синчаблар исә ағачын лап јухарыларына дырмашараг аналарыны сәсләдиләр. һамы довшаны данлајырды. О, исә һеч кәси ешитмир вә чығыр бојунча өз велосипедини сүрмәкдә давам едирди. Каһ әлләрини сүкандан бурахыр, каһ да архасына гојур вә дүшүнүрдү: «Мән велосипеди нечә дә јахшы сүрә билирәм». Мешәдә гајда јаратмаг үчүн асылмыш јердә о, бәркдән гышгырырды. «Көбәләкләр» нишаныны көрмәдијиндән онлары басыб әзирди. «Јува» нишанларына фикир вермәдијиндән гушларын вә һејванларын јуваларыны вуруб дағыдырды.

Чајын гырағына чатар-чатмаз довшаны көһнә достларындан бири — бәбир чағырды. О бурада гумун үстүндә синчабла ојнајырды. Довшан дајанды. Достларыны да велосипедә миндириб јолуна давам етди. Ахы, о гајданы билмирди, ки, велосипедә һеч кәси миндирмәк олмаз. Нәлә үстәлик о, педалы кетдикчә даһа бәрк фырлатмаға башлады. Синчаб сүканын үстүндә, бәбир исә әләтләрини гојулдуғу јердә отурмушду. Онларын бу гајдада велосипед сүрмәләри чох чәкмәди. Довшан «Мағара» нишаныны да вахтында көрә билмәдијиндән, бир көз гырпымында бир баш ајынын мағарасына кирди.

— Мәним раһатлығымы поэмаға ким чүр'әт етди! — дејә әзрипәнчә учадан бағырды. — Нишаны көрмүрсән нәди? Паһо, үстәлик сиз велосипедә үчүнүз минмисиниз!

Ајы бағырды. Бу тәрәфдән дә ики гарға учуб кәләрәк довшанын бүтүн әмәлләрини ајыја нағыл етди. Ајы әввәлкиндән даһа бәрк ачығланды вә велосипеди довшанын әлиндән алды.

— Бу велосипеди сәнә һәрәкәт гәјдаларыны јажшы өјрәнәндән вә атаиһа бирликдә јаныма кәләндән соһра гәјтарарам — дејә ајы довшанын үстүнә ғышғырды.

Довшан бир гәдәр әввәл велосипедлә севиһә-севиһә кәздији чығырла инди пијада евә гајыдырды. Башларыны ашағы салмыш бәбирләрлә сһичаб да онун ардынча дејинә-дејинә кедирдиләр. Јажшы билирдиләр ки, онлары евдә дә чәза кәзләјир. Нәлә үстәлик јола чыхмыш һејбанлар да күлүшүр вә велосипедсүрәнләри лаға гојурдулар.

Евләринә гәдәр бүтүн јолу онлар бу вәзијәтдә кетмәли олдылар. һәрәкәт гәјдаларыны билмәјән адамын велосипед сүрмәси бах, белә нәтичәләнә биләр.

В. Клименко.

Ојунчағларын башына кәлән һадисә

Балача Ленанын ән чох севдији ојунчағлар ајы баласы, доһуз баласы вә кәлинчик Рита иди. Онлар Ленанын чарпајысы гаршысындакы халча үзәриндә јашајыр вә вахтларыны шәһ ојунларла кечирирдиләр.

Сәһәрләр балача Лена ушағ бағчасына кедәр, ојунчағлар исә онун јолуну кәзләјир вә дарыхардылар.

Бир дәфә кәлинчик Рита деди: «Кәлин ушағ бағчасына кедәк. Ленанын орада нә илә мәшгул олдугуну өјрәнәк».

—Кәлин кедәк,—дејә ајы баласы да Ританын сөзүнә шәрик чыхды.—Јәгин ки, о да бағчада дарыхыр.

—Дарыхыр, әлбәттә, ки, дарыхыр.—дејә доһуз баласы доһугулданды,—кәлин кедәк.

Достлар бир-биринин әлиндән тутуб, күчәјә чыхдылар. Бура нечә дә сәс-күјлү иди! Адамлар тәләсир, автомобилләр вә автобуслар шүтүјүр, трамвајлар сәс салырды.

Рита, ајы баласы вә доһуз баласы сәки илә кедирдиләр. Онлар мағазая чатыб, витринә тамаша етмәк үчүн дајандылар. Бирдән доһуз баласы күчәнин о бири тәрәфиндә ушағ бағчасы көрдү.

—Бизим Ленамыз бах орададыр.—дејә о, ғышғырды.—Бах, орада. Кәлин гачағ!

Доһуз баласы Ританы да, ајы баласыны да өз ардынча дартарағ, күчәнин кедиш һиссәси илә гачмаға башлады. Бирдән, јолајрычында дајанмыш һизамлајычы көрдү ки, јолун чохлу машын кедән һиссәсиндә ојунчағлар гачыр. О, фитинә әл атды. Артыг кеч иди. Јүк машыны бир баш онларын үстүнә кәлирди. Тормоз сәси ешидилди, машын сәкијә чыхды вә гаршыдакы дирәјә дәјәрәк зәрбәдән чеврилиб Рита, ајы баласы вә доһуз баласынын үстүнә дүшдү.

Сирен сигналынын сәси ешидилди. Тә'чили тибби јардым машыны кәлди. Јаралананлары хәрәјә гојуб хәстәханаја апардылар.

Гәза баш вәрәркән, сән демә, ушағ бағчасындакы ушағлар јатмајыб, пәичәрәдән тамаша едирдиләр. Лена өз достларыны таныды вә узағдан ачы-ачы ағламаға башлады. О, дүшүвүрдү ки, достларынын үзүнү бир даһа көрә билмәјәчәкдир.

Лакин бир нечә күн кечәндән соһра онун достлары Рита, ајы баласы вә доһуз баласыны евә кәтирдиләр. Онларын әлләриндә вә ајағла-

рында сарғылар вар иди. Лена достларыны көрчөк чох себинди. Онлары жатага узандырыб, мүаличәжә өзү башлады.

Чох кечмәди ки, һәмни һадисә күнү постда дајанан низамлајычы милис ишчиси онлара кәлди. О, хәстәләрә баш чәкәндән сонра, өзү илә кәтирдийи «Күчә һәрәкәти гәјдалары» китабчасыны онлара бағышлады.

Инди Лена, Рита, ајы баласы вә доуз баласы илә бирликдә һәмни китабчаны охујур вә күчәни дүз кечмәк гәјдасыны өјрөнирләр.

Ушаглар! һәмни фәлакәт сизин дә ојунчагларыни башына кәлмәсин дејә онлара һәрәкәт гәјдаларыны өјрәдин!

Сиз өзүнүз нечә, һәрәкәт гәјдаларыны билирсинизми?

В. Клименко.

Күчәдә һамыдан вачиб кимдир?

Катја бөрк јатмышды вә јуху көрүрдү. Көрүрдү ки, куја о, күчә илә кедир вә онун јанындан јүнкүл миник машыналары, автобуслар, јүк машыналары, мотосиклләр, мотороллерләр өтүб кечир. Һәтта велосипед дә өзбашына өтүб кечирди, бүтүн машыналар сүрүчүсүз иди. Елә бил ки, лап нағылларда олдуғу кими иди. Бирдән Катја машыналарын бир-бири илә данышдыгларыны ешитди. Онлар лап адам сәси илә данышырдылар:

— Дағылыи! Мәнә јол верин! — дејә әввәл һарајаса тәләсән такси тышгырды.

— Һәлә буна бах! Нә олсун ки, мәним дә көзләмәјә вахтым јохдур, — дејә кәрпичлә долу јүк машыны сәһбәтә гарышды.

— Мәним кими һеч бириниз тәләсә билмәзсиниз, — дејә дајаначагда дурмуш автобус сөзә башлады. — Мәним ишим һамынызын ишиндән вачибдир. Адамлары ишә апарыр вә ишдән кери гәјтарырам.

— Мән исә адамлар үчүн мәктүб вә телеграм дашыјырам, — дејә мотосикл чивилтили сәслә мүбаһисәјә гарышды. — Мәкәр бу вачиб дејилми?

— Вачибдир, вачибдир. Лакин һамыдан әввәл мәнә јол верин, — дејә, кабинәсиндә «Сосиска» сөзләри јазылмыш мотореллер өзүнү габага верди. — Мән мәктәбә кетмәлијәм. Ушаглар орада сәһәр јемәјини көзләјирләр.

— Һамынызын иши вачибдир, һамыныз вачибсиниз! — бирдән јолајрычындакы светофорун ишыгы јанды. — Лакин, кәлини јолу гәјда илә кечин. — дејә светофор гырмызы көзү илә онлара һирели-һирели нәзәр салды.

Бүтүн машыналар светофорун гаршысында сакитчә дајаныб дурдылар. Светофор исә сары ишыгы илә онлара көз вуруб јашыл ишыгы јандырды сонра деди:

— Бујурун, кедин!

Машыналар јола дүшдүләр.

«Сән демә, белә имиш. Һамысы вачибдир. Лакин буунла белә һамы светофора табе олмалыдыр. — Онда белә чыхыр ки, дејә Катја фикрләшди. — күчәдә светофорун дедији кийм, һәр шејдән вачиб гәјдадыр».

Ушаглар, бәс бу барәдә сиз нечә дүшүнүрсүнүз?

В. Клименко.

«Сәһәри ким ачыр?»

Шаир Мәммәд Аслан ушаглар үчүн жазылмыш хејли ше'р вә поеманын мӯәллифидир. О, нәји мөвзу сечирсә сечсин, ушаг психолокијасына ујгун шәкилдә гәләмә ала, поетик јүксәклијә галдыра билир. Онун әсәрләринин дили елә раван, елә ахычыдыр ки, охучуну гәтијјән јормур, асанлыгла мӯталиә едилир, мөвзу вә идејанын гавранылмасына көмәк едир. Бу кими кејфијјәтләр шаирин кечән ил «Кәнчлик» нәшријјәти тәрәфиндән чапдан бурахылмыш «Сәһәри ким ачыр?» китабындакы ше'р вә поемалар үчүн дә сәчијјәвидир.

«Сәһәри ким ачыр?» Мәммәд Асланын ушаглар үчүн икинчи китабыдыр. Мӯәллиф бурадакы ше'рләр илә тәбиәти ушаглар севдирмәјә чалышмыш, һәм дә балачалар аләмнин јадда галан чизкиләрлә, инчә јуморла ачмаға сә'ј етмишдир. Китабда «Тәбризәнин нәғмәләри», «Дағлары кәзиб кәлмишәм», «Бабалар, нәнәләр, нәвәләр» башлыглары алтында 80-дән чох ше'р верилмишдир.

«Тәбризәнин нәғмәләри» башлыгы алтында верилән ше'рләрин бир гисминдә балача Тәбризәнин меһрибанлыгындан, нәнәсинин сөзләриндән чыхмамасындан, тәбиәтә вургуңлуғундан, дикәр гисминдә бәнөвшә, кәпәнәк, бөјүрткән, гоз ағачы, шанәппик, лалә, алма ағачы вә Тәртәр чајы илә бағлы ушаг тәәсүратларындан, наллы довшан, бәһәнәчи Хәтирә, ағлаған Күлнар, аравуран Әсмәр, гузусуну каһ бузда, каһ гајнар суда, каһ да сүддә сулајан Аслан һаггында марағлы сәркүзәшитләрдән данышылыр. Бу ше'рләр јыгчам вә лаконикдир; кичик јашлы ушагларын һәјатындан алынмыш мөвзулардан ибарәтдир.

«Дағлары кәзиб кәлмишәм» башлыгы алтында дағлар, шәләлә һаггында, ағачдәлән, алачәһрә, дәлә, гурбаға, зәһмәткеш гарышга, мөшәләрин бәзәји олан чөкә, палыд, зиринч, зоғал, сөјүд үчүн сәчијјәви чәһәтләр барәдә поетик мӯһакимәләр јүрүдүлүр, «Јашыл көрпү», «Дәвә даш», «Гаја булағы», «Дуздағ», «Баһар нәғмәси» вә с. тәрәнинүм едилир.

«Бабалар, нәнәләр, нәвәләр» бөлмәсиндә исә сәмими нәнә вә бабалардан, меһрибан нәвәләрдән данышылыр.

Шаир өз балача охучуларында ашыламаг истәдији тәрбијәви һиссләри, иради кејфијјәтләри китаба дахил етдији «Сәһәри ким ачыр?», «Горхулу сәфәр», «Умсуг ајы» поемасында да верә билмишдир.

Үмумијјәтлә, М. Асланын «Сәһәри ким ачыр?» ше'р вә поемалар китабы ушаглар үчүн чох марағлыдыр. Ашағыда һәмин китабдан бир ше'р тәгдим едирик:

ХАЛ

Тәбризәнин
Алнына бах,
Гырмызыдыр,
Халына бах.
Гарағатлар
Јетишәндә,
Сиз кәлсәниз
Бизим кәндә,

Тәбризәни
Билмәзсыныз,
Чүнки күндә
Бу дечөл гыз
Шеһә-суја
Бата-бата,
Тездән кедир

Гарағата,
Мејвәләри
Бир-бир үзүр;
Јејиб дојур,
Ширәсиндән
Јанағына
Хал да дүзүр.

В. ШАДРИН

УШАГ ДУШУНЧӘСИ

Гар жагырды һәр јерә
Улдуз долу чаловдан.
Көз дикәрәк көјләре
Ушүдүкчә бир оғлан
Дүшүнүрдү: чеврилсә
О чалов сөмаларда.
Јә'гин ки, исти дүшөр
Гызынар адамлар да....

ДОГРУЛУГ

Јалана нифрәтим вар:
Артырар гәзәбими.
Доғрулуғу сеvirәм —
Улдузлу кечәләри
Гөлбән севдијим кими...
О һәмишә сөзүмә,
Фикримә ишығ сачар,
Јалан гаранлығ кими
Ишығдан горхар, гачар.

Тәрчүмә едәни: **И. ИБАДОВ.**

Редаксия һеј'әти: **Ј. Кәримов** (редактор), **М. Һәмзәјев**, **Ә. Гәдимбәјова**,
М. Исмиханов, **М. Сәфәров**, **Н. Садыгов**, **Ә. Шүкүров**, **П. Һачыјев**, **З. Османов**,
С. Аббасова, **Ә. Агајев.**

Техники редактор вә корректор **Валех Садыгов.**

Чана имзаланмыш 19/III-1976-чы ил. Кағыз форматы $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$.
кағыз вәрәги, 7 чап вәрәги.
ФГ 10608. Сифариш 239. Тираж 22888

Редаксијанын уиваны: 370000. Бақы, Низами күчәси, 58. Телефон 93-55-82.

Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатының мәтбәәси.

КОММУНИЗМӘ КЕДИРИК БИЗ!

Сөзләри Тофиг Мутәллибовундур

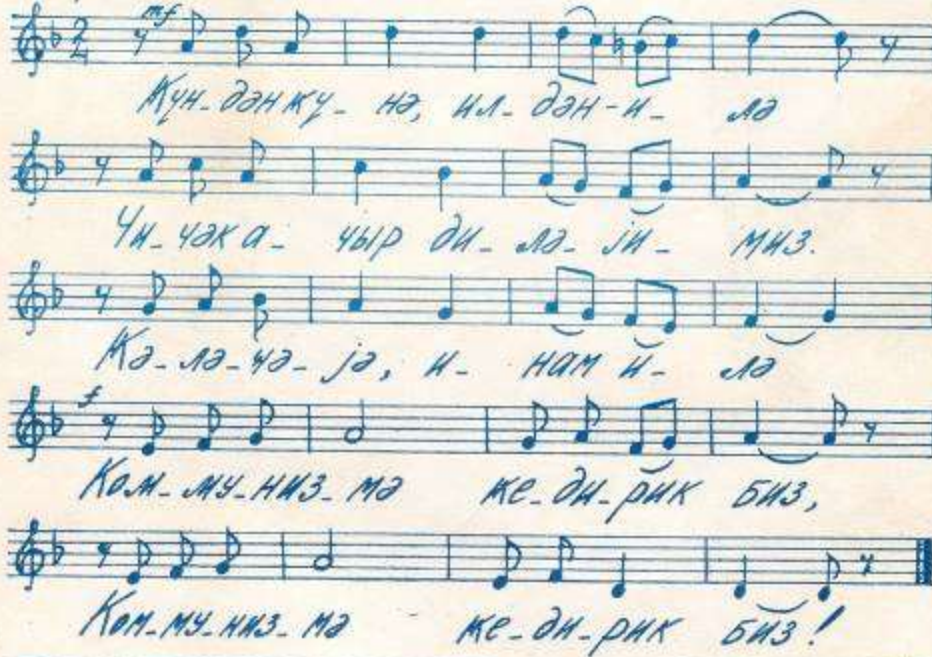
Күндән-күнә, илдән-илә
 Чичәк ачыр диләҗимиз.
 Кәләчәҗә инам илә
 Коммунизмә кедиряк биз.
 Коммунизмә кедиряк биз!

Уәүмүзә күлүр варлыг.
 Даҗа дөнүр үрәҗимиз.
 Нәснбимиз бәхтиҗарлыг.

Коммунизмә кедиряк биз.
 Коммунизмә кедиряк биз!

Ғызыл баҗраг әлимизә.
 Өндә боҗук рәббаримиз.
 Вәтән һимни дилимизә.
 Коммунизмә кедиряк биз.
 Коммунизмә кедиряк биз!

Марш темпиндә



Күн-дәнкү- нә, ил-дән-и- лә
 Чичәк ачыр дилә-җимиз.
 Кә-лә-чә-җә, и- нам и- лә
 Ком-му-низ-мә ке-ди-рик биз,
 Ком-му-низ-мә ке-ди-рик биз!



НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ
 (Сборник методических статей)

ВЫПУСК 1

Приложение к журналу

„Азербайджан мектеби“

Баку 1976